

Bölöni Farkas Sándor

UTAZÁS ÉSZAK-AMERIKÁBAN

Méltóságos Béldi Ferenc úrnak,
utazási emlékül
tisztelete és barátsága jeléül ajánlja
útitársa

Farkas Sándor

TARTALOM

Előszó

I.

Európában tett utazások 1830-ban és 1831 elején.

II.

London kikötői - Amerikába induló hajók - Columbia - Az óceáni út - Tengeri betegségek - Audubon úr - New Foundland-i Bank - Megérkezés Amerikába

III

New York - Amerikai polícia - Intézetek - Iskolák - Báró Wesselényi és Balog

IV

New York-i kikötő - Cinderella gőzhajó - Hudson partjai - Singsing - Peekskill falu - Újságok nagy száma Amerikában - Fulton, a gőzhajó első feltalálója - Major Arnold árulása

V

Amerikai nevelési rendszer - West Point-i katonaaakadémia - Kosciuszko emléke - Hudson-parti városok - Gőzhajói utazók - General Van Rensselaer - Amerikai arisztokrácia - Albany - ítélszékek - Népegyesülések okai - Erie Canal

VI

Shakerek vallása és isteni tisztelete - New Lebanon - Methodisták

VII

Az Egyesült Státusok - Első telepedők Észak-Amerikában - Az új lakosok nyomtatásai az angol kormány alatt - Teaadó - Lexingtoni ütközet és a revolúció kezdete

VIII

Utazás Massachusettsen által - Amerikai fogadók - Az amerikai függetlenség aktája - Thököli Bostonban

IX

Boston - Everett Sándor - Amerikai etikett - Bévezetések - Athenaeum - Hajóépítő műhely - Bunkers Hill

X

Charlestown - Büntetőtörvény feletti értekezések - Az Auburn és pennsylvaniai büntetőrendszer - Státus fogháza és a foglyokkal bánás - Teatársaság Everett úrnál

XI

Iskolák állapota Bostonban - Harvard Kollégium Cambridge-ben - Teológiai szemináriumok - Gróf Benyovszky Móric - Amerikai kényelmek

XII

Lowel és az odavaló gyárok - Utazási könyvek - New Hampshire-i státus - Unitáriusok az északi státusokban

XIII

Concord - Amerika konstitúciói - New Hampshire konstitúciója

XIV

Gránitbányák - Vermonti státus - Az Egyesület népessége - Burlington - Champlain tava - Kanada - Szent Lőrinc vize - Montreal - Québec - Kanada koloniális igazgatása - John Bull

XV

Hajókázás veszedelmei a Szent Lőrincen - Rapidok - Kingston - Mississagua indusok - Kivándorlók sorsa - Ausztriai mészáros Kingstonban - Az Ontario s más nagy északi tavak - York - Kanada állása

XVI

Queenstown - Niagara vízesése és a természet itteni csudái - Gróf Leon - Visszatérés az Egyesült Státusokba

XVII

Buffalo - Az irokéz indusok - Indus tribusok az Egyesületben - Indus iskolák - Buffalói fogadó - Lafayette utolszori utazása Amerikában

XVIII

Hajózás a Erie-n - Müller Ferenc pozsonyi fi - Pennsylvania státus - Erie városa - A vásárnap Amerikában - Különböző vallásos felekezetek az Egyesületben - Monroe beszéde a vallásról

XIX

Springfield - Választás módja a hivatalokra - Ohio státus - Újságok kiosztása módja - Ohio hirtelen népesedése - Az Ohio vize - Statisztikai adatok

XX

Economy - Rapp társasága és története - Economyi gazdasági intézetek - Amerikai borok - Owen társasága

XXI

Pittsburgh - Találkozás Báró Wesselényi Farkas és Balog Pállal - Alleghany és Monongahella vizei - Alleghany-hegyek - Marylandi státus - Szerecsen rabszolgák állapota

XXII

Baltimore - Washington szobra - Könyvedvelés Amerikában - Vasutak - Szerecsen templom - Utazás Washington felé

XXIII

Washington városa - A Capitolium - Képek a Capitoliumban - Követek és szenátorok háza - Praesidensi ház - Találmányok raktára - Státus-titoknok Livingston - Praesidenshez bejelentés

XXIV

Praesidens Jackson - Bleker Olsten története - Praesidens kötelességei a törvény szerint - Praesidens választási módja - Követek és szenátorok választása - Kongresszus tagjai és törvényei

XXV

Az Egyesület jövedelme és költségei - Számadás 1831-re - Katonaság - Nemzeti őrség és szabályai - Hadihajók

XXVI

Mount Vernon - Virginiai státus - Washington sírja - Kapitány Smith és Pocahontas története

XXVII

Lóverseny Baltimore-ban - Jockey Klub bálja - Napoleon famíliájabeliek Amerikában - Király, lizskai fi Magyarországról - Chesapeake-öböl - Delawere-i státus

XXVIII

Philadelphia - Középületek - Intézetek - Leimer - Philadelphai múzeum - Quaker templom - Különböző vallások Philadelphaiában - Pénzverő ház - Újságok tudósításai Magyarországról

XXIX

Visszatérés New Yorkba - Albany hajó - Az óceánra szállás - Orkánok és veszedelmek az óceánon - Partra szállás Havre de Grace-ban

Előszó

Kedvező körülményeim oly szerencsés helyzetbe hoztak volt, hogy 1830, 1831 és 1832-ben Európának és Észak-Amerikának némely részeiben utazásokat tehettem. Ez volt életemnek egyik szebb időszaka! Az utazás örömei a visszaemlékezetben kedvesebbek; de még kétszeresződnek, ha azokat másokkal is közölhetjük. - Azt mondja egy francia író: „Mit ér egy szép vidéknek látása, ha nincs, kinek mondhassuk: Mely szép ez a vidék!” - Ezen érzélem teve engemet is íróvá, s arra bírta, hogy amerikai jegyzeteimnek egy részét közrebocsássam. Az amerikai polgári és társasági életben sok oly pontot találtam tökéletre kifejtve, és sok oly tudnivalót, mik még nálunk, legalább magyarul, ismeretlenek. Ha jegyzeteimmel e boldog haza helyzetéről némű felvilágosítást terjeszthetek, sokszorozva lesznek utazásom örömei.

Kolozsvárt, máj. 15. 1833.

I.

Európában tett utazások 1830-ban és 1831 elején.

Van egy szép vágyódása az emberi szívnek, mely az életnek szebb koraiban sokat foglalatostkodtatja a képzelődést. Míg ép a szív, s ismeretek után törekszik az elme, sem rang, sem gazdagság, sem a hiúság képei soha ezt egészen le nem csillapíthatják. Lelkünk felemelkedéseiben, jóllétünknek közepette, békétlen helyzetünkben s elménk elmerülései közt gyakran meglep ezen vágyás, s akkor képzelődésünk a messze s a mívelt országokba lebegtet által, felkeresni, aminek még híját érezzük.

Talán egyike a legtisztább s tartósabb örömeknek, midőn e hosszason táplált kívánatot valósulni látjuk. Új élet derül fel annak, ki maga gyönyörűségére s tanúságára, távol és mívelt országokba indul utazni. Ezer remények és érzelmek valósítása s ezer új ismeretek szerzése derengnek előtte kedves homályban, s megnyílt szívvel indul messze útjának, hogy a jelent minden nemből öröm közt használja, s keresztül egész életére emlékezetének tárházat gyűjtsön.

Szép reményeim bételjesedése örömei közt indultunk ki Kolozsvárról az 1830-i őszi gróf Béldi Ferenc úrral. Párizs és London, Philadelphia és Washington képei felejtették az idő s az út minden terheit, s értekeződtem magammal: ha vajon mostani fényes képzelődésem az utazásról visszatértemkor is ily meleg leszen-e? Ha elmém gazdagulását az ismeretekkel nem érzéseim vesztével fizetem-e? Ha igaz-e, hogy a geometriai igazságok elhervasztják a képzelődés szebb virágait? És ha azon sokszori szomorú tapasztalásnak én is áldozatja leszek-e, hogy a külföldön lakott ember hamar felejté hazáját, s korcsosult érzéssel s megvetéssel jön haza! Vagy talán hazám hátramaradtán való bánattal térek-e vissza?

Ezen gondolatok közt haladtunk ki Erdély és Magyarországból, s a Németországon által látott és hallottak még mind a hazaiakkal hasonlítgatásra vontak vissza. Strassburgnál már Franciaországba értünk. A Rhénuson általlépve, igen meglepő különbségbe vetődik által egyszerre az utazó. Túl a parton a württembergi és badeni csendes, szorgalmas szünteleni munkásság közt élő jámbor nép marad el, s innen a parton egyszerre a pajkos, tűzzel teli s örökös nyugtalanság közt lebegő francia tűnik fel.

Strassburgban és Franciaországon által mindenütt a trikolor lobogott a nevezetesebb épületekről: nemzeti dalok zengtek az utcákon, evőházakban s játékszínekben, mintha az egész nemzet még most is innepelné a júliusi három napot. Az idegen nagyon különös helyzetben találja magát Franciaországban az első napok alatt. Oly nemzet közé lépik, melyet az újságokból örök háborgásban élőnek s egymást öldöklőnek hallott festetni; oly állításokat hall nyilvánosan s egész megszokottsággal eladatni, melyek addig előtte tiltott portékák voltak; oly viszonyban látja az előjárókat alattvalóikkal, melyben a parancsoló méltósága s az engedelmessé megalázkodása nem találhatik fel. Mindezek bámulással s a nemzet sorsa iránti aggodással töltik el az idegent. De kevés napok múlva változik nézete, s előítéletei oszlásával gyakran kell a törvény azon szent állítására emlékeznie: „Hallgattassék meg a más fél is.”

Az 1830-i telet Párizsban töltöttük, s vidékében apróbb utakat tettünk. Annak, ki Európa nevezetesebb városait megjárta, tapasztalásaiban még nagy hiánya maradt, ha Párizst nem látta. Az utazott és nem utazott idegen egyaránt varázskörben képzelik magokat Párizsban az első napok alatt. Az emberi elme és szívnek nincs oly hajlandósága, melynek Párizs ezerféle táplálatot ne tudjon adni. A magát mulatni kívánó, tudományos, henye, szemlélődő, művész,

kereskedő egyformán és a napnak minden részeiben új tárgyakot találnak érdekeik kielégítésére. Mintha századokon által tanulta volna a párizsi nép minden ingerlő módot kiszerezni, mi az idegent oda kecsegtethesse.

Éppen ezen időszakban habzottak még a júliusi revolúció által hánykódásba hozott elmék, s a miniszterek pere, a napszámosok feltámadása és az érseki kastély ostroma revolúcióit végigértük ott mulatásunk alatt. Mindaz, amit könyvből és újságokból olvasunk a revolúciókról, alig hasonlít egy ily jelenet valóságához. Az erőknek ily küzdései közt is, a nyugalmas idegen kényére találhatja magát Párizsban, s mindezeket önmagára nézve úgy tekintheti, mint egy nagy darab epizódait, mint kedvező helyzeteket tapasztalásaira, s éppen ekkor láthatja az emberi indulatoknak minden elágazásait s kitöréseit eredeti természetökben.

*

Párizsban ért annyi jelenetek után, 1831-ben, márciusban, északi Franciaország felé, Belgiumba mentünk. Itt éppen oly küzdelemre találtunk, mint Párizsban. Lüttich, Brüsszel és Antverpiában a franciaországi júliusi napok ismétléseit s azoknak következtetéseit kellett látnunk. A szép, a gazdag Belgium harcban állott szomszédjával. Antverpiából Hollandiába sok kérelem után s a hollandus katonai igazgató General Chassé-tól nyert passzusunk mellett is a két ellenséges tábor közt sok kedvetlenség, vizsgálgatás, kikérdezés s kísérgetés közt haladtunk ki. Brémán [Brédán] túl kiértünk a táborok közül. Dodrecht [Dordrecht], Hága, Leyda, Haarlem, Amsterdam és Rotterdamban ajánlóleveleink sok ismeretséget s módot szereztek e szorgalom országát megismerni.

*

Rotterdamban ápril[is] 17-én Attwood nevű gőzhajóra ültünk: 18-án már előnkbe kékeltek Anglia partjai, s huszonöt óra alatt Londonba érkeztünk. Ismét új zsibongó nagy világban találtuk magunkat, s szinte minden pontig ellenkezőben, mint Franciaországban. Ott áll e két ország a föld abroszán egymás mellett, csak huszonnégy mérföldnyi tengercsatorna választja el, s mégis ellenkezőbb érzésű, gondolkodású, cselekedetű és intézetű két szomszéd nemzetet alig találhatni. Párizsi lakás után érkeve az utazó Londonba, ha különcödő nem akar lenni, egészen új tanulásával kell tennie itt az életet, szokásokat s társalkodást.

Angliában mulatásunk alatt több ismeretségeket s némely helyekre eljuthatásunkat ott mulató követünknek köszönhetjük. Mert Angliának még az is a különössége, hogy a pénz s személyes igyekezet nem mindig szerezhetnek mindenüvé bémenetelt, azt többnyire ajánlások által lehet megnyerni. A tárgyak óriási nagysága, az emberi szorgalom bámulatos szüleményei, a nemzet különös szelleme, törvényeinek alkotása s minden intézeteket bélyegző eredeti vonások Angliában minden napra és órára elég tanulandót s elfoglalást adtak nekünk.

*

Május végén Anglián felfelé tett különböző utaink után Skóciába érkeztünk, Edinburghba. Nincs Európában egy város is, melynek eredetibb fekvése lenne, mint Edinburghnak. Skócia történeteinek nevezetesebb vonásai itt folytak, s ezen ország híresebb tudósai, s közelebbről Walter Scott klasszikus földdé tették Edinburghot. Minden épület, minden hely s az egész vidék az ország történeteinek mindmegannyi hagyományos emlékei. A nemzeti hagyományokat nagy tiszteletben is tartják a scotusok. Mária Stuart szobái Holyroodban azon módon vannak most is minden bútorával, mint Riccio megölésekor voltak; varrása, Riccio hegedűje, képe, imádságos könyve most is a régi szófán állanak.

Skóciának alsó része már egészen angolos lett, s csak törvényei különböztetik meg szomszédjától. A scotus nemzetet eredetében ismerni a Felföldre (Highland) kell menni. Június elején elhagytuk Edinburghot, s Perthnél már a fellegekkel játszó sziklás Felföldön voltunk, mely a

Walter Scott szép poémája, *[The] Fair Maid of Perth* [Perth szép leánya] által megint nevezetessé lett. Ki Helvéciát nem látta, az oly szcénákat lát Skóciában, melyeket seholt nem Európában. Perthtől nem messze, a Kinnoul Crags nevű szép sor hegyeket jártuk meg; ezeknek végső csúpján áll a Macbeth kastélya (Macbeth Castle). Ki Shakespeare *Macbeth*-jét figyelemmel olvasta, egészen ráismer a leírt vidékre. Alatt a völgy a boszorkányok idézőhelye; a dunsinane-i erdő a kastély megett, s szembe a távolból felnyúló Birnami hegy, melynek erdőstől Dunsinane-ig kelle jöni. A hely és romladozott kastély most a Mellis Nairn [William Nairne] úr birtoka, a Dunsinane hegyén álló szép lakással (Dunsinane House).

Perthtől Monzie, Madderty felé, Dunkeldnek menve, minden lépten klasszikai emlékü helyeken halad az utazó. Ossiannak több csatái ezen vidékeken folytak, s sírját Monzie mellett találták; Shakespeare és Walter Scott szcénáit mindenütt mutogatják. Dunkeldet egy highlandi utazó sem hagyja el; minden utazási könyv elragadtatva szól ennek szépségeiről. A Tay vize folyama, Braan vízesése, Ossian barlangja s tereme helye, a craig-vineani szép kinézés, a hegyek és erdők romános szépségei hihetővé teszik, hogy az Ossian magos énekei itt születhettek. A természet ily óriási szépségei közt emelkedettebb a lélek, közelebb érzi magát a természethez, s oly gondolatok emelkednek benne, melyek a város falai közt s mezőség helyen talán soha nem születtek volna.

Dunkeldből Dewally [Dowally], Aberfoyle, Kenmare [Kenmore], Killin és Callander felé felértünk a híres tavakat (Lochs) nézni meg, melyek Skócia nevezetesebb szépségeit teszik. Ezeket közelebről a Walter Scott románjai oly elhíreltté tették, hogy a scotus hazafiságtalanságnak hiszi, ha e helyeket meg nem járta. Nyáron által temérdek az ide utazó angol és idegen. Ezek közt nevezetesebb a Loch Cattherine, a *[The] Lady of the Lake* [A tó asszonya] és a Loch Lomond, a *Rob Roy* Walter Scott-i románokról. - A képzelődés alig határozhatja meg, ha Skóciában ezen tavaknak s környékeiknek vagy a szép hegyeknek adja-e az elsőséget.

*

A Ben Lomond-i hegy alól Euphrosyne gőzhajóval Dumbartonba jöttünk le, s onnan Glasgow-ba. Greenocknál megint tengerre ültünk, s Irlandiában Belfastban szálltunk ki. Irlandia akkor szegény esztendőjével s jussai visszaszerzésével küzdött. Dublint hánykódások s egyenetlenségének vitatásai közt találtuk. Welt [Weld] Izsák úr, kinek amerikai utazását magyar fordításban bírjuk (*Nevezetesebb utazások tárháza*. Kiadta Kis János. Pest, 1816, a 6. kötetben), sok szívességgel volt hozzánk Dublin nevezetességei megismertetésében. Az angol nemzet műveltsége s felemelkedése közepette sokat talál az utazó Irlandiában, ami elszomorító. Dublinból Thetis gőzhajóval megint Angliába jöttünk által, s Liverpoolban szálltunk ki.

Az angol bámulatos műveit Liverpool, Manchester, Leeds és Birmingham teremti, kinek nagyobb hajlandósága és több ismeretei vannak az erőművek s azok hatóságai iránt, ezen városokban esztendőkre talál élelmet elméjének. Liverpoolból Manchesterig a gőzszekérrel jöttünk. Az emberi elmének egyik legnagyobb diadalma a gőzszekér. A város végén felültünk a szekérre mintegy 130-an, s ezen utat Manchesterig - amely 30 ¹/₂ angol, vagyis mintegy hét magyar mérföld - egy óra és fél minuta alatt tettük meg. De néha 58 s még 57 minuta alatt is megfutja ezen utat a gőzszekér. Sem madár, sem a legsebesebben vágató ló ily gyorsasággal nem haladhat. Különös gyönyör nemét érzi az ember, midőn egyik városból csaknem egyszerre a más messze városban teremhet. Manchesterből annyi ágazatokra van megindítva a gőzszekér útja, hogy a felszámolás szerint tíz esztendő múlva tizenöt óra alatt egész Angliát hosszába és végig futhatja az utazó.

*

Június végére a parlament új megnyitására megint Londonba tértünk vissza. Miután Magyar- és Franciaországban 1830 és Belgiumban 1831-ben diétákat, vagyis parlamenteket szinte mind egyfolytában láttunk, figyelmesek voltunk az angol iránt, melynek régi szokásokkal történni szokott megnyitása s folyamatja sok tárgyat adnak az elmélkedésre.

II.

London kikötői - Amerikába induló hajók - Columbia - Az óceáni út - Tengeri betegségek - Audubon úr - New Foundland-i Bank - Megérkezés Amerikába

Angliának és Londonnak ennyi ingerei s ennyi nagyságai, napjainknak örökös foglalatosság s újabb tárgyak általi meglepetései közt is gyakran felderült bennem azon gondolat, hogy még nagy utunk, a legnagyobb utunk van hátra. Gyermekkorom szebb álmai közé tartozott volt valaha Amerikát is láthatni, s valahányszor amerikai hajót láttam a kikötőben, mindig dobogó szívvel újult fel bennem e vágyás. Az arra lebegő vitorlák szárnyain lengett képzeletem is, s gyermeki érzéssel minden amerikai hajónak szerencsés szeleket óhajtottam. Mindaz, amit eddig láttam s hallottam, még mind nem csillapította le a hatalmas vágyást. Ama szép hazában, az emberiség új hazájában lebegett előmbe homályos képekben mindaz a szép és tökéletes, mi földi létünk s gyarlóságink mellett elérhető lehet. A temérdek messzeség, a tenger veszedelmei, a honvágy félelme s ezer más akadályok tűnődést okoztak ugyan, de vágyásom el nem lankaszthatták.

Ezelőtt csak hatvan esztendővel, míg Amerika szabad nem volt, a vízen lakó angolnak is nem kevés aggódásba s nagy elhatározásába került az óceánon általmenni. Akkor hónapokig s közönségesen fél esztendeig tartott az átmenetel. A szelek, víz természete s veszedelmesebb helyek kevésbé ismertettek, s nem ritkaság volt azon eset is, hogy ez vagy amaz hajó népestől elveszett. De azolta óriási lépéseket tett a hajózás tudománya. Az amerikai hajós most a világ minden kikötőiben megjelen, s a föld golyóbisa minden tengereit s öbleit tudományosan ismeri. Az amerikaiak annyira magokévé tették a tengert, hogy Európa minden kikötőjében mindig számos oda való hajót lehet találni.

Egy nap sincs, hogy Anglia valamely partjáról, ha szél engedi, Amerika valamely részébe induló hajót találni ne lehessen. De azoknak nagyobb része kereskedő hajó lévén, belsőjük csak portéka felvételére van alkotva, s utazók ezekkel kevesen mennek. Hogy az általköltözők s utazók vitelét könnyítsék az amerikaiak, s a menetel és jövetelre mindig bizonyossággal lehessen számlálni, bizonyos társaságok állottak öszve New Yorkban (Lines of Packets), melyek számos hajókat csupán avégre építettek, hogy a megkívántató terhen kívül utazókat is vihessenek. Ezen hajók Európa nevezetesebb kikötőibe a hónap meghatározott napjain mindig bizonyosan indulnak által, s ugyanoly határozott napokon indulnak vissza az idegen kikötőből. Ily hajó van New York és Liverpool között 16, indul egy minden nyolcad nap; London és New York között 9, indul egy minden tized nap; Havre és New York között 12; Hullban három és így Greenockban és Belfastban. Rendszeren hatszor menyen által esztendőnként mindenik hajó az óceánon, azaz háromszor által s annyiszor vissza, s szinte egész esztendőt vízen vannak.

Ezen hajók, ámbár magános társaságok sajátjai, annyiban mégis az Igazgatóságok szolgálatjában állanak, hogy a hivatalos s más magánosok postai leveleiket (mailbag) zár alatt ezek viszik által Angliából és Franciaországból Amerikába, s onnan megint vissza a határozott postanapokon, s ezért posta- vagy packet-hajóknak (Packetboat) is neveztetnek.

Éppen ekkor (júliusban) a London-New York-i lineából három postahajó jelent meg, s várt az indulás napjára a London Dockban. A Hudson indult július 6-án, Ontario 16-án és Columbia 26-án. Mindeniket nagy szorgalommal megvizsgáltuk, s végre a Columbián megállapodtunk, mely külső csinosságával, belső kényelmesebb elrendelésével a más kettőnél magához vonzóbbnak tetszett, s kapitányában is, Delano úrban bizonyos elkötelező nyájasság ajánlotta magát. Az egyezés hamar megesett, mert az általmenetelnek szabott ára van, s egy személy az

ügynevezett kabinetben (the cabin) közönségesen 35 font sterlinget, vagyis 350 ezüst forintot fizet (egy font sterling, a teoretikus utazókönyvek számításaként, a mi pénzünkben tenne 9 f[orin]t 24 $\frac{1}{3}$ kr[ajcárt] ezüstben, de a londoni pénzfolyamat szerint, a valóságban 10 ezüst forintot teszen), s ezen summát mindenek előre le kell fizetni.

Július 26-án leköltöztettük portékáinkot a kikötőbe, de ámbár már egy hét oltá szüntelen rakták a terhet, mégsem voltak készen indulásra. A Columbia 500 tonnás hajó (egy tonna teszen mintegy 20 mázsát a mi mértékünk szerint, a hajókon 42 négyszögláb üreg egy tonnának számítatik), azaz ötszáz tonna, vagyis 10.000 mázsa teher vételére van építve. Az óceánra szálló hajóknak alkalmasint meg kell lenni szabott terhöknek, különben, elég nehézségük nem lévén, nagy szél könnyen felfordíthatja. Míg készülődött a Columbia, fordulatokat tettünk a London Dockban, s bámultuk a szemmel bé nem fogható hajók temérdekségét, a világ különböző részeiből egybehordott portékák fel- s lerakodását, s ezt az itt tolongó, nyüzsgő világot.

Végre eljött a várt nap, s július 27-én felléptünk a Columbiára. Midőn hosszú út végett hajóba lép az ember, az valami különös innepi érzés! A szív mintha elfogódnék, s az érzelmeknek nem tudom mely nemei miatt sóhajtás közt némul el minden érzék; melyet nem bánat facsar ki, hanem talán a jövőendő kétes képe! Megkondult az első harangozás, húzni kezdték fel a vasmacskákat; oldozzák már a köteleket, s cseng a kapitány igazgató hangja. Meghúzták másodszer is a harangot; a matrózok zajganak; az ismerősek, jó barátok, szülők és gyermekek szívszakadva búcsúznak egymástól. Mely látvány ez! Mintha minden szem könnyragyogásaiban, a lélek egész tisztaságában tükröződnék e végpontnál, csak nekünk nem volt kitől búcsúzzunk! Megkondult harmadszer is a harang, a matrózok „hurrá”-t kiáltanak búcsújelül ott maradó társaiknak, s az egész kikötőből száz meg száz „hurrá” zeng vissza. Végre a kapitány magas állásáról felkiáltja az „all ready”-t (minden kész), megmozdul a hajó, s matrózok éneke kezdenek, míg a többi hajók közül kivergődnek.

Délre már a Temze közepén voltunk, de a dagadás éppen szembejövén velünk, a tenger torkáig, mely mintegy 25 mérföld (valamint itt, úgy ezután is, a mérföldek eléfordultakor mindenütt angol mérföld értetik: egy angol mérföld 848 pozsoni öl, a magyarokat 4000 öltre véve, 5 angol mérföld teszen 1 magyart és 240 ölet) a dockhoz, gőzhajóval vontattuk le a Columbiát. Az utazásnak, nevezetesen a hajókon, különös érdeke van az első órák alatt. Szinte mindenik utas rendre szemlélgeti a társakat, találgatja karakterét, nemzetét, skáláztatja magában polgári álláspontját s belső becsét, s lassanként kezd tartózkodva szólani valamelyikhez, többnyire az út iránt. Estvére már a Temze torkához értünk, s vasmacskákra ereszkedtünk, hogy hajnalban indulhassunk bé a tengerre.

*

Néhány napba került, míg az Anglia és Franciaország közötti tengerszoroson evezünk. A szelek itt gyakran változók, sok a veszedelmes hely, s vigyázva kell haladni. A Temze torkolatjától kezdve le Plymouthig és a nagy óceánig oly szorgalommal s pontossággal készült mappái vannak a tengernek, mint a szárazon akármely helynek topográfiai felvétele. Mindenütt a mélység felmérve s az ölek száma feljegyezve; a víz fenekén lévő iszop, porond vagy kövecsk kiírva. Egy nagy atlaszt formál csupán csak ezen tengerszoros (Pas de Calais és English Channel) mappázatja. Mivel a nagyobb hajók feneké 12-20 lábig behat a vízben, s legalább 4 öl mélységnek kell lenni, hogy egy nagyobbrendű hajó szabadon evezhessen, a partok környékén, hol nem elég mély a víz, vagy iszapos, negyvenes hordó forma veres, fejtér vagy sárga színűjegyek (Buoy, Beacon és Horse) lebegnek sok helyt a tengeren, hosszú láncokon vasmacskával a fenekéhez szegezve. Néhol pedig, a sziklás partú helyeken s a vízből

kinyúlt sziklákon és apró szigeteken magas tornyok építve, melyekben egész éjen nagy lobogású lámpa világít a hajósok megintésükül.

Az első napok alatt még számtalan hajót találtunk a csatornán fel- és lejárni. A szárazról apróbb hajók eleibe jönnek az utazóknak újságot s gyümölcsöt árulni. Portsmouthnál a londoni postát, eleséget s néhány új utazót is vettünk fel, s öszvesen már 163-an voltunk utazókul. A Wight szigetnél pilotunk kiszállott, s magunkra hagyott. Itt már vége szakadt a szárazzali minden egybeköttetésünknek. A szél változásai s a veszedelmes helyek miatt lassan haladtunk. A nagy tengeren nem történt annyi veszedelme a hajóknak, mint az Anglia és Franciaország közötti ezen tengercsatornán. Gyakron értünk oly helyekre, hol ez vagy amaz hajó elvesztését mutatták. Az ily történetek elbeszélése mindig kedvetlen behatást teszen az előbbszer tengerre szállókra. A Lloyd hajólistája szerint 1793-tól 1829-ig csupán angol hajó 19.710 veszett el, s azoknak nagyobb része a csatornában.

Augusztus 5-én már a Lizard-foknál voltunk, a nagy óceán szélén. Egész nap rekkenő meleg volt, s szinte minden szél nélkül lebegtünk estig. Tized napja már, hogy kiindultunk, s még mely temérdek út hátra! Egy hét még szenvedhetőleg telik a tengeren, a hajókázás mesteriségén bámulással, az utazók közti ismeretséggel, olvasás és beszélgetéssel, de ha eljönnek a zivataros idők, midőn egész nap benn kell maradni a kabinetben, jön a tengeri betegség is, s az unalom naponként nő. Tekint a szem jobbra és balra is, künn és benn, mind csak a tegnapi és tegnapelőtti tárgy, s holnap s holnaputánra sincs semmi más remény! És ha mindezekhez hozzájárul még a szélszűnet is, s egész nap egy helyt kell libegni azon vigasztalás nélkül, hogy semmi nem rovdódik le a kiszabott munkából, akkor az unalom bágyasztása teljes pontján van.

Augusztus 6-án már a nagy óceánra értünk. Az ón 360 ölre nem érte még a tenger fenekét. Szelünk mindinkább nevedett, s a tenger mélyülésével a hullámok is tornyosodtak. A tengeri betegség sokakat el kezdett érni, legelőbb az asszonyok sápadoztak s hulltak el rendre.

Augusztus 7-i és 8-i hideg szelek miatt a hánykódás annyira nevedett, hogy lehetetlen volt többé fenn járni. A kabinetbeli asztalhoz tizenheten voltunk előre fizetve; lassanként úgy elhullongottak a társak, hogy utoljára csak ötön jelenhettünk meg. Hiába csengetett a steward másodszor és harmadszor is, ez a máskor enyhület hangja most bosszúság volt a szegény betegnek.

Nem sok kedvetlenebb helyzete lehet az életnek, mint a tengeri betegség s ennek unalmi. Megszűnnek a testnek minden kívánati, undorító az ételre gondolás; szédelés és émelygés, hideg izzadozás, zsibbasztó meredség s lankasztó elmelegülés váltogatják egymást. Megtompul az elme, s csüggedt a lélek. Elfelejtí a világ minden dicsőségét s hiúságát; minden elmélkedés egyedül csak az élet unalma, s egyedül csak azon gondolat uralkodó, hogy mindezeknek bár akármiként, hamar vége lenne.

Augusztus 9-én mind tartott kedvetlen helyzetünk, s még az is hozzájárult, hogy az ellenkező szél miatt sokat vissza és sokat félre kellett mennünk. Már a 46° 25' északi szélességben voltunk, s innen kezdve mind északra kellett tartanunk, ámbár New York, hol kiszállni igyekeztünk, a 40. szélesség alatt fekszik. Európából Amerikába menni által s onnan jöni vissza, egészen ellenkező utakat kell venni. Egyenesen menni által Európából még eddig lehetetlen, s azért vagy egészen az 51. szélességig felhaladni északra, vagy a 38-ig le kell kerülni délre. A tengernek a tropikusok alatti szelek (Trade-wind) általi nyugotra nyomtatása, a Mexikói-öbölbe örökös bétolulása, a Mississippi béömlése s ezen temérdek egybetódult víz kirohanása a floridai foknál s ennek hatásai az óceánon a természetnek igen különös játéka, s a hajósoknak örökös fontos tudománya. A hajósok a tenger ezen nagy játékát Mexikói vagy Öbölárnak (Gulf Stream) nevezik. Ezen ár a floridai foknál leírhatatlan sebességgel rohan ki, s egészen a 46. szélességig felhatva, a tengert sebes folyóvá (current) teszi. Az egész óceánon egy félkör

formál, kirohanásánál 5-6 mérföldet fut egy órában, míg mintegy négyezer mérföldnyi félkört formált futása után az Azoresek felett lecsillapodik. Ezen árral szembemenni lehetetlen, s talán Amerika még nem volna feltalálva, ha Columbus az Azoresekből indulva történetesen el nem kerülne ezen árt.

A következő napok alatti ellenkező szelek megint sokat vittek félre. Augusztus 13-án a szélesség $47^{\circ} 1'$ és a hosszúság (Greenwichtól mérve) $26^{\circ} 00'$ grádusaiba értünk. Még reggel megsejtettünk egy hajót lebegni előttünk, s mind a 21 vitorlánkat felrakva, délután szerencsésen beértük. Kapitányunk jelt adott a telegráph-fal, hogy beszélni akar vele, az is viszonzta a kívánságot, s nemsokára mintegy ezer lépésre közeledtünk egymáshoz. Mind a két hajó népeisége felgyűlt az oromra, s öröm- és újságkívánás közt szemléltük egymást. A két kapitány beszélőcsővel szóltak egymáshoz, kérdezték a hajójok nevét, útjuk célját, a szélesség és hosszúság grádusait s egyéb úti történeteket. Ez az angol kormány egyik szállítóhajója volt 10 ágyúval, s 500 katonát vitt Kanadába az ottani egyik regimentet felváltani.

Midőn megváltunk egymástól, hármas „hurrát” kiáltott mindenik hajó népeisége, s ekkor mindenik rákezdett a nemzeti énekre: „Rule Britannia” [Uralkodjál Britannia]. Soká zengett még a nemzeti ének, miután messze haladtunk egymástól. Az angol nemzeti daloknak valami különös egyszerű kedvességök van, s azt mintha büszkébb érzéssel, emelkedettebb szívvel s villámlóbb szemekkel énekelné az angol. Mert ő nemzete dicsőségét, nemzete boldog létét öntheti ki dalában, s a tengerek közepén s a világnak minden szegletében ő csak nemzetének él, s emlékében találja boldogságát; érte van minden óhajta, minden lehelete.

Elandalodtam egy ideig e szép dalon, de elkeseredés és bánat, a hazaemlékezésnek homályos bánatja borított el, midőn a versezet végén mindig ismételtettek e szép sorok:

„Rule Britannia, Britannia rule the waves,
Britons never shall be slaves.”

[Uralkodjál, Britannia! Britannia tenger ura,
Brit nép rabbá nem lesz soha!

Könyves Tóth Mihály fordítása]

Mely boldogság s mely dicső érzet, gondoltam magamban, oly nemzet tagjának lehetni, mely még dalában is hazája méltó dicsőségét s szabadsága érzetét ömledezheti! Tekintettem a sík tengerre, s hazám tűnt fel, hazámnak nemzeti dalai tűntek fel emlékezetemben, ah, s azoknak egyről egyik búsongó és elborult tartalmok, s még búsongóbb melódiájok van! Azok titkos bánatok a múltnak homályos képeit s valami békételen helyhezetet festenek! Ha vajon igaz-e, hogy a búsongó dal a szolgáltság emlékének felsőhajta? Vagy az elfojtott mély érzés keserve-e? Vagy talán hajdani baleseteink visszhangja? Minden esetben sajgó szív keserve kifakadásai azok!

*

Augusztus 14-én az 50. szélességbe felértünk. Nedves, ködös idő s hideg, változó szelek cserélték egymást két nap alatt. Hajónk nagyon hánykódott, felmenni lehetetlen volt, benn szünetlen fogontózni kellett, asztalt vagy szófát ölelni, hogy el ne bukjunk. Az ebéd nagyon kínos ilyenkor; minden tál, tángyér s üvegek le vannak ugyan szorítva az asztalhoz, mégis a nagy mozgás miatt gyakran kiugranak helyökből; a szép sült messze höngörög az asztalon, kés, kalán s a kenyér a negyedik szomszédig is lefut, s minden tárgy indulóban van. Az első napok alatt még nevetségesnek tetszik a bútoroknak ezen utazása, de végre unalmas tréfa leszen. Hozzájárulnak ezekhez az éjszakai kedvetlenségek; már a levetkezés gyakori falbaütődés s bukásokkal történik; az ágyban mesterséggel kell megszegezni magát, hogy az egész test ne höngörögjen; a fővel van a legtöbb baj, mert az mégis mindig ringatódik. Ha osztán végre a

kínlódó elme elfáradt, s eljön a szenderedés, a hajónak valamely új lökődése s a recsegések miatt megint felrebben, s így kínlódja által az éjt, az alvásnak azon kínos neme közt, melyet ébredező álmadozásnak neveznek.

Van Kazinczynak egy ifjúkori verse, talán a kassai [*Magyar*] *Museum*ban, a Voltaire *Henriade*-jából fordítva, mely a képzeteknek különös szövődései által az egész óceáni utam alatt, szinte üldözőleg, minden kínos éjjelelen szüntelen eszembe jutott. A vers ez:

„Midőn a boldogság tőlünk elenyészett,
Két barátot hagyott velünk a természet.
Egyik a reménység, a másik az álom,
Nyugtomat közöttök mindig feltalálom.”

A szárazon meglehet, hogy igazság van ezen állításban, de a tengeri némely helyzetekben bajosan hiszem, hogy e két hatalmas balzsam Voltaire-nek is mindig megtartotta vagy visszaadta volna nyugtát.

*

Augusztus 16-án újra hajót láttunk, a kapitány csőjével messzére megismerte árbocairól, hogy amerikai hajó. Délre béértük; ez a Hybernia nevű packet volt, a liverpooli lineából, s ez is utazókat vitt. A Hyberniától értettük meg, hogy az amerikai egyik volt praesidens, Monroe, meghalt július 4-én. A hajón lévő amerikaiakra ezen hír különös béhatást tett, mert ezen a napon, mely a függetlenség kinyilatkoztatásának is napja, már a harmadik praesidens halt meg. - Kedves jelenet az óceánon napok és hetek múlva valamely más hajóra is találni; mely ritka történet. Szelünk igen kedvező lett; minden órában mérték a haladást, s néha 10 és 11 göcs (csomó) is bocsátódott le a kötélről, mely mindannyi tengeri mérföld jele. A tenger Greenwichől New Yorkig egyenesbe véve 3500 vízi mérföldet teszen. Mindennap közönségesen délben a kapitány quadránsával megkeresi a szélesség és hosszúság grádusait; a mappán kiméretik a tegnapi olta tett haladás, s kijegyeztetik a hely, hol áll a hajó. A méréskor minden ember óhajtván várja a kapitánytól, mint a dodonai orákulumtól, hogy a tett haladás mennyiségét kimondja. Néha az elcsüggesztésig kevés mérföld üti ki magát, s még az is megtörténik, hogy az ellenkező szelek miatt félre- vagy visszautat tett a hajó, melyet a kapitány, mint az orvos a veszedelmet, el szokta titkolni, hogy az utazóknak kedvetlenséget ne okozzon.

Augusztus 17 és 18-án a kedvező szél messze halasztatt; 20-án egyszerre szélszünetünk lett. Az idő oly szép volt, hogy egész nap fenn sétálhattunk, de az ily gyönyört mindig zavarja azon tudat, hogy ilyenkor nagyon keveset halad a hajó. Útitársaink közt volt a híres utazó és ornitológus, Audubon úr, ki Angliából most tért haza, hol az amerikai madarak és plántákról kiadta azon munkáját, melynél pompásabb ezen nemben még nem jelent meg. (*Ornithological Biography of the American Birds* [Az amerikai madarak ornitológiai leírása]. London, 1831. Egy példánynak ára 150 font sterling, vagyis 1500 ezüst forint.) Audubon úr Észak-Amerikában született. Atyja Franciaországból vándorlott volt által. Fiai nem tartják már többé magokat franciáknak, s nevöket is amerikaiason kívánják kimondani (Odjupon). Audubon úr Európának nagy részét s majd egész Amerikát több ízben béutazta. Most a huszonkettődik útját tette az óceánon keresztül, s ámbár mindannyiszor elérte a tengeri betegség, s abban most is sokat szenvedett, mégis újra készült tavasszal Európába menni, s Muszkaországon által Ázsiába utazni. Audubon úr a legegyszerűbb s legnyájasabb ember. Gyermekes magaviselete s egyszerű előadásából ki nem ismerzik azon temérdek ismeret és tudomány, mely a vele társalkodásban lassanként fejledezik ki. Senkit nem bántó vígságával, nemes tréfáival az egész társaságot felderítette, ha betegsége miatt kabinetjéből feljöhetett. Audubon úr használta a szélszünetet, néhány matrózzal csónakra szállott, s a hajót szinte mindig seregesleg

körülrepdeső tengeri madaraktól sokat lelövöldözött, s felhozta a hajóra. A legmesszebb tengereken is temérdek madarat lehet látni, melyek örökösen ott élnek (*Procellaria pelagica*). A hajósok ezeket tréfás névvel Petrel vagy Karri anyó csirkéinek (*Mother Carrey's Chickens*) nevezik. Azt mondják ezen madarokról, hogy szárazon sehol nem lehet látni, s mivel még fészkeikre sem akadt senki, nem lehet tudni, miként szaporodnak. Audubon úr azt hiszi, hogy költés végett hihetőleg valamely sziklát keresnek fel, s neveltjeiket onnan hordják a tengerre lakni. Van ezen madaraknak két számosabb neme, az egyik mint a fecske, a más mint a vadréce nálunk. Ezek seregben, szinte az orcátlanságig pajkosan körülrepdesik a hajót, messze követik, s ami onnan kihányatik, azon mohón kapkodnak. A tengernek legnagyobb hanykódásai közt is játszva ringatják magokat a hullámokban, néha elmerülnek a nagy torlat közt, s más helyet megint kiütődnek a víz alól. Audubon úr mintegy 12 darabot lőtt le mindenik nemből, s azokat gyűjteménye számára mindjárt ki is töltötte. Húsuk ehetetlen, olaj- és halízú.

Augusztus 23-án a híres New Foundland-i Bankra értünk, s négy egész nap vesződtünk keresztül rajta, és küzdöttünk az itt öröklő vastag, nedves s hideg köddel. A New Foundland-i Bank nevezetes jelenet az óceánon. Miután Irlandia végénél, a Cape Lizardon túl halad a hajó, az égkék színné vált tenger mindenütt mérhetetlen, s négy és ötszáz ölre is hiába bocsátják le az ónat, fenékre sehol nem található. A 43-50 szélesség és a 49-50 hosszúság grádusai alatt egyszerre változik, szürkül a tenger színe, leesik a kéneső, s a compas sem mutat pontosan északot. Itt a tenger feneke csodálatosan kiemelkedik, s 40 és 50 ölnyre érezni lehet. Ez a leggazdagabb halászat helye, s ez tartja a világ nagy részét tőkehállal. A múlt századokban az angolok, franciák és amerikaiak közt soká volt per és vitatás tárgya az itteni halászat jussa. - Örökös nedves köd borított, míg a Bankról lehaladtunk. Künn és benn sötétség, ázva minden köntös a köd nedvétől; minden ember kabinetjébe vonta magát, s ott boncolta az unalom óráit és napjait.

Augusztus 26-án leérkeztünk a Bankról, a tenger színe megint kék lett, s az idő is derültebb. Egy hónapja már, hogy elindultunk, s még szinte harmada hátra utunknak. Nincs oly neme a foglalatosságnak s társalkodásnak, nincs oly tárgya a gondolkodásnak, melyet ennyi hosszú napjai alatt el ne próbálna az elme. Kimeríti mindeniket végre, megszok minden tárgyat, s néha úgy tetszik, hogy önnön magát is egészen kimerítette. Augusztus 27-én egy csekélység az egész népségnek nagy örömet okozott: két kicsin madár soká szállongott árbocainkon: oly elfáradva voltak, hogy a matrózok hamar lefogták, Audubon úr hamar megismerte, hogy azok *Sylvia aestivalis*ok, hasonlóak a kanárihoz. Ezeknek szárazról kellett idetévedniük, s mely részvételt voltunk irántok, csak azért, hogy szárazról jöttek! Szinte megfoghatatlan volt, hogy ily két gyenge állat miként képes kigyőzni oly hosszas repülést, mert a legközelebbi száraz is, Nova Scotia, tőlünk néhány száz mérföldre esett. Audubon úr felfogadta, hogy őket visszaviszi megint a szárazra, de fáradtság vagy természetjek elleni eledel miatt elhaltak nemsokára, s nem érhatték meg a nekik szánt örömet.

*

Három nap egymás után szüntelen a szél erében voltunk, s napjában majd másfélszáz mérföldet haladtunk. Augusztus 31-én már a Georges Bank irányába érkeztünk, de szelünk egyszerre megszűnt, s szinte egész nap egy helyt libegtünk.

*

„Már nem messze vagyunk” - ekként köszöntött kapitányunk szeptember 2-án reggel, s minden ember arcára öröm derült. Kezdtünk hajókat találni, s híreket kérdeztünk a szárazról. Az egész nap pakolódás és az útitársak búcsúzódása közt folyt. Ebédünk rendkívül víg volt, s mindenkinek előtte valamely kedves tárgyért, poharat kellett köszönteni. A kapitány szüntelen mérte a mappát, s számlálása szerint holnap reggel szárazt fogunk látni. Mivel a New York-i

öböl lámpatornya (Light house) harminc mérföldre meglátszik sötétben, senki nem akart addig lefeküdni, míg e kedves jelt meg nem látta. Éjfél után a hajóorron álló őr felkiáltotta a „hurrát”, s az egész népség utána zengte.

Szeptember 3-án majdnem álom nélkül virradtunk fel, s utazásunknak 39. napján mely látás lepte meg szemeimet a reggellel! Megpillantottam a New York-i öblöt és Amerika partjait! Remegő érzés fogott el, s dobogott szívem. Ennyi szenvedésnek véget érni, ily messze reményt, ily hosszas és meleg vágyást teljesedve látni igen elborító öröm volt egyszerre! De ennyi kedves érzelmek cserélődései közt is egy sóhajtás, egy remegő sóhajtás költ fel lelkemben. A sóhajtásnak az a ritka neve, midőn elért reményünk s boldogságink közepette egy sóhajtásunk egész imádságot s hosszú hálálkozást foglal magában. Az lengett fel lelkemből ezen sóhajtásban: ha vajon e szép hazában a szabadság, az elnyomott emberiség és jussok menedéke helyét valóban megtalálom-e? Ha ennek önmaga által hozott törvényei s intézetei teszik-e boldogabbá az embert? Vagy azok-e boldogabbak, kik az önkény parancsolatai hív teljesítésének dicsőségében találják boldogságukat?

Hatvan esztendeje már hogy Európának és az emberiségnek szemei Amerikára vannak függesztve. Miután elvekben és a csatapiacon századokon által harcolt az óvilágban a szabadság az elnyomatással, s ezer próbáiban is megcsalódott - megadta ugyan magát végre elfáradt kétség közt, de bágyadt keserűségében Amerikára fordította szemeit, azon népre fordította minden figyelmét, melyet, úgy látszik, a sors ama nevezetes kérdés elhatározására választott ki: „ha vajon az ember és emberi társaságok képesek-e vagy nem, hogy önnön megfontolások és szabad választások által jó és a népet boldogító igazgatást alapítsanak? Vagy ha az embernek rendeltetése tovább is és örökre az legyen-e, hogy politikai helyzetére nézve ezután is csak a történet, az erő és önkénytől függjön?”

Ily érzelmek cserélődtek lelkemben, míg a part felé közelgettünk. A magosra nyúló fák, virágos partok s szép mezei házak mind előttünk nyúltak el, s azok már amerikaiak. Az öböl-szorosnál, majdnem a víz közepéből kél ki pompásan a Fort Lafayette nevű erősség, szemben azzal a Fort Richmond és a telegráfok. Beértünk az öbölbe, s mely felséges jelenet lepte meg szemeinket! Előttünk nyúlt a Hudson méltóságos vize, romános szigeteivel, partjaival, s előnkbe tűnt a kikötő sűrű árbocain túl New York városa. Nyolc órakor, Staten Island sziget előtt a quarantin-házaknál megállottunk. Csakhamar előnkbe jött csolnokon az orvos, végigtekintette az utazókat, ha nincs-e beteg. Egy fertály óra alatt megesett minden vizsgálat.

Mivel a tengerapadás azalatt éppen szembefordult, portékáinkot a Columbián hagyva, Bolivar nevű gőzhajót felvette kapitányunk, s azzal fél óra alatt New Yorkba érkeztünk, s már valóban szárazföldre, mégpedig szabad ország földjére léptünk ki. - Soha nem volnék képes rendbe szedni s számot adni érzéseimnek akkori állapotjáról. Lelkesedés és andalgás, gyermeki öröm és fellengés, s az érzelmeknek mindazon nemei, melyek az életen által egyenként is a legtisztább örömeinket szokták elévarázsolni, lebegtek lelkemben s váltogatták egymást.

III

New York - Amerikai polícia - Intézetek - Iskolák - Báró Wesselényi és Balog

Midőn Amerika kikötőiben először partra száll az európai utazó, az első pillanat mutatja már, hogy új világba lépett. Szerecsenek és fejérek, mulattok és meszticsek sereglenek a parton, ajánlják szolgálataikat az idegennek, portékáját elvinni, valamely keresett helyet megmutatni vagy a hotelekbe elvezetni. Az új arculatok s azoknak feltetsző színezetei egészen meglepő panoráma a szem előtt, s az első pillanatokban kitetszőleg veszi észre az idegen, hogy a föld golyóbisa más oldalára lépett. Míg New Yorkban a Broadway utcán haladtunk, a szép épületek, gazdag boltok, a mellettünk elhaladók különböző színei, a gyümölcsöknek temérdek bővsége, a nagy mozgás s a szinte általjában mind csinos jövő-járók tisztelettel és bámulással töltöttek el. Miután az American Hotel nevű roppant vendégfogadóban megszálltunk, portékáink kézhezvételök végett a vámházhoz mentünk. Itt csak azt kellett kinyilatkoztatnunk, hogy amit hozunk, semmi nem eladó, s azok csak önszükségeinkre tartozók. Az engedelem azonnal megadatott, s Columbiáról elhoztam mindenünket, búcsút vettem kapitányunktól, a matrózoktól s az utolsó vitorláig már ismert szép hajótól is.

*

Amerikai első napomnak szinte tündéralomként lefolyt órái után, midőn estve számot vettem magammal azon napi történeteimről, két nevezetes tárgy lett előttem igen figyelmissé, s az nekem hosszas elmélkedésre adott okot. Az első az: hogy midőn Amerikába beléptünk, senki tőlünk, sem egyik útitársunktól is passzust nemcsak hogy nem kért, hanem még csak nevünket sem kérdezte, s odamenetelünk senki figyelmét magára nem vonta. A második az, hogy a vámháznál az utazók becsületszavát elégségesnek tartják portékáikra nézve, s azt senki fel nem bontja, s nem hányja ki darabonként, ha vajon igazat mondott-e az utazó; s a kereskedők portékáit is csupán a hitök szerint feladottakról vámolják. Ki legalább hallomásból ismeri az európai országok nagyobb részének harmincadi, políciái és passzusbeli rendszerét, gondolni fogja, miért lettek oly figyelmesek reám nézve ezen tárgyak. Ki pedig utazott is, az velem együtt bámulni fog az amerikaiak ezen módján.

Az utazás kedvetlenségei közt nincs semmi bosszantóbb és megalázóbb, mint a passzus és harmincad dolgai. Midőn az utazó ismeretlenül, elfáradva, pártfogás nélkül Európa némely országainak határához ért, a várt vendégszeretet helyett emberek állják el útját hegyes vasakkal; leszállítják szekereből mint gyanús személyt, elékérk írásait, vizsgálják, vallatják s bántólag kémlelik; azután a szegény utazó portékáinak esnek, azt kíméletlenül feltúrják s egybegázolják. Hiába állítja az utazó, hogy ő igaz úton jár. A tiszta lelkiismeret nem elégséges itt bizonyossá tenni az embert, hogy méltatlansággal nem illetik, megalázó kérdéseket nem lobbantanak a szemébe, hogy törvényesen nem gorombáskodnak vele. Ennyi bosszontásokat hogy megelőzhessen a szegény utazó, folyamodnia kell egy jól ismert gyalázatos módhoz, mely által megint azon kínos helyzetbe tétetik, hogy erszénye s becsülete közt kell tusakodnia, s azon is aggódnia, nehogy búcsúzaskor több mértékben várt nagylelkűségére emlékeztessék. Ki Európát általutazta, lehetetlen, hogy bosszúsággal ne emlékezzék az ily helyzetekre.

Íme ez, mi engem Amerikában legelőbb is elbámított, de amelyet az amerikaiak kérdésekre igen természetes dolognak mondtak lenni. Végigmentem emlékezetemben az Európa políciái rendszerein, s azoknak nagy részét vagy azon állításon alapultaknak találom, hogy: az ember természeténél fogva csalónak születik, vagy hogy a mívelődés és a társaság viszonyai őket csalókká teszik. S mely ellenkezőség Amerikában! Az Amerika törvénye azt állítja, hogy minden ember egyforma jussokkal s egyformán becsületesnek születik. Az amerikai polícia azt

teszi fel, hogy az utazóknak nagyobb része becsületes emberekből áll, s személyes szabadságok megbántása lenne őket mindnyájon azon sértő szabályok alá vetni, melyek csak egynéhány rossz emberért találtattak fel. Amerikában minden ember szabadon bémehet s kijöhet, mikor tetszik. Ott járhat és mulathat, s ott lakhatik, ahol tetszik, anélkül, hogy valaha nevét is kérdezné valaki hivatalosan. Íme, mely nagy különbség az ó- és újvilág e tárgybeli gondolkodása közt! Az európai polícia már századok óta törli fejét, s sok titkos és nyilvános mandátumokat bocsátott, miként lehessen az emberi ravaszságokat meglesni. Tudományosan felboncolta a csalárdságok nemeit s a rajta érhetés módjait. És megfordítva, az alattvalók éppen oly szorgalommal török fejöket, miként lehessen ezen mandátumokat kijátszani s megcsalni. Mert az erkölcsi érzést nemcsak kegyetlen törvényekkel lehet elfojtani s az embert elmecevésztetni, hanem, olyanokkal is, melyek az emberi virtusban s igazságosságbani hiedelmet megtagadják, és amelyek a becsületérzést nem kímélik. „Multi fallere docuerunt - azt mondja valamelyik deák író - dum timent falli et aliis ius peccandi suspicando fecerunt.” [Sokan estek bűnbe félve a büntől, és másokat is bűnbe taszítottak gyanakvásukkal.]

*

Másnap ajánlóleveleinket adtuk meg, s mindazok, kikhez ajánlva voltunk, megint a magok ismerőseihez vezettek bé; s alig mulattunk harmadnapot, hogy New Yorkban már széles ismeretségeink lettek. Ily kedvező fogadtatásunkat elébb ajánlóink becsének vagy messze-földiségünknek tulajdonítottuk, de később meggyőződünk, hogy ezen különös vendégszeretet s az idegenek iránti határtalan bizodalom, annyi megcsalataik után is, egészen eredeti vonás az észak-amerikaiaknál. (Levasseur: Lafayette en Amerique [Lafayette Amerikában]. Vol. I.) Egy-két ajánlólevél valamely nevezetesebb házakhoz elégséges arra, hogy az idegen minden társaságokba eljuthasson; s ugyanaz, kihez ajánlva volt, további új ajánlásokat ad és szerez az utazásában eső városokba, s azok megint mást szereznek, s ekként egyik város a másiknak adja által az utazót, ha személyes magaviselete által megfelel a bizodalomnak.

Ismerőseink közt báró Lederer, ausztriai konzul úr fáradhatatlan szívességgel kívánta New York-i mulatásunkat hasznossá és kellemessé tenni. Mindenekelőtt az odavaló nevezetesebb emberekhez vezetett bé, azután a város különböző részei, épületei s intézeteiben hordozott el. A majd három angol mérföldnyi egyenes Broadway utca pompás és gazdag boltjaival, csinos épületeivel vetélkedik a londoni és párizsi elsőbb utcákkal. Ennek közepén áll az idevaló legszebb épület, a városháza (City Hotel), egészen fejr márványból építve. Körülte zöld gye, sétáló ösvényekkel keresztülvágva, vaskarzattal bekerítve. A több épületek majd mind magános polgárok vagy társaságok tulajdonai, melyek régiség és művészség tekintetében nem oly érdeklők ugyan, mint az európai elaggott városok százados munkái, de csinoságok, kényelmes elrendelésök s az egészen eredeti építési szellem kárpótolják a régiség szemléléséhez szokott szem kívánatit.

*

New York vidéket 1609-ben találta fel a hollandus kapitány, Hudson, s innen veszi nevezetét a Hudson folyama. Akkor még az irokéz tribusbeli vad indusok lakták az egész vidéket, s általgázolhatlan erdők zártak el minden utat. 1610-ben építettek legelőbb a hollandusok néhány kalibát a Hudson partjain, örökös harcban élvén az indusokkal. Az angolok nemsokára kiszorították innen is a hollandusokat, s 1673-ban angol tulajdon lett a vidék. A szabadságháború kiütésekor az angolok foglalták el a várost, s bírták a béke megkötéséig. Egészen 1783-ig fekvése minden kedvezősége mellett is nem haladhatott a város. A szabadság megnyerése után mely temérdek haladást tett gazdagulása s népességére nézve is, mutatja a következő kimutatás. (The New York Annual Register for the Year of Our Lord 1831 [New York évi kimutatása a mi Urunk 1831. Esztendejére]. New York, 1831. lap 60.)

New York népessége, különböző időkben:

	<i>Népessége</i>
1697	4302
1756	13.040
1790	33.130
1800	60.489
1810	96.373
1820	123.706
1825	166.086
1830	207.021

*

Naponként a temérdek intézetek közül néhányat néztünk meg, melyeknek leírása egész könyvet teszen. Ezek mind magános társaságok alapítványai; az Igazgatóság azokra semmit nem költ, és elintézéseikbe belé sem elegendik. Csupán New Yorkban több van ötven különböző társaságnál, melyek vagy a tudományok és mesterségek, vagy a természetnyek elémózditására, vagy a szenvedő emberiség felségillésére állottak egybe, s intézeteik fenntartására évenként temérdek summákat fordítanak. Éppen ottlétünk alatt ülte ünnepét a Kertész Társaság (Horticultural Society). A vidékben termett mindenféle gyümölcsök, vetemények s virágokból példányok voltak kirakva egy szép kertben (Niblo's Garden). Minden tál gyümölcsön a természető neve és a termés helye felírva. A barackoknak számtalan nemei, dinnyék, körtvék, almák s a szelídített és vad szőlőnek különböző fajai. Temérdek volt a néző, s az ítéletek különbözők. A társaság által választott bírák meghatározták minden nemben a három legszebb termést, s azoknak természetői az idénre elnyerték a jutalmat. Az innepet pompás bál rekesztette bé.

Az igyekezet minden nemei ébresztésére számtalan ily társaságok vannak New Yorkban. Európa azon részeiből ide utazó ember, hol az igazgatás gondolkodik és teszen mindent a népért, alig foghatja meg, hogy a közpénztár s a kormány esze, felügyelete s segedelme nélkül miként alapíthatják meg magokat ezen társaságok. De Amerikában a nép tévén az igazgatást, a nép gondolkodik magáról, a magáéből tézsi az áldozatot - nem kölcsönzött erővel, nem a felsőbbség megjutalmazásáért, hanem szabadon, maga megfontolása s igyekezete által - és ez a polgári legtisztább öröm!

*

A New York-i intézetek közt legfőbb sikerrel dolgozik s legszámosabb tagokból áll a közönséges iskolák társasága (Public Schools Society). A republicának legnagyobb ereje abban áll, hogy az egész nép a lehetőségig egyaránt mívelve legyen, s mindenik ismerje és tudja a törvényeket. Az amerikaiak igen jól tudják, hogy valamint az egyes emberből a nevelés által lehet minden, éppen úgy a népnél is a neveléstől függ minden, s valamint az egyes ember nevelés és tudomány által nyerhet mások közt felsőséget, úgy a nép is lelki mívelődés s tudományosság által emelkedhetik a más felébe, s állhat fenn állandóul. Tudják, hogy ahol a tudomány s törvények ismerete csak bizonyos osztálynál vagy keveseknél van, ott könnyen uralkodhatik a tudományosabb a tudatlan sokaságon, s éppen azért mindent elkövetnek, hogy legszegényebb tagjaiknak is bizonyos tudományos ismereteik legyenek. (A. Lips: Statistik. I. 163.)

Az amerikai ember nem könnyen rövja meg magát, mert a személyes adónak minden neme gyűlöletes előtte. Csupán az iskola azon tárgy, melyre a státusok nagyobb részében mindenki egyformán személyétől is esztendőnként bizonyos adót fizet, míg a tőke annyira nevedik, hogy annak kamatjából azután fenntartani lehessen az iskolákat. New Yorkban önkéntes adományok által már akkorára nőtt a tőke, hogy annak kamatjából, hozzáadván a sorsjáték

évenkénti jövedelmét is, esztendőn által 58.625 dollár (egy dollár teszen két forintot ezüstben a mi pénzünk szerint), vagyis 117.250 forint ezüstben fordíttatik a városi iskolákra. Az 1830-i hivatalos tudósítás szerint (The New York Annual Register és Report of the Committee of the Public Schools Society in the City of New York [... és a New York városbeli nyilvános iskolák társasága bizottságának jelentése], 1831) ekként állottak a városi iskolák:

	Köziskolák	Társaságok által alapítottak	Kollégyomok	Privát iskolák	Öszvesen
Az iskolák száma öszvesen	11	19	3	430	463
Tanítók száma	21	25	6	432	484
Segédtanítók	24	5	23	259	311
Gyermekek 4-től 5 esztendősig	-	197	33	1.013	1.243
Gyermekek 5-től 15-ig	6.007	2.297	1.008	1.2631	22.943
Gyermekek 15-ön felül	-	50	40	676	766
Tanulók száma öszvesen	6.007	2.544	1.081	14.320	24.952

A fennebbi kimutatás szerint 1830-ban New York városában 463 iskolában öszvesen 24.952 gyermek tanult, azok közt 805 szerecsen. Ezekon kívül vasárnapi iskolába jártak 16.441.

Minél kevesebbé elegyedik az igazgatóság a magánosok dolgaiba, intézetjeikbe s vallások állapotjába, annál nagyobb fontosságú előtte a nevelés dolga. Az iskoláknak az egész státusban elterjesztésére bámulatos szorgalommal ügyel az igazgatóság, s a státusok azon törekednek, hogy a legszegényebb ember is legalább az alsó iskolákat kitanulja. A különböző státusok gubernátorai minden év elején különös tudósító számadást adnak a nép eleibe az iskolák állapotjáról, s azt igen fontosnak is tartja a nép. A New York-i státus gubernátora 1831-i tudósítása szerint (Extract from the Governor's Message [Kivonat a kormányzó tudósításából]. January 1831.) ekként állottak a státus iskolái:

A kerületbeli iskolák száma öszvesen	9.062
New York városában	463
Albanyban	40
Uticában	27
Az iskolák száma öszvesen	9.592
Tanulók száma az alsóbb iskolákban	499.424
Kollégyomok és akadémiákban	50.576
Tanulók száma 1830-ban	550.000

A státus népessége teszen 1.923.522, és eszerint a tanulók száma a népességhez úgy áll, mint $1 = 3 \frac{1}{2}$.

1830-ban költség az alsóbb iskolákra 1.061.699 dollár, a következő jövedelmekből:

Önkéntes adó per egy dollár	239.713
Iskolák tőkepénze kamatjából	100.678
Sorsjáték engedelmé jövedelméből	200.000
Iskolák fekvő jovaiból	14.095
Adakozásokból	160.412
A közpénztár pótolta	239.713
	954.611

Hozzáadván a New York-i iskolák költségét

Kollégyomok, akadémiák tőkéjéből gyűltet

Öszvesen: 1.316.015 dollár,

vagyis 2.628.030 forint ezüst pénzben.

A New York-i számtalan intézetek közül csak ezen egy tárgy is képzeletet adhat, mely buzgóssággal vannak az Amerika polgárai minden közjó iránt, s mindnyájon mely fontosnak tartják a közintézetek élémozdítását. Midőn a New York-i iskolák és intézetek ily virágzó állapotját naponként mindig bámulás közt fedeztettem fel, igenis mindenkor eszembe jutottak hazánk iskolái, s akkor lehetetlen volt nem sóhajtanom. Mert egy magyar utazónak sokszor kell sóhajtani, ha hazája emlékét is mindenütt viszi magával!

*

New York-i mulatásunk örömei közé tartozott az is, hogy báró Wesselényi Farkas úrral és Balog Pál barátommal itt újra egybetalálkoztunk. Londonban váltunk volt el egymástól; ők a liverpooli lineából, Sylvanus Jenkins hajón jöttek által. Utazások még hosszabb volt, mint a miénk, ők 45 nap értek által. Mivel New Yorkban a rekkenő meleg még ezen időszakban is nagy tereh, s a napnak nagy részét nem lehet használni, meghatároztuk, hogy szeptemberben az északi státusokat utazzuk meg, s majd októberben térjünk le a déliekbe.

*

Néhány nap múlt el már Amerikába kiszállásom óta, s azok vagy ismerőseink társaságában, vagy a különböző tárgyak szemlélésével telve el - anélkül, hogy magános elmélkedéseinkre időnk maradt volna -, oly halmozott képeket hagytak hátra mindennap emlékezetemben, hogy azokat nem volnék képes rendszerbe venni. Egy tündéres regének az ifjúság képzelődéséveli olvasásához hasonlít mindaz, mi az első napokban meglepi az utazót Amerikában. Az arculatok, az öltözet, a szokások és nyelv, mindezek kitűnőleg éreztetik az új világot. De még meglepőbb az, hogy azon sok külszín és forma, melyeket lételünkhöz kapcsolva hiszünk Európában, itt seholt nem mutatja magát. Hiába keresi az idegen a nagyrangú embereket; a hatalmas előljárókot, a fénylő tisztviselőket, azok mind csak közönséges polgárok! Hiába kérdezi a jobb famíliákat, a fő és alsóbb nemességet, azok is mind csak polgárok! A papság és katonaság, a policáj és bírák, a tudósok és banquierok, ezek is csak közönséges, egyforma polgárok! S mely megfoghatatlan az idegennek mindezekhez még az, hogy negyvennyolc vallás között egyik sem uralkodó, hanem egyforma jussal bíró vallás! Hogy a papság nem formál státust, nincs állandó katonaság! Nincs privilégium, nemesség! Nincsenek titulusok, ordók, céhok, nincs titkos polícia! Mely fontos tárgyak ezek egyenként az idegennek!

IV

New York-i kikötő - Cinderella gőzhajó - Hudson partjai - Singsing - Peekskill falu - Újságok nagy száma Amerikában - Fulton, a gőzhajó első feltalálója - Major Arnold árulása

Szeptember 9-én kiindultunk New Yorkból oly szándékkal, hogy később oda megint visszatérünk. New Yorknak oly szerencsés fekvése, hogy háromnegyed része vízzel van körülvéve, s szinte mindenfelé hajón kell indulni. A londoni és liverpooli, amsterdami és havre-i kikötők századok óta rájuk fordított temérdek munkák után is nem mérkőzhetnek a New York-ival. Ez a természettől oly kedvezőleg s oly óriási nagyságban van intézve, hogy minden utazók állítása szerint a New York-i kikötő egyik a legelsőik közül az egész világon, Sandy Hooktól kezdve Fort Washingtonig, és a városnak mind a két oldalán ezer nagyobb rendű hajó mindig kiköthet a legbátorságosabban. 1830-ban a következő számú hajók jöttek bé a kikötőbe:

Idegen kikötőkből	1.510
Hazaiakból	1.352
Halászhajók	1.110
Parti kereskedők	487
Helybeliek	527
Mindennap járó gőzhajó	75
	5.061

Közönségesen 700-800 hajó áll a különböző rakodóknál (piers), s azok minden akadály nélkül fel- és lerakodhatnak, míg Londonban napokig kell várakozni a dokk ürülésére.

A városnak most 75 gőzhajója van, melyek mindennap különböző vidékek felé mennek és jönnek. A Cinderella gőzhajó készen állott indulni Albanynak, midőn reggel a kikötőbe értünk. Singsingben szándékoztunk kiszállni a státus fogházát megnézni. Báró Wesselényi és Balog is jöttek Singsinget megnézni, s báró Lederer úr is famíliájával, Fishkill felé utazva. Meghúzták a harmadik harangot is, s a büszke Cinderella lobogó zászlóival csakhamar kivezett a Hudson közepére, szembe Hoboken szép környékével. - Amerikát eddig csak egy városából s csak embereit és szokásait ismertem, s amint haladtunk fel a Hudsonon, mely igen elbámultam a természetet is ily óriási nagyságban találva. A Hudsonnak oly magas szépségeket adott a természet, melyek előtt a palotákkal s a feudalizmusra emlékeztető, romladozott várakkal kérkedő európai vizek partjai minden mesterkélt szépségeikkel eltűnnek. Körül a vidék, mint az egész erejében lévő ifjúság, még a maga vadságában tiszteletet gerjeszt, s nagy reményeket sejtített. Az úgynevezett palizádok különös játékaik itt a természetnek; majd két mérföldre a sziklák magas sorompókká formálódnak a nyugoti parton; a keletin gyönyörű falusi házak, kertek, erdők és rétek változtatva tartják fenn az utas figyelmét. De e partokat a história is nevezetessé teszi. A szabadságháború alatt e környékekben fontos történetek folytak, s az amerikaiak a Hudsonon haladva, büszke érzettel szemlélik a szabadság háborúja szcénáinak most ez, majd ama helyét.

Messze hagytuk el már New Yorkot, a hegyek kezdettek nevedezni; néhol a víz két meredek szikla közé szorulva a Skócia tavaira emlékeztetett. Ama sziklaormokon állottak hajdan az arisztokráciai kastélyok, s alattok a rabszolgák kalibái, míg a britus uralkodás tartott; de a szabadság kivívásával, eltöröltetvén az elsőszülöttségi jussok is, az arisztokráciának minden nyomai eltűntek, s most alatt és fenn is csak szabad polgárok lakjai állanak. - Alig volt három órája, hogy New Yorkból kiindultunk, s már ötven mérföldet haladtunk, s hajónk megállott Singsing előtt, hol a New York-i státus fogháza van.

A hajdon megvetéssel emlegetett Amerika ötven esztendő alatt már néhány tárgyban felülhaladta Európát, s angol atyafiai minden irigykedésök truccára is a bámulást és figyelmet magára vonta, egyik ezen tárgyak közül a fogházak intézete is. Seholt Európában az amerikai fogházakhoz hasonlót, sem építések, sem belső rendszerekre nézve, találni nem lehet. Az eltántorodott emberiséggeli bánás és javítási ezen mód egyedül az amerikaiak találmánya, mely a miénktől nagyon különbözik, s egészen ellenkező rendszereken van alapítva. Vágytunk e nevezetes intézet körülményeivel megismerkedni, de szerencsétlenségünkre az igazgató úr nem lévén honn, nála nélkül nem bocsátottak bé. Singingből Balogék visszatértek New Yorkba, s onnan Pennsylvania felé szándékoztak indulni. Mi pedig báró Lederer úrral szekéren fel a Hudson partjain Peekskillbe jöttünk.

*

Peekskill harmadik falu, melyet Amerikában láttam. Képződésem az olvasás után előre szépnek festette volt ugyan Amerika intézeteit, de városait és faluit, mint új telepedéseket, még sok hiánnyal képzeltem, s nem is mertem az európaiakhoz hasonlítani. De mely igen meglepett ezen egészen eredeti, egészen új színű s az európaiakhoz nem is hasonlítható falu! Peekskill a westchesteri megyében harminc mérföldre New Yorktól, Hudson partján alig nyolcvanesztendős telepedés 1250 lakossal. A falu csak két utca, mintegy 120 házzal, de oly csinossággal s oly ízléssel épített házakkal, mint a London környéki tehetős polgárok lakjaik. Az utcák a legszebb catalpákkal két sorral béültetve; néhány csinos bolt a falusi nevezetesebb szükségű árukkal, néhány vallásos felekezet temploma és a középiskola benne. De bámulásom ezen faluban még inkább nevelte az, hogy itt egy újság is adatik ki minden héten kétszer. (*The Westchester Sentinel*. [A Westchesteri Ór.] Kiadja Marks úr.)

Európában szinte valamely varázslatnak hisszük azon eszközöket, melyek az amerikai népet egyes személyenként oly hirtelen a művelődésnek ily magas pontjára emelték, s az egész nemzetet ily virágzó állapotba tették, s pedig azok Amerikában nézve csupa egyszerű és igen természetes eszközök. Oly egyszerűek és természetesekek, hogy midőn az idegen utazó ezeket felfedi, nem tudja: ha földieinek vakságát bámulja, sajnálja vagy megvesse-e? Ezen varázslóeszközöknek egyike Amerikában az újságok kiadása. A nemzet törvényei szerint minden egyes amerikai polgárnak teljes és kérdés alá sem jöhető jussa lévén ott, ahol és mikor tetszik, nyomtatóműhelyt állítani, s abban minden engedelmkéregetés s cenzúrai felvigyázat nélkül, akármely - a több polgárok vele egyforma jussait meg nem sértő - írásait szabadon kinyomtatni, ezen egyszerű mód által születnek Amerikában a tudományok és tudnivalók minden nemében annyi újságok, s terjednek oly könnyen és olcsón mindenüvé a tudományosság, értelmesedés és művelődés. A különböző státusokbeli felszámítás szerint, most 1.015 újság és folyóírás jelenik meg esztendőnként az Egyesületben, melyekből egyedül a New York-i státusban 237, és ebből New York városában 54 jön ki. (*The New York Annual Register for the Year 1831*. 1. 94.)

Erdély népessége majd egyforma a New York-i státussal, s Erdélyben 1, azaz egyetlenben egy újság adatik ki, és a New York-i státusban 237. A magyar haza népessége majd egyforma az Egyesült Státusokéval, s a magyar hazában mindöszve újság és folyóírás 10, azaz csak tíz tengleng, és az Egyesült Státusban 1.015 adatik ki. *Peekskill faluban már rég újság nyomattatik, s Marosvásárhelyt és Debrecenben s magyar városainknak nagy részében a magyar polgár még hazug levélnék hiszi az újságot.*

*

Peekskillből által kellett szállanunk a Hudson túlsó partjára, hol a gőzhajó fel szokta venni az ottani utazókat. A parton báró Lederer úrtól is megváltunk, s újra gróf Béliivel csak ketten maradtunk. Egy halászbárkán megint a szép Hudsonra szálltunk; itt már szinte egy mérföld

szélességű a Hudson, szembe a Fort Montgomery partig. Az idő gyönyörű volt, révészünk sok történeteket beszélt el a Hudsonról s a szabadságháború szcénáiból, míg lebegtünk által kis bárkánkkal a több nagy hajók közt. Mely gyönyörű nézlet a Hudson közepéről fel- és lepillantani! Akármerre tekint a szem, mindenfelé apró ladikok, salupok s szállítók lebegnek fel- vagy lejöttekben, s a gőzhajók büszkén süvöltenek el köztök. Szegény Fulton, ha látnád most magosságodból, mely hasznot tettél az emberiségnek gőzhajóid feltalálásával, megengednél talán a háládatlan világnak, mely téged éppen ezen vizek partjain elébb csúfolt és kacagott, azután bámult nagy találmányodért, s végre üldözött, szegénységre juttatott, s az elkeseredés halálát okozta neked! Az emberi szívnek nevezetes rajzolatját foglalja magában a Fulton vallomása, midőn 1807-ben Clermont nevű legelső gőzhajóját a New York-i partokon vízre szállította.

„Midőn New Yorkban legelső gőzhajómat építettem - úgymond Fulton -, gondolatomat ábrándozásnak tartották, s arról többnyire megvetéssel szólottak. Barátaimnak egy része elvonta magát tőlem, a más türelemmel hallgatta ugyan magyarázataimat, de láttam képeikből, hogy szavaimnak nem sok hitelt adtak. Gyakran meg kellett jelennem a műhelyben, hol hajóm készült, s néha azon mulatságot csináltam magamnak, hogy ismeretlenül a bámolni jöttek közé elegyedve hallgattam a vélekedéseket új hajóm felől. Mily jóízűen nevettek rajtam! Több ízben kellett hallanom: hogy Fultonnak elment az esze. Bátorító megjegyzést seholt sem hallottam, de csúfolódót eleget.

Végre eljött a nap, melyen a próbatételt határoztam. Meghívtam barátaimat. Néhányan elfogadták ugyan a meghívást, de igen jól vettem észre arcájokból, hogy nem örömetst jöttek, mivel próbatételem belévesztésében félték részt venni. Nékem magamnak is több okaim voltak a szerencsés kimenetelen kételkedni, mert az erőmív új volt, rosszul készítve, s többnyire oly emberek által, kik effélékkel többé nem bajlódtak. Jelen volt a pillanat, hogy mozduljon a hajó, barátim feljöttek az oromra, képeiken kétség és aggodalom látszott, levert néma vonásaikban meglegedetlenség tűnt ki, s ez nekem oly szomorító volt, hogy szinte magam is kezdém bánni próbámat.

Jel adatik, a hajó mozdul egy keveset - s azonnal megáll -, lehetetlen volt tovább mozdítani. Az elébbi csendet mormolás, mozgás s suttogás s vállvonogatás váltja fel: »megmondottam, hogy e lesz a vége«, mondott egyik, »bolond volt a gondolat is«, szólta másik, »bár ide se jöttem volna« s tovább folytatva - kevésbé zavarodva voltam, de azonban kértem a társaságot, várakoznának keveset, míg a hibát megvizsgálom. Bészálltam a hajóba, s az erőmívet megnézegetvén úgy találtam, hogy a megakadás egyik darabnak hibás hatásából származott. Az akadály azonnal elhárítódott, az erőmív dolgozni kezdett, s a hajó haladt. Csakhamar elhagytuk New Yorkot, s nemsokára Albanyban szálltunk ki.

Az utazás alatt, s miután szerencsésen visszatértünk is, soká azt kelle hallanom, hogy ezen próbatételemnek még áldozatja leszek. Kételkedtek, ha vajon a második s az azutáni utazás is jól fog elsülni, s ha vajon nagy haszonnal léend-e egybekötve. Jött azután az irigység s a rágalom, elperelni tőlem feltalálásom minden becsét s tovább folytatva.” (Life of Fulton, by his Friend Cadwallader David Colden [Fulton élete, írta barátja, C. D. C.]. New York, 1817.)

Íme, az első gőzhajó históriája, s egyszersmind az emberi szívről azon szomorú tapasztalás históriája is, hogy kezdjen bár akárki is valamely újhoz, mely ötlet ész vagy ügyesség által társai felett kijeleli, az bizonyosan számlálhat az irigység és rágalom marcangolásaira, akármely éghajlat alatt is.

*

A Hudson az Ontario és Champlain tavai közti hegyekből ered, s a New York-i státust kettéhasítva, 250 mérföldnyi folyamata után Sandy Hooknál az óceánba ömlik. Szerencsés állását a hajókázásra az is emeli, hogy Albanytól fogva a tengerig szinte egyenes a folyama, s kevés csavargásai lévén, a tengerdagadás egészen Albanyig 160 mérföldre felhalad, hol a dagadás 12 órával mindig későbbre van, mint New Yorkban. Hajdan kik New Yorkból Albanyba mentek - mely 145 mérföld távolság -, szárazon 4-5 nap, vízen 9 és 10 napot is utaztak. S mely különbség, mióta Fulton feltalálta a gőzhajót! Most ezen hosszú utat közönségesen 14-15 óra alatt futja meg a gőzhajó, s 1825-ben a North America hajó tíz óra és harminc minута alatt érkezett meg Albanyba New Yorkból. (The Northern Traveller [Az északi utazó]. New York, 1831. I. 14.)

*

Ezelőtt harminc esztendővel képtelenségnek tartották volna, ami most igen mindennapi dolog, s mivel az amerikaiak, mint első feltalálói a gőzhajónak, mindenben, mi a gőzzel bánást s használatát illeti, sokkal felülhaladták Európát, igen hihető, hogy ezen nemben még nagyobb tökéletre mennek. Gőzerőműveik sokkal tökéletesebbek, mint az angoloké, s abban naponként új feltalálásokat tesznek. Gőzhajóik hasonlók már egy kisebbnemű fregathoz, s azok oly pompával, ízléssel s kényelemmel vannak építve, milyeneket Európában seholt nem láthatni. A közönséges ormon felül még egy emeletjük van (the promenade), mely egészen amerikai találmány, a húsz-huszonöt pár ember kényelmesen sétálhat fenn. Belsőjük oly pompás, mint akármely ékesszerező dáma teremje. A grádicsokat török szőnyegek borítják, az ajtók, bútorok mahagónifából, fehér márvány párkányú kaminok, az oszlopzatok aranyozott kopolákkal; a falakon tájfestések nevezetes képíróktól; az ágyak előtt selyem és atlasz előfüggők, s szinte minden hajón egy kis könyvtár.

Délután korán megérkeztünk Montgomerybe, s mivel a West Pointba menő gőzhajó csak este kilenckor várattott oda, időnk maradt a velünk várakozó utazóktól a környékről kérdezősködni, s kézikönyveinkből elolvasgatni, mik e helyeket nevezetessé tették. A szabadságháborúnak sok vonásai folytak ezen partokon. Itt árulta el amerikai general Arnold hazafiai vérét, s éppen Montgomeryn alól végeztetett ki angol major André 1780-ban - az Arnold árulása nagy lecke, s az amerikaiak pirulás és szidalom közt említik az Arnold nevét, s bánattal haladnak végig históriájok ezen helyén.

Este tíz órakor megérkezett a Philadelphia nevű gőzhajó, s azon egy óra alatt West Pointba értünk.

V

Amerikai nevelési rendszer - West Point-i katonakadémia - Kosciuszko emléke - Hudson-parti városok - Gőzhajói utazók - General Van Rensselaer - Amerikai arisztokrácia - Albany - ítélőszékek - Népegyesülés okai - Erie Canal

West Pointban van az Egyesült Státusok katonakadémiája. A népesség mennyiséghez képest bizonyosan egy ország sincs Európában, hogy a nevelésre és tanításra annyi intézet volna, mint Amerikában. Európában az intézeteknek nagyobb része, kivéven Angliát, az igazgatóság vagy annak közbejövetele által alapítottak, vagy az által tartatnak fenn. Mert Európában az igazgatóság érdekei közé tartozik, hogy a népnek mely és csak mennyi része műveltessék, és hogy azok ne a fennálló rendszer elleni módon s azokkal ellenkező elvekre taníttassanak. De Amerikában ellenkezőleg áll a dolog: itt a nép a törvény értelménél fogva felügyelője lévén az igazgatóságnak, azon juszt, hogy az ifjúságot miként és mely elvekben neveltesse, fenntartotta magának.

Azon sok ellenkezőségek, melyek az Európa s amerikai törvények s rendelkezések közt több pontokban éppen szembeütközőleg találhatók, nagyon feltűnők először az idegennek, s úgy tetszik: mintha ezek csak különöskedésből tétettek volna így. De ha szabadságháborújuk korát s törvényeik hozatala históriáját megvizsgálta az idegen, úgy találja, hogy mindazok nem különöskedésből, hanem több esztendei értekezés és fontolás után tétettek így, és éppen ellenkezőleg, mint Európában. Így áll p[éldának] o[káért] a nevelésre nézve is a dolog. Több elnézetek kívánták azt, hogy a nép a nevelést magának tartsa. Nincs is Amerikában több intézet, mely egészen az igazgatóságtól függene, s a közpénztárból tartatnék fenn - csak a West Point-i katonakadémia.

1802-ben Jefferson praesidens ajánlására fogadta el a kongresszus a West Point-i akadémia alapítását. Ennek alapelrendeléseiben nem azt tette fő célul a kongresszus, hogy ez csak a fennálló katonaságnak nevelje az ifjakat, hanem hogy az ott neveltek által a katonai tudományok s fenyíték tiszta megfogatai s a literatúra és tudományosság józan ízlése terjesztessék. A tanulók vagy kadétek száma 250-re van határozva. Az egyesület különböző státusai a megürült helyekre újakat ajánlanak a praesidensnek választás végett. A felvéendőnek írni, olvasni és számot vetni tudni kell, s 14 és 17 esztendő között kell lenni, fél esztendeig szoros próba alatt van az ifjú elmetehetsége s magaviseletére nézve, s csak azután vétethetik fel.

A tudományok folyamata négy évet tart. Bővebb tanulandók: mathézis, rajzolás, francia nyelv, természetfilozófia, kémia, artilleria, földmérés, polgári és katonai etika, taktika, fortifikáció, fegyvergyakorlás, esztétika és hazai törvények. Harminckét professzor tanítja a különböző tudományok osztályait. De azonkívül mindennap katonai gyakorlást kell tartaniok, s minden évben három hónapig sátor alatt lakniok. A fenyíték szoros és pontos. Minden két kadétnak külön tanuló- és külön hálószobája van, hol fegyvereiket is tartják, s azt és köntöseiket magoknak kell takarítaniok; kiléptekkor a kadétek a katonasághoz tétetnek, vagy ha tetszik, a polgári életbe visszatérhetnek. (Travels in North America, by Captain Basil Hall [Utazások Észak-Amerikában, írta Basil Hall kapitány]. Edinburgh, 1829.)

Az intézet igazgatója, ezredes Thayer úrhoz ajánló levelünk lévén, igen szívesen fogadott, s az intézet minden épületeiben elhordozott. Több szobákban akkor folytak a tanítások, s azt egy ideig hallgattuk. Az intézet gyönyörű könyvtárt bír, s abban minden régibb és újabb földabroszok válogatott gyűjteményét, katonai tudományokhoz tartozó temérdek rajzolatokat s a nevezetesebb újságokat, melyeket minden kadét használhat. Az ezredes úr több esztendeig utazott Európában az ilyenmű intézetekből a hasznosabbakat általplántálni.

West Point nagyon szerencsésen van választva tanulóintézetnek. A pompás Hudson partjain felvonuló magas hegysor közt West Point hegye, mint egy félsziget, benyúlik a Hudsonra, melynek a vízre nyúló oldala szinte egészen meredek, s 188 lábnyi emelkedettségre van a víz színétől azon tér, hol az akadémia épületei állanak. A kinézés, erdőkkel bennőtt magas hegyek sorai, s alatt a szép Hudson lebegő hajóival. Távol nagy városoktól, a vad természet és erdők közepette, ily gyönyörű kinézéssel, a históriának nagy emlékeivel, Putman erőssége romjai szomszédjában - e helyen önkéntesen elmélkedésre hajlást érez az elme.

Míg a hegy ormóin körül a szép kinézésekben gyönyörködtünk, majdnem elrejtve a fák közt egy szép emlékre bukkantunk. Fejér márványból, piederstálon áll egy piramis, egyszerűen, minden cifraság nélkül, s a víz felőli oldalán ezen név vésvé: „Kosciuszko”. Ezen emléket a tanulók építették aláírással a derék Kosciuszkónak. A piramis megett körülévezve áll egy darabocska hely. Ez volt a Kosciuszko kertje, melyet maga mívelt, míg West Pointban lakott. Egy elromladozott gereblye, kapa, holmi cserepek s más kertészesszközök most is a kertecske közepén hevernek, melyeket Kosciuszko használt. A tanulók szent hagyományoknak tekintik ezeket. Nyugodjanak békében poraid, emberiség és szabadság védje! Egyszerű ugyan a te emléked, de dobog a szív, midőn arra tekint az utas, s a szabadság s az ember jussai gondolatja lobban fel lelkében.

*

West Pointból Albany nevű gőzhajóra ültünk. A hegyek még mindig tartanak a víz két partjain fel egész Newburghig, itt már végződik az amerikai úgynevezett Felföld (Highland). Newburgh a Hudson partján soká volt a Washington hadiszállása a szabadságháború alatt, s e város lakosai nevezetessé tették magokat 1824-ben a Lafayette érzékeny elfogadásával. (Lafayette en Amerique en 1824 et 1825, par. A. Levasseur [Lafayette Amerikában 1824 és 1825-ben, A. Levasseurtól]. Paris, 1829.) Haladtunkban szinte minden félórán más meg más csinos falu vagy város előtt állottunk meg utazókat rakni le s szedni fel hajókra. Fishkill, Poughkeepsie, Kingston, Redhook, Hudson, Catskill, mindenik csinos város hét és nyolcezer lakossal, melyek a kézügybeni kereskedés által naponként népesednek s vagyonosodnak.

A hudsoni hajóutazást igen érdekessé teszi az utazók szüntelen változása is. A nagyobbrendű gőzhajók mindig pontosan indulnak naponként egyik kikötőből a másikba, s azokon közönségesen száz-kétszáz s néha több utazó is ül egyszerre. Mivel az utazók egy része az útközi falukba vagy városokba száll ki, s onnan megint a továbbira mások ülnek fel, egy ily hajón naponként a különböző arculatoknak egész panorámáját lehet látni; s ha társalkodni nincs kedve az utazónak, éppen úgy mulathatja magát, mint egy nagy város nyüzsgései közt. A kiszállítás s újak felszedése igen hamar megeshet, s szép nézlet az idegennek.

*

Albanyba, a New York-i státus fővárosába estve érkeztünk meg. Másnap lelelébb is general Van Rensselaer úrhoz mentünk, ajánlólevelünket megadni. Az öreg generál nem volt hon, s fia fogadott el. - Midőn a Rensselaer úr lakását s szobáit megláttam, megütköztem, mely európai arisztokráciai pompával s fényűzéssel találtam itt mindent! Háza majd a város szélén, a bémenetel egészen angolos stílusból, az épület angol ízlésű kert közepében, s minden elrendezés kívül és benn, mint egy angol lord lakása. A republikánusi egyszerűséggel alig egyeztethetem e pompát. De később ennek több példáit is látván, azon tapasztalásra jöttem: hogy a vagyon és észnek mindenütt arisztokráciája van, ha arisztokráciának nevezhetni azt, hogy vagyonos és eszes ember mindenütt e világon kényelmesen kíván élni, s körületének mentől több kedvességet szerezni.

Van Rensselaer úr egyik a legrégebb hollandus telepedők közül, s elei még a Hollandia birtoka alatt, 1630 körül telepedtek ide. Hajdan majorátus volt a Rensselaer-jószág, s szélesen terjedt

birtokai voltak Albany környékén. Míg a feudalizmus itt is fennállott, az idősebb Rensselaernek mindig „Albany pártfogója” titulusa volt (Patron of Albany). Az új konstitúcióval megszűnően a majorátusi törvény, azóta is mind egy ágon szállott a birtok, s még most is tizenkét négyszögmérföldből áll, mely megint az egyetlen fiára marad. Rensselaer úr és elei, mindig temérdek vagyon birtokában, temérdek is áldoztak a közjóra, s nevök igen nagy tiszteletben áll polgártársaik előtt.

Miután kertje ritkaságait s éppen annak végénél kezdődő Erie Canalist megnéztük, ifjabb Rensselaer úr székere elvitt a város nevezetességeit megmutatni. Előbb is a Capitoliumba, vagyis a státus házába mentünk. A Capitolium a város közepén egy emelkedett halmon áll, feje márványból, jóniai stílusú oszlopzatokkal. Az épületben vannak a törvényhozó testek, státus és kerületi ítélőszék s más gyülekezetek pompás teremei. A státus főítélőszéke éppen ülést tartott, s mivel Amerikában minden ítélőszékek nyitva állanak, s akárki szabadon bémehet, hallgattuk egy ideig a perek folyamatját. A bírák félkörben ülnek az előlülői szék körül, mindenik előtt külön asztal s írószerek. A tárgyak előterjesztésén mind a két perlekedő fél jelen van, s az előlülői asztal előtt a terem közepében ülnek ügyvédjeikkel. A per tárgyát magok a felek vagy ügyvédjeik adják elé. A még homályos pontokra kérdést teszen az előlülő, vagy a bírák is, ha tetszik. Midőn mindenik fél kinyilatkoztatta, hogy bévégezze mondani-valóját, s a beadott írások felolvastattak, akkor az előlülő még egyszer röviden elmondja a per tárgyát s azon kérdéseket - melyeken a per tárgya feneklik - felosztva a bírák eleibe terjeszti, s azon törvényeket is felolvassa, melyek e kérdés eldöntéséről szólnak. Ekkor a bírák értekezés alá veszik a kérdéseket, s azt elhatározván, az ítéletet kimondják.

Azután több közönséges épületeket néztünk meg s a városnak különböző utcáit. Albany egyik a legrégebb városok közül Amerikában. 1612-ben a hollandusok építették az első kalibákat a Hudson partján; 1623-ban egy erősséget is építettek, s Fort Orange-nek nevezték. 1664-ben az angolok birtokába jutván ezen környék is, a York és Albany herceg tiszteletére e várost Albanynak nevezték. A régebb részt hollandus telepedők építvén, egészen különbözik az amerikai több városoktól, s hasonlít a németországi vagy az erdélyi régebb szász városokhoz. Újabb része egészen a mostani ízlés szerint épült. Albany most a New York-i státus fővárosa, ámbár maga New York, a város, ennél sokkal népesebb, de Albany közepében esvén a státusnak, ez választatott fővárosnak.

Albanyban tizenegy politikai és literáriai újság jön ki. Egy akadémia s számos Lancaster-iskolák állanak. Hajdan igen csekély volt népessége, de miután a státus igazgatósága ide tétetett által, s kivált az Erie Canalis megnyílása ólta bámulatos haladást teszen népessége, mely csak tízesztendei felszámításból is megtetszik:

1820-ban volt a népessége	12.630
1825-ben	15.971
1830-i utolsó felszámításként	24.238

Ily gyors haladást tett a státus népessége is negyven esztendő alatt. A revolúció kiütésekor alig állott 200.000 lélekből az egész státus, azóta pedig ekként szaporodott (The New York Annual Register for 1831. I. 59.):

1790	340.130 lélek
1800	586.050 ”
1810	959.049 ”
1820	1.372.812 ”
1825	1.616.458 ”
1830	1.923.522 ”

Ha valaki az európai politika s státustudomány szempontjából tekinti Amerikát s ily hirtelen szaporodó népességét, hová oly különféle nemzetek, oly különböző igazgatás formái alól s régi szokásokkal, mindenféle nyelvvel s még több vallásos felekezetekből telepednek által - minden logikai s metafizikai kombinációi szerint azon következményt hozza ki: hogy ezeknek egyezésben élni s együtt maradniok lehetetlen. S pedig a következmény ellenkezőt mutatott, s Amerika virágzásban áll, és halad minden ilyen kombinációk ellenére is, és ez megint egy igen egyszerű eszköz által történik: hol a törvények mindennek egyforma jussat adnak, a természet eredeti szent törvényeinek jussát adják; hol az igazgatás a társasági élet elvein alapul, s semmi misztériumra nincs szüksége; hol minden ember szabadon gondolhat és szólhat, s Istenét elméje meggyőződése s lelkiismerete sugallati szerint szabadon tisztelheti; és hol a születés, a gazdagságnak semmi juss nem adatik a törvények előtt a szegény felett, oda igenis sietve siet az ember, s akármely előítéleteik s eltaszító érdekeik voltak azelőtt, ott az egyformaság jussai szíves egyezésbe csatolják őket. Ahonnan kénytelen volt elköltözni, ott bizonyosan hibás volt valami a társaság rendszerében, ott talán meg voltak bántva természeti jussai, vagy talán nem is bírhatta azokat. Fájt valami lelkének, mit ott nem tudott s talán nem is mert kimagyarázni, s minek birtokától meg volt fosztva. És csupán ez azon egyszerű eszköz, mely Amerika képességét oly szemlátomást szaporítja.

*

Albany, az Erie és Champlain kanálisok megnyitásával a kereskedésnek oly kulcsát nyerte tíz esztendőök óta, hogy nemsokára New Yorkkal fog egy állásban lenni. Az óceántól egész Albanyig fel 160 mérföldre felmehetnek ugyan a hajók a tengerdagadással, de már azon felül nem hat a dagadás, s a Hudson tovább nem hajózáható. Azon környék, mely innen az Ontario és Erie taváig s a Szent Lőrinc vizéig nyúlik, mintegy 360 mérföldet teszen, és az eddig a kereskedés minden nemétől el volt zárva. Bőv termékeivel nem tudta, mitévős legyen, s száz mérföldekre kellett szekeren vinni, míg vizet talált, hogy messzebb szomszédjainak eladja, s éppen ily kinnal szerezte meg megint azokat, mik nála nem termettek. E vidék, szinte mint hazánk, önnön zsírjában fulladozott hajdon, minden kinézés nélkül a tovább haladhatásra. Népessége kevés volt, földjét művelni nem bírta, s arra nem is volt szüksége. De egy nagy, egy óriási gondolatja az emberi észnek e környéket 1817 óta az Egyesült Státusok legnépesebb vidékévé varázsolta egyszerre; az általgázolhatlan erdők helyébe hirtelen népes és virágzó faluk és városok tűntek fel, s vagyonság és jólét közepébe tette a lakosokat.

A New York-i státus soká álmodozott azon plánuról, hogy az Ontario, Erie, Champlain és Cayuga tavakat és a Szent Lőrinc vizét kanálisok által kellene egybekötni a Hudsonnal, és azáltal az óceánnal. A gondolat óriási s boldogító következtetéseket ígérő volt, de kivitele soká lehetetlennek tartatott s példátlanul a föld golyóbisán, mert az Erie 565 lábbal áll magasabban, mint a Hudson, temérdek hegyek és folyók közben, mintegy 600 mérföldnyi általásandó köz a három tó közt, s a költség felszámíthatlan.

De amit soká álomnak s kegyes óhajtnak tartottak, 1817-ben létrehozott. Az írt esztendőben De Witt Clinton választatván státus gubernátorának, ő merészen felfogta a plánomot, s a dolgozhoz értők kidolgozása után megmutatta polgártársainak, hogy a kivitel nem lehetetlen! Tűzzel fogadtatott a jóvallat, s egyszerre nagy áldozatok tétettek. A kanálisok menetele helyeit részint ingyen engedték által a polgárok, részint közföldekkel cseréltettek vagy pénzzel fizettettek ki. A költségre különböző adakozások tétettek, s más források is fordítottak arra, kivált a Salina sóstó vámja; részint pedig úgynevezett kanális-bankócédulák bocsátattak ki, melyeket a státus garántírozott. A nagy munkához 1817-ben hozzáfogtak, mégpedig az Erie és Champlain felé vezetőkhöz egyszerre. 1819-ben Uticától Rómáig már 15 mérföld készen lett, megindultak a hajók rajta, s ez még nagyobb tüzet gerjesztett a munkára. 1823-ban már 280 mérföld volt készen, s ennek vámja szinte fedezte a további költségeket.

Végre az Erie és Champlain 1825-ben egészen készen lett, s nov. 4-én megülvén a státus a kanális-innepet (Grand Canal Celebration), már nov. 24-én az első hajó szerencsésen megérkezett az Erie tavára, s az addig elzárva volt környékiek a legfelsőbb északtól szabadon hajókáztak le a Hudsonra és óceánra. 1828-ban az Oswego és Cayuga kanálisok is elkészültek, melyek az Ontariót és Szent Lőrincet kötik egybe az Erie Canalissal.

Ekként ment tökéletre a nagy munka a mesterség és emberi észnek diadalma, egyetértés, tiszta szándék s a közjó óhajtását fő céljoknak tartó polgárok szorgalma által, anélkül hogy egy lakos is legkisebbit terhelte vagy adóztatott volna; oly munka 11 esztendő alatt, melynek mása nincs még a föld golyóbisán:

1.	Az Erie Canalis hossza a Hudson vizétől, Albanynál kezdve, Erie taváig Mélysége 4, szélessége 40 láb Vízésés és emelkedés (fall et rise) 83 közsilippel (lock, Schleusen) 566 híddal	363 mérföld	698 láb
2.	Champlain Canalis hossza Albanyig Vízésés és emelkedés 21 zsilippel	72	188
3.	Oswego Canalis, összekötvén az Ontariót az Erie Canalissal 14 zsilip. Vízésés	38	123
4.	Cayuga és Seneca Canalis, mely a Seneca tavát és az Ontariót köti egybe az Eriével Vízésés	20	73
		493 mérföld	1082 láb ésés és emelkedés

A négy kanális készítési költségei:

	Dollár	Cent
1. Erie kanális	9.027.456	5
2. Champlain	1.179.871	95
3. Oswego	525.113	37
4. Cayuga és Seneca	214.000	31
	10.946.441	68

vagyis a mi pénzünkben 21.892.889 ezüst forint és 24 krajcár.

Ezen kanálisok észak és nyugot messze részeit egybekötik kétfelől az óceánnal, temérdek, csak ezen vizekre készített kanálisahajók (Canal boat) járnak rajtok. Az utazók és terhek hordozása esztendőnként szaporodik; a vitelbér csekélység a hajdanihoz képest. Csupán az Erie Canalison 1829-ben 178 hajó járt fel és le. 1830-ban már 215-re szaporodtak, s ekként nő a vám is, melyből az építési költségek fizettetnek le. A kanális vámjövödelme volt 1829-ben 813.137 és 1830-ban 1.056.799 dollár.

Ezen jövödelmekből láthatni, hogy az építési költségek amortizációjára évenként feles summa fordíthatatik, s most csak 7.825.035 dollár van amortizálni való, melyet tíz esztendő alatt remélnék leróvni, s akkor a nagy kanálisok ingyen és minden tereh nélkül maradnak a státusoknak. (Canal Commissioner's Report to the Legislature 1831 [A csatorna kormánybiztosának jelentése az 1831. évi törvényhozó testülethez] - és New York Register I. 124 és 222.)

A nagy munkának ily szerencsés kimenetele elektrikai szikrát lobbantott minden státusokban, s azolta néhány nevezetes kanálisok készültek ennek mintája után, s sok van még készülendőben. Csupán a New York-i státusban tíz társaságnak engedtetett meg különböző helyeken a magok költségén kanálist ásattatni; tizenhárom társaság pedig vasutak készítésére egyesült.

VI

Shakerek vallása és isteni tisztelete - New Lebanon - Methodisták

Albanyból New Lebanonba szándékoztunk menni, a shakerek és methodisták különös isteni tiszteletjüket megnézni. A Hudsonon úgynevezett ló-hajón (horse boat) haladtunk által, mely megint amerikai találmány. A túlsó parton Greenbushnál szekérre ültünk, s Union, Stephentown és Canahanon által közelgettünk a lebanoni fürdőkhez és a shakerek falujához. A shakerek vallásos ceremóniáikról s életük módjáról annyi különöst beszélnek és írnak Amerikában, hogy itt lakók és utazók figyelmét igen magokra vonják. A shakerek eredetileg Angliából terjedtek ide. Egy manchesteri kovács leánya, Lee Anna, ugyanoda való kovács Stanleynek hitvese, volt első alapítójuk. A Bibliának hosszas olvasása után bizonyos vallásos ábrándozás foglalta le Lee Annának minden gondolatit. Azt állította, hogy néha a Szentlélek megszállja, s olyankor közhelyeken prédikációkat tartott, zajos imádságokat mondott, csudákat csinált, s a Krisztusnak a földön újra megjelenéséről, millenniumról s több ily rejtvényes tárgyáról beszélt. Anna a köznép közt követőkre talált, azokat ámította, s tánccal elegyített isteni tiszteletére egybecsődítette. Végre a közcsendesség fenntartásáért Manchesterben megtiltották minden ábrándozásait, s kénytelen volt 1774-ben familiájával s néhány zajos követőivel Amerikába átköltözni.

Anna New Yorkban megvált férjétől, s mindig ragadtatva ábrándozásaitól, Albany felé felvándorlott, s Watervlietben megtelepedett, hol újra gyülekezeteket kezdett tartani. A szabadságháború alatt itt is sok kedvetlenségnek volt kitéve. A béke megkötése után minden vallásoknak szabad gyakorlása engedtetvén, az Anna vallása is gyarapodott; néhány hasonló ábrándozókkal társaságba állott, s Nikayuna mellett egy darab helyet megvettek, hová a felekezet letelepedett. Anna itt holt meg 1784-ben. Halála után a felekezet néhány százra nevedekvén, egy része New Lebanon mellett telepedett meg, s oda falut épített.

A shakerek fő elve: a vagyon közössége. Senkinek nincs elkülönözött vagyona, az mind a közönségé. Munkájuk gyümölcse a köztárba tétetik, honnan van élelmük és ruházatjuk. A nőtelenység megkívántató feltétel. A felekezet minden tagjai, férfiak és asszonyok, egyenlők minden jussokban. A világi multságokat, fényűzést és dicsőséget megvetik. A férfiak különválva laknak az asszonyoktól. Isteni tiszteleteknek egy része táncolásból áll. A Bibliában több helyen fordul elő, hogy a zsidóknál tánccal is imádták az Istent, példának okáért, hogy Dávid király is táncolt a frigyláda körül. Salamon prófétánál is ez mondatik: „Mindennek ideje van”, s ott a több foglalatosságok közt a tánc is említetik. E szent helyek után Anna próféta, a felekezet alkotója, azt tanította, hogy az Istent nemcsak nyelvvel, hanem egész testtel kell tisztelni, s erre nézt tánccal elegyített isteni tiszteletet rendelt, mely közt kezeik szüntelen libegnek; angolul shaking annyit teszen, mint libegő, s innen a shaker nevezet. (A Revision and Confirmation of the Social Compact of the United Society Called Shakers [A shakereknek nevezett egyesült társaság társadalmi szerződésének felülvizsgálása és megerősítése]. Harrodsburg. Ky. 1830.)

Mint a faluba értünk, bámulással szemléltük a különös rendet, csinosságot, az épületek egyformaságát, gyönyörű gyümölcsösöket, nagy veteménytáblákat, gazdasági rakott tárokat s az igen tiszta utcákat két sor fával béültetve. Előítéletekkel telve jöttünk e falu felé, s a külsők után ítélve tisztelettel kezdetem gondolkodni e felekezet felől.

Szekerünköt felküldöttük a fürdőkhez, mert a shakerek nem tartanak fogadót. A templom előtt megállottunk, míg a falu különböző részeiből kettős sorokban gyűltek a felekezet tagjai, a

férfiak külön és az asszonyok megint külön. Templomjok belsője egyszerű, nagy ablakkal hasonlít egy szép teremhez. Semmi cifraság benne, az isteni tiszteletnek semmi attribútuma, mely vallásos gyülekezet helyét gyaníttatná. Mivel mindig számos idegenek is jönnek e különös ceremóniát szemlélni, egyik oldalon azok számára külön székek vannak, hol mi is helyet foglaltunk. A templom más részében néhány fehér padok állanak a felekezet számára. A tagok páronként jöttek be, mindenik nem különböző ajtókon, s szembe vettek ülést. A férfiak öltözete egyformán papucs és fehér strimfli, pantallon, szederjes, hosszú szabatú mellény, keskeny, fehér nyakravaló, sötétszín, régi szabatú kabát, nagy csontgombokkal s fehér kalap.

Az asszonyoké hónyalaj alatt szorított, kávészínű vagy fekete felső köntös, fehér keszkenővel borított mell, majd az egész ábrázatot elfedő sima, mély kalap (capuchin), kezökben fehér keszkenő. De mindenik fél öltözete egyszerűségök mellett is különös tisztaságot és csinoságot mutat.

Midőn mind egybegyűltek, egyszerre felállottak a padokról, s mintegy fertály óráig mély csendességben maradtak. Akkor bizonyos, nálok egészen eredeti ének neméhez kezdettek, oly csudálatos rezgéssel, mintha mély fájdalom érzelme facsarta volna ki a hangokat. Az ének közben szüntelen libegett két kezök, mintha repülni készülnének. Végezvén az éneket, megint mély csendesség lett, s néhány perc múlva egyik öreg shaker valamely imádságformát mondott, oly rezgő hangon, mintha belső gyötrelmét fejezte volna ki. Az imádság végződén, egy másik felszólalt: „munkálkodjunk, atyámfiak”, mely oly forma hangon ment véghez, mint más vallásúaknál a „könyörgjünk, atyámfiak”. Ekkor nagy serénységgel a fal mellé hordattak minden padok, a férfiak egész komolysággal leöltötték kabátjukot, fogasokra aggatták, s az üresen maradt templom közepébe lobogó inggel sorba szembeállottak az asszonyokkal. Az öregek és ifjak a fal mellé vonultak sorokban, s azok megint új nótájú, még csudálatosabb énekekre kezdettek. Az énekekre újra libegtek a kezek, s férfi és asszony táncfigurákat kezdettek csinálni. Lassanként sebesedett az ének, s a tagokat is mind hevesebb inspiráció lepte meg, a tánc is sebesedett, a figurák minden fordulattal változtak; néhány mintha a gavotte táncból lett volna átalvélva. A legnagyobb bébonyolódások közt is oly pontosan s bétanulva csinálták a figurákat, hogy annyi sokaság közt is egyszer sem lett zavarodás. De e csudálatosnál csudálatosabb táncra, s hozzá a libegő kezek e szent komolysággal, s a még csudálatosabban vinnyogó és rezgő énekekre minden erőlködés mellett is lehetetlen volt nem nevetni. De láttam mások arcán, s éreztem magam is, hogy e nevetés félig a szánakozás nevetése volt.

Többféle isteni tiszteletet láttam volt Angliában, s mióta Amerikában vagyok, de ilyesvalamit nem is képzelhettem. A tánc megszűntével megint sorba álltak; egy öreg kilépett a templom közepére, s az idegenek felé fordulva elbeszélte e vallás históriáját s dogmájoknak főbb elveit. Azután megint új énekekre kezdettek s megint más táncra, még cikornyásabb figurákkal. Néha tapsjelre változtak a fordulatok. Midőn már egészen kimerülve látszottak lenni, egy hármastapsjelre újra az elébbi sorba álltak. Mély hallgatás lett mintegy fertály óráig; könyörgésben látszottak elandalodva lenni. Végre felöltözködtek, s oly léleknyugalommal oszlottak el, mint aki hosszas buzgó könyörgés után bocsánat hiedelmével hagyja el a templomot.

Ekként folyt és végződött e csudálatos isteni tisztelet. Amint kijöttem a templomból, s soronként hazamenni néztem a tagokat, bánatos szánakozással tekintettem utánok, s feltűntek elmémbe azon számtalan vitatások, melyek a kereszténység kezdete óta szaggatták kebeleinket! De meglehet, éppen én estem tévelyedésbe, hogy szántam és nevettem őket, mert ők egész meggyőződéssel hiszik, hogy ez a táncolás az idvesség megnyerésére szükséges s igen hathatós eszköz, s egész nyugalommal s tiszta lélekkel hagyják el a templomot, hogy az Istennek valamely kedves dolgot cselekedtek. De a közéletben is ők a legnyugodalmasabb népek, soha semmi erkölcstelenség nem hallatik rólok, semmi panasz nincs ellenök, sem perük

nincs senkivel. Munkás, szorgalmas, józan életű emberek, s lakhelyök s gazdaságok példányai az igyekezet s egyetértésnek. S ki merhet az Isten és az ők lelkiesméretek közé felállni ítéletével! Ha talán csalatás e hiedelmök? De e csalatás őket boldoggá teszi. S ki felelhet, hogy önnön hiedelme nem csalatás?

*

A shakerektől felmentünk New Lebanonba. A hely fekvése gyönyörű, s nyáron által nagy a gyülekezet az itteni fürdőre. A déli státusokbeli tehetősebb amerikaiak nyáron odahagyják a meleg miatt alkalmatlan lakjokat, s az északon mulatnak és utaznak. Az egyik nyári utazási fordulathoz tartoznak a Saratoga, Balston és a lebanoni fürdők. De egyik sem bír nevezetes minerális erőssel, s amint felboncolásokból kitetszik, nem is hasonlítanak a magyar föld számtalan minerális vizeihez. A lebanoni forrás igen bőv és tiszta, s fürödni használják. Mérséklete 72° Fahrenheit. A balstoni és saratogaiak is azon állatorészűek, mint ez.

*

Délután megint szekérre ültünk megnézni, amint mondták, a shakereknél még csudálatosabb más vallás isteni tiszteletét. A methodisták felekezete minden esztendőn ősszel és tavasszal nyolc napig mezei gyűléseket (camp-meetings) szokott tartani. Innen két órányira éppen most voltak egybegyűlve az ezen környéki methodisták. Sűrű erdők közt, rossz utakon elérkeztünk végre a helyre, hol a gyűlést mondták lenni. Amint közelgettünk, egész szekérvár látszott az erdő szélén, számtalan ló legelődött körül, az erdőből nagy füst emelkedett fel. Közelebb érve temérdek sátor láttunk fejezni a fák közt, s csudálatos lárma zengett a levegőben, zokogás és sirással elegyítve, mint midőn valakit kínoznak. A sátorok messze terjedő félkörben voltak felvonva, s köztük sikátorok; mindenik tele férfi, gyermek, de nagyobb részén asszonyokkal. A félkör közepén egy nagy, magas deszkaállás nyúlt fel karozattal, mely a prédikálószék. A sátorok belsője kétosztályú; hátulsó osztályban ágyak állanak, felvert cövekeken, s egy deszkaasztal és mindennemű konyhai eszközük s öltözetek; az első rész behintve szalmával; egy deszkapad a közepén felferve s néhány szék.

A dolog előtudása nélkül bukkanni ily sátorok közé nagy eszmélet kellene, hogy meg ne hökkenjen az ember. Megállottunk egyik előtt, honnan legborzasztóbb lárma hallott. Elöl egy fiatal ember, keszkenővel békötött fővel a szalmában térdelt, egy széket ölelgetett keserves zokogás közt; hol égre fordította arcát, hol a szalmába bukdosott, s mintha az egeket akarná levonni, tapsok közt nyújtogatta fel egybefogott kezeit, s a bérekedésig ordította e szavakat: O, my Jesus, bless me, O, Holy Ghost, come upon me! (Ó, én Jézusom, áldj meg! Ó, Szentlélek, szállj rám!), s ugyane szavakat szakadatlanul ismételte különböző convulsiók közt. Beljebb a sátorban asszonyok és leányok térdeltek a szalmában, s ezek is különböző rángatódzások közt ismételték e szavakat. Az egyik keservesen zokogott; a más eltakarta arcáját, megint a más ájultozott, s szomszédja ölébe dőledezve merengette szemeit az ég felé; meg a többi melljét verte, s szívszaggatva sikoltoztak; megint elájultak, s újra felocsúdva, inspirált arccal sóhajtoztak az ég felé. Végigjártunk a sátorok különböző sikátorain, s mindenütt ezen vad ábrándozás komédiáit láttuk ismételve, más meg más gesztikulációk s convulsiók közt. Legkihallhatóbbak voltak e szavak: „O my Lord! O my Jesus! Bless me! O Holy Ghost, come upon me! Bless me!” Mintha fájt volna az érzésnek e csudálatos ábrándozó kínlódás, s mintha sajnálta volna az ember e sok bérekedt torkot, eltikkadt hangot s a sírástól elepedt ábrázatokat. Legfőbb szerepet az asszonyok s leányok játszódtak.

A methodisták dogmájok ezen különös ágát s szentírás azon helyeiből veszik, hol ezek mondatnak: „Emeljétek fel kezeiteket az Úrhoz, zörgessetek, s megadatik. - Kiáltsatok az Úristenhez. - Ordítsatok az Úrnak hegyén” s tovább folytatva. Papjaik is velük szoktak lenni, s amint mondják, ezeknek prédikációjok még különösebb a deszkaállásról. A methodisták felekezete számos, de csak a nép míveletlenebb osztályából állanak követői. Megrázkódás s újra szánakodó fájdalmas érzéssel hagytam el e helyet, s megint a vallás tárgyaival andalogtam gondolatomban. A methodista földhöz veri magát, s bérekedésig kiabál az Úristenhez. A shaker táncol, hogy kedves legyen az Úr előtt. A quaker mélyen hallgat templomában, s néma andalgás közt elmélkedik isteni és emberi kötelességeiről - s Mindenható! ezek közül melyiknek imádsága fogatosabb előtted?

Az idő már sötétedett, s a sok velünk együtt csudára jöttek szekerei közt kínnal haladva, későn érkeztünk vissza Lebanonba.

VII

Az Egyesült Státusok - Első telepedők Észak-Amerikában - Az új lakosok nyomatai az angol kormány alatt - Teaadó - Lexingtoni ütközet és a revolúció kezdete

New Lebanonból Bostonba, a massachusettsi státus fővárosába indultunk. Pittsfieldnél már a massachusettsi státusba és az úgynevezett Új-Angliába értünk. E része Amerikának most is megtartja a kolónia nevet. Az egész Egyesület négy szakaszra osztatik, úgymint:

A. Új-Anglia vagy Keleti Státusok.

1. Maine. - 2. New Hampshire. - 3. Vermont. - 4. Massachusetts. - 5. Rhode Island. - 6. Connecticut.

B. Közép-Státusok.

7. New York. - 8. New Jersey. - 9. Delaware. - 10. Pennsylvania. - 11. Ohio. - 12. Indiana. - 13. Illinois és a michigani territórium.

C. Déli Státusok.

14. Maryland. - 15. Virginia. - 16. Kentucky. - 17. Tennessee. - 18. és 19. északi és déli Carolina. - 20. Georgia. A floridai territórium és a columbiai disztriktus.

D. Nyugati Státusok.

21. Louisiana. - 22. Mississippi. - 23. Alabama. - 24. Missouri és az arkansasi territórium.

Előbb csak tizenhárom státus tette az Amerikai Egyesületet, a többit részint vásárolták az indusoktól, részint Spanyolországtól (Florida) és Franciaországtól (Louisiana). A 13 eredeti státusok közé csak azután vétetett fel a más 11, miután népességök negyvenezerre szaporodott. Columbia, Michigan, Florida és Arkansas még nincsenek felvéve, mivel még nincs meg a negyvenezer szám népességök.

*

Észak-Amerika feltalálása után (1498)[!], először Virginia és Massachusettsbe telepedtek angol lakosok. De több tekintetben Massachusetts lett vezetője az északiaknak, mivelődsben s népesedése haladtában is, s legkivált abban, hogy Massachusetts volt a revolúció bölcsője, s e vívta ki az első győzedelmet az angolokon. Már 1600 elején kezdettek Massachusettsben, Boston környékén némely telepedések tétetni. 1620-ban New Plymouthban is telepedtek meg néhányan. Azon időben kezdődtek el Európában a vallásbeli viszongások; a reformált Anglia üldözte a vele nem egyformán gondolkodókat. Erzsébet, első Jakab és első Károly uralkodásaik Angliában a vallásbeli üldözés, türelmetlenség s fanatizmus históriája is egyszersmind. A vallásos nyomatainak kesergetései közt számtalan familiák odahagyták Angliát, hol az Istenhez folyamodniok megtiltatott, s merész elszánással, a nyomataik közt megérlelt karakterrel, menedéket kerestek magoknak az újvilágban, hol lelkiismeretök szabad lehessen.

Amely számban üldözte az óvilág jelesebb embereit, oly számban szaporodott szemlátomást az újvilág általok, kik Massachusetts, New Hampshire, Rhode Island, Connecticut és Pennsylvaniát alapították. Szorgalmok által tenyészett minden körülök, az élet módjának újabb forrásait fedezték fel, s jóllét terjedt el körülök. Egészen új, szabad és a nép jussán s egyformaságon alapult törvényeket alkottak magoknak. De nemsokára felébresztették a figyelmet az új lakosok; Anglia irigyelte e haladást, s legalább hasznot kívánt hajtani magának az új dologból. Wilhelm és Mária uralkodásaik alatt (1692), hogy felsőségi jussát fenntarthassa

az angliai udvar az új lakosokon, maga kezdett oda gubernátorokat kinevezni, de azon hibát ejtette, hogy az újvilág törvényhatóságaira bízta a gubernátorok fizetését meghatározni s elrendelni, kik emiatt erő és befolyás nélkül voltak. Átallotta az angol kormány e hibáját, s helyre akarta hozni, de éppen ezáltal jöttek félreértések az anyaország és gyarmatok közt, s azolta kezdődött az egymás elleni gyanakodás.

Mindemellett is lassanként mind több hatalmat kezdett gyakorolni rajtuk Anglia; gubernátorainak azon juss adta, hogy az ítélőszékeket elrendelhesse, s bírakat nevezhessen ki. Adók és vámok nemeit csúszttatta bé, törvényeiket változtatta, s több visszaéléseket kezdett tisztviselői által gyakoroltatni. A gyarmatok több ízben nyilván ellentmondottak ezeknek, hivatkoztak eredeti jussaikra, s New York 1767-ben kinyilatkoztatta, hogy a nép jussai megbántásával esik reájok adót vetni anélkül, hogy képviselőjük legyen az angol parlamentben.

Sérelmőknek ily szaporodásai közt is hívek maradtak az anyaországhoz, s midőn 1754-ben kiütött a franciák és Anglia közt a Kanada feletti háború, tizenhat esztendeig, minden erejükből, katonával és pénzzel segítették az angol igazgatást, s csupán nekik köszönheti Anglia a Kanada megnyerését. Azt hitték az amerikai gyarmatok e háború bévégződésében (1770), hogy annyi áldozatjaik után visszaadja Anglia régi jussaikat, vagy hogy legalább a mostaniakat nem bántandja. De alig múlt két esztendő, s súlyosabb terhek fenyegették őket. Anglia akkor szárazon és vízen győzedelmes lett, s a föld golyóbisa kereskedése kulcsát elnyerte, de e győzedelmek temérdek adósságba is keverték a nemzetet, s annak lefizetésére a minisztérium az amerikai gyarmatokra fordította figyelmét.

Nyugoti India megnyerésével a kereskedés nevezetes kútfeje nyílt meg Angliának. De hogy azt csak maga használhassa, az amerikai gyarmatoknak elzárt minden odai kereskedést, s csupán Angliából vagy angol hajók által hozatva, kéntelenek voltak mindent vásárolni, ami szomszédjokban volt. Különösen azon igyekezett az angol kormány, hogy a gyarmatok minden fábrikáit semmivé tegye, s evégre a partokon harmincadokat állíttatott, hogy csupáncsak angol hajók vihessenek oda mindent, a magokét pedig még a szomszéd gyarmatokba se vihessék ki. Ezekén kívül számtalan adók, vámok s sacolás nemei hozattak bé, az idegen tisztviselők kényökre húzták a lakosokat, s büntetlenül tapodták jussaikat.

Az amerikai népnek e hosszú türelme által felbátorítva, 1765-ben a miniszter Grenville jóvallatára még egy új sacolás nemét toltá reájok az angol kormány, az úgynevezett bélyegtaxa törvényét (timbre stamp). E törvény azt határozta, hogy minden egyezmények, szerződések, perfolyta írások, végrendeletek s szóval a polgári életben előforduló minden irományokra csak bélyeges papiros használtassék, a semmisítés büntetése alatt, s ezen papirosakra temérdek taxa vettetett. E törvény nagyon meglepte az amerikaiakat; elébb csak zúgolódás tárgya lett, azután a társaságokban kezdettek felette értekezni, s lassanként annyira nevedett az ez elleni bosszankodás s elkeseredés, hogy a bostoni s a Rhode Island-iak a közönséges piacon, a connecticutiak pedig a hóhér által égettették meg e törvényt.

A massachusettsi nép kiválva kifejezte bosszankodását az igazságtalanságon. Minden gyarmat egyaránt megbántva találván jussait, a New Yorkban hirdetett kongresszusra mindnyájan biztosokat küldöttek a haza állapotja iránt tanácskozni. A kongresszus egy lelkes előadásban közönségesé tette a gyarmatok jussait, felfedezte az Anglia által okozott sérelmeit, s kérelmet készített a királyhoz és parlamentumhoz. A kérelemmel Franklin Benjámin más két követtel küldötték által Angliába. E lépés még inkább ingerelte a királyt és minisztereit. Úgy festették ezt, mint nyilvános rebellió előjeleit. Franklin és társai a parlament eleibe idéztettek, hogy annál nagyobb legyen megaláztatások. De Franklin egyszerűen s kimerítőleg felelt minden ellenvetésre, s mélyen éreztette a minisztérium s parlament elhírtelenkedéseit.

Általlatta az angol kormány, hogy a sacolás lépcsőin igen sietett, s a miniszter Grafton jóvallatára visszahúzatott a bélyegtörvény, de ahelyett a tea, papiros, festékek s fűszerekre tétetett újabb adó, s két regiment küldetett Bostonba a zsarolás ezen törvényei fenntartására. A katonák kegyetlensége s pusztításaik, a tisztviselők dölfössége s a lakosok jussaik bitangolása esztendőnként megint nevedett. Mindenkor új ellenmondásokat küldöttek által a lakosok, de minden sikeres következés nélkül.

Végre a lakosok ily nyomatott helyzetének egészen más fordulatot adott a következő történet: a Kelet-Indiai Társaság, kirekesztő jussal bírván a teakereskedést Angliában, ezért az igazgatásnak nevezetes adót fizetett. 1770-ben tizenhét millió font teája volt a társaságnak Londonba, melyet nem tudott eladni. Miniszter North kieszközölte, hogy a társaság vám nélkül kivihesse Londonból teáját, Amerikában raktárokot állíthasson, s egészen elrekesztesse az amerikaiakat, hogy másunna teát ne vihessenek bé. E lépés nagy csapás volt az amerikai kereskedőknek s lakosoknak, hogy ők egy privilegizált társaságnak adózzanak.

Az eddig nyögött fájdalma sebe újra megsajdult, s legelébb a bostoniak határozták meg s fogadták egymás közt becsületjekre, hogy ezután teát nem isznak, többet nem is engednek behozatni, s azt kívánták, hogy az oda megérkezett teás hajók ki ne rakodjanak, hanem terhökkel együtt Angliába térjenek vissza. Hozzátették a bostoniak ezen határozatjokhoz, hogy vagyonyok s életök kockáztatásával is emellett fognak maradni. Valahányszor a nép gyűlést tartott, a katonaság mindenkor fegyverrel ment ellene, s azalatt sok apró egybecsapások történtek.

Míg eszerint mentek a viszálykodások a tea felett a több gyarmatokban is, a bostoniak 1773-ban rámentek a teás hajókra, s minden tealádákokat a tengerbe hánytak. E lépés fájdalmason bántotta Anglia büszkeségét, s a parlament új meg új törvényeket hozott a gyarmatok megaláztatására. A bostoni kikötő elzáratott, minden kereskedése megtiltatott, törvényei felfüggesztettek, s katonai igazgatás állíttatott fel. A több gyarmatokban is megtiltatott minden kereskedés, s Massachusetts és New Hampshire-nek még a halászat is. Mindezeknek teljesezésbe vételére számos katonaság küldetett által.

A nemzetet megsemmisítő ezen rendelések lángot lobbantottak minden gyarmatokban, s önerejőkről kezdettek gondolkodni. Azonban mindenünnen sietett a segedelem a bostoniak oltalmára, de az angol katonák is minden kegyetlen módot elkövettek az ők bosszantásokra. Ily helyzetében Massachusetts közgyűlést hirdettetett Concordba, melyet angol general Gage megakadályozni kívánván, 1800 embert küldött a gyűlés széjjeloszlatására. Amint Concord felé mentek az angol katonák, Lexingtonnál néhány fegyveres amerikaiakra találtak, azokat megtámadták, s nyolc közülük elesett. E volt az első polgári vér kiömlése a nevezetes háborúban! De e vérnek kiáltására egészen felkölt Massachusetts, az angolokat megtámadta Concordban, s 250 katonát ejtett el, az amerikaiakból pedig csak 50 maradt a csatahelyen.

Ezen ütközet jeladás volt a közfelkelésre, minden gyarmat fegyvert fogott, tódult a nép egybe, s az angolokat Bostonba beszorították. Az angol igazgatás látván a megvetett ellenség erejét, újra 12.000 embert küldött által a több gyarmatok megzabolázására is. Ekként kezdődött a nagy háború, melyet 1776-ban a függetlenség kinyilatkoztatása az amerikaiak részéről s tízesztendei véres ütközetek és végre 1782-ben az amerikaiak győzedelme s teljes függetlenné lételek követett. Ezen háború Angliának 129.123.091 font sterlingbe, vagyis 1.291.230.910 ezüst forintba került, s ebből a máig is fizetetlen adósság a nemzet nyakán 93.869.992 font sterling. (The History of the American Revolution, by David Ramsay [Az amerikai forradalom története, írta David Ramsay] New York, 1830. és Statistik von Amerika, von Alexander Lips [Amerika statisztikája, írta Alexander Lips]. Frankfurt, 1828.)

VIII

Utazás Massachusettsen által - Amerikai fogadók - Az amerikai függetlenség aktája - Thököli Bostonban

Míg Hindale, Peru, Worthington és Chesterfielden általhaladtunk, annyi új, annyi meglepő tárgy vonta magára figyelmünket, hogy azokról kifejtőleg elmélkedni nem maradt időnk. Sok elfoglalást ad a képzelődésnek csak az is, hogy e helyeken ezelőtt nem sokkal még által nem hatható erdők állottak, s talán a világteremtés óta senki, vagy csak valamely indus tribusbeli ha itt megfordult a vizek környékén vadászni. És most népes faluk és városok, mívelt mezők, legelők s gyümölcsösök teszik kedvessé az általhaladást. Szorgalom és jólétre s a szabadság érzetei közt mívelődött emberekre találni mindenütt.

Massachusettsnek azon vidékei, hol háromnap utunk alatt általhaladtunk, nem látszanak mindenütt nagyon termékenyeknek lenni. A hegyes és sziklás helyek csak legelőnek valók, s még az erdő sok; a lapályosabb helyeken pedig a törökbúza és haricska sokkal bujábban terem, mint nálunk. Az északi rész nagyon termeszt a törökbúzát mint eredeti indus gabonát (Indian corn). De éppen hol a hely nem bővön termő, ott találtunk a virágzóbb telepedésekre; mert ott a lakosok nem támaszkodva csak a földművelésre, mesterséget folytatnak, s jövedelmes gyárokat állítottak.

Northampton, Hadley és Hatfield még 1653-beli telepedések, s akkor Massachusettsnek végső határát tették; azon belül az indusok birtoka volt egészen 1700 elejéig. Hadley sokat szenvedett az indusoktól, s kétszer pusztították el. - Amherstben egy kollégyomot és akadémiát találtunk, hol a felsőbb tudományok s idegen nyelvek is taníttatnak. Belchertown, Brookfield, Spencer, Leicester és Worcesteren általhaladtunkban mindenütt keveset mulattunk.

*

Mivel Amerikában, mint Angliában is, a posta s más utazó szekerek (stage) lovaikat mindig valamely nagy fogadó előtt változtatják, hogy az utazók kényelmükre pihenhessenek vagy ebédeljenek, az itteni fogadók nagy fényűzéssel s minden kényelemmel szerkesztett elrendelése sokszor magára vonta figyelmemet, melyek az angolokét sokban felülmúlják. De egy különösség egészen feltetsző az amerikaiakban. Az utazók megtelepedésükre mindjárt a bójárásnál nagy teremek (the parlour) vannak, ízléssel kibútorozva különböző szófák, székek s ringató ülésekkel (rocking-chairs). A padolat szőnyeggel bévonva; néhol fortepiano is, néhány könyvek, nevezetesen utazók kézikönyvei, azon vidék geografiája s statisztikája, újságok s a város vagy helység repertóriumai. A falon különböző vidékek rajzai vagy mellképek. S ami még kívánatosabb az utazóknak, nagy földabroszok függenek feltekerő rámaikon, a legjobb kiadásokban; különösen pedig az egész Egyesületé, megint külön azon státusnak s végre azon megyének, melyben esik a fogadó, a legpontosabb topográfiai földabrosza. De ezen képek és földabroszok közt függ még egy különös írás is a falon, szinte mindenütt pompás aranyozott rámaiban üveg alatt - a terem kitetsző helyén -, perennáns virágokkal megkoszorúzva és ez - az Amerika függetlensége kinyilatkoztatásának aktája (Declaration of Independence).

A konstitúció és a függetlenség aktája az amerikaiak politikai bibliája, ezek minden háznak szükséges bútorai s minden polgár kézikönyvei. A függetlenség aktájának számtalan formátumú kiadásai vannak. Az újabbak pompás nagy ívekre nyomtatottak vagy litografizáltak. Némelyiken alatt az 55 képviselő és elöljáró facsimile aláírása; másokon ugyanazoknak köre metszett mellképek, s alatt számmal kijelelve mindenik neve. A pompásabb kiadásokban a

kezdő szók s fontosabb kitételek aranyos betűkkel nyomtatva, s ezek pompás rációkban polgári házaknál, középületek s iskolákban mindenütt függenek.

A szabadságháborúnak ezen merész s nagy megfontolással írt emléke mentette meg Amerikát az Anglia elnyelésétől, s vívta ki az emberiség jussait. 1775-ben nyilvánosan kiütvén már a háború, általlátta Anglia, hogy a dolgok komoly fordulatot vettek, s minden erejéből kívánta elnyomni a felköltek. 1776 elején kilencvenezerből álló sereget küldött által, s az első rohanással el is foglalta déli és Közép-Amerika némely partjait. De az amerikaiak is egész erejükben felkeltek még egyszer próbálni az elnyeléssel fenyegető veszély ellen. Ily bajos helyzetekben, pénz és fegyver nélkül, csak önerejükre támaszkodva újra kongresszust hirdettek Philadelphiába. Elkesergetve már az üldözések s nyomatások alatt, ezen gyűlésben jött legelőször vitatás alá a függetlenség gondolatja. Paine Tamás egy munkájában (The Common Sense) meleg képzelődéssel s az igazságot egész mélységében festő virágos nyelvvel már előre festegette volt ezen tárgyat. Jovallta a függetlenség s az emberiség jussai kinyilatkoztatását, s polgártársai kívánataik s érzelmeiket lefestve találván e munkában, sürgették ennek valószínűsítését. A kongresszus Franklint, Jeffersonot és Adamsot nevezte ki a jóvallat kidolgozására. A többség a Jefferson által dolgozottat választotta, s az - július 4-én 1776-ban Philadelphiában - elébb hét, s később mind a tizenhárom státus követi által elfogadtatott, aláíratott s kihirdettetett eszerint:

Függetlenség Kinyilatkoztatása.

1776-ban július 4-én tartott kongresszusban az Amerikai tizenhárom

Egyesült Státusok egyakarató kinyilatkoztatások:

Midőn az emberi történetek folyamatjában egy népre nézve a szükség azt kívánja, hogy elszaggassa azon politikai köteleket, melyek őtet egy más néphez csatolták, és hogy a földi hatalmasságok közt azon megkülönböztött s egyenlőség helyzetébe lépék, melyre őtet az Isten és a természet törvényei meghatalmazták; akkor az emberi nem vélekedése iránti tisztelet azt kívánja ezen néptől, hogy kinyilatkoztassa azon okait, melyek a megválásra kényszerítették.

Mi a következő igazságokat nyilvánosok és csalhatlanoknak hisszük, úgymint: hogy minden ember egyenlőnek teremtett, s a Teremtőtől mindnyájan bizonyos velök született s elidegeníthetlen jussokkal ruháztattak fel; és hogy ezen jussuk közé tartozik az élet és szabadság jussa s a boldogság utáni szabados törekedhetés. Azt is hisszük: hogy az emberek közötti igazgatóságok ezen jussok bátorságosítására állítottak fel, melyeknek a néptől eredő bizonyos hatalmak az igazgatottak megegyezésöknél fogva adattak által. Azt mondja ugyan az okosság, hogy a régi idők óta alkotott igazgatóságok csekély és elmúló okokért ne változtassanak meg; és valóban a tapasztalás is azt mutatta, hogy az emberi nem képes inkább túrni és szenvedni, míg a terhek hordozhatók, mintsem hogy a régen megszokott formák eltörlése kedvetlenségeinek kitegye magát. De midőn az elnyomások s visszaélések hosszú sora örökösen azon egy tárgyra törekedik, s nyilvános lészen azon célja, hogy a népet határtalan igazgatása alá kényszerítse: akkor igenis jussa van a népnek jövődő bátorságára nézve új oltalmakról gondoskodni. Íme! ilyen ezen gyarmatok hosszú türelmes szenvedésök, s ily szükség kényszeríti őket elébbi igazgatóságok rendszerét megváltoztatni. A mostani angol király históriája a rajtunk elkövetett méltatlanságok s törvénytelen bitangolásoknak is históriája, minden tetteivel átaljában oda célozván, hogy ezen gyarmatok felett határtalan tyrannizmussal uralkodjék. Ezeknek bém bizonyítására csak a következő eseteket számláljuk elé a részrehajlatlan világ előtt:

Ezen király megtagadta mindazon törvényeinktől a helyben hagyást, melyek a közjó előmozdítására legszükségesebbek voltak.

Megtiltotta gubernátorai által a legfontosabb tárgyakról törvényhozatalt, s a hozottak erejét felfüggesztette, helybenhagyása végképpen halogatásával. Nevezetes népes vidékek belső elrendelésökre intézett törvények hozatalát nem engedte meg, s arra kényszergette az új lakosokat, hogy a képviseleti s törvényhozásági jussról mondjanak le - a népek legszentebb jussáról, mely csak a tyrannusnak rettenetes.

A törvényhozó testeket szokatlan, alkalmatlan s közlevéltáraiktól távol eső helyekre gyűjtette egybe, hogy ekként elfárasztván őket, a maga intézeteinek elfogadására kényszerítse.

Több ízben széjjeloszlatta a törvényhozó testeket csak azért, mivel ezek férfias bátorsággal kikeltek a népek jussai megsértéséért. Az ily elosztatások után sok ideig nem engedte egybegyűlni a nép képviselőit, mely idők alatt az ország minden rendeletlenségek s veszedelemnek ki volt téve.

Megakadályozta az igazság kiszolgáltatását, helybe nem hagyván a törvényes ítélőszékek felállítására hozott törvényeket.

Oly bírakat nevezett ki, kik egészen önkényétől, hivataljok jövedelméből s fizetésöktől függöttek, s csak azért éltek.

Számtalan új hivatalokat állított fel, s sereggel küldötte reánk a tisztviselőket, hogy azok a népet sacolják s vagyonát felemésszék.

Béke idején állandó ármádákat tartott rajtunk törvényhozóságaink meg nem egyezése ellenére, s arra törekedett, hogy a katonaságot a polgári hatalomtól függetlenné s felette valóvá tegye.

Konstitúciónkkal egészen ellenkező, idegen s törvényeink által meg nem ismert törvényhatóságok alá vetett, s az azok által hozott törvényekre megegyezését adta avégre, hogy számos fegyveres katonaságot szállítson reánk, hogy azok lakosainkat sacolják, és a világ minden részeivel kereskedésünket elzárják.

Adókat vetett reánk megegyezésünkön kívül. Megfosztott önnön ítélőszékeinkbeli élhetéstől, s a tengereken túl hurcoltatta lakosainkat ráfogott hibák megperléséért. Eltörölte törvényeinket, privilégiuminkat, s egészen megváltoztatta igazgatásunk formáját.

Minket oltalmán kívülieknek nyilatkoztatott ki; háborút indított ellenünk; prédálta tengereinket; pusztította kikötönket; felégette városainkat, s elvette népeink életét.

Éppen most is idegen béresekből álló katonaságot szállít által hozzánk, hogy azokkal bevégezze öldöklése, pusztítása s tyrannizmusa munkáit; s azt már el is kezdette, oly kegyetlen s hitszegő körülményekkel, melyeknek példáját alig találhatni a legbarbarusabb időszakokban is - és amelyek egy mívelt nemzet főjének gyalázatjára vannak.

A tengereken elfogott hazánkfiat arra kényszergette, hogy önnön hazájok ellen fogjanak fegyvert, hogy ekként barátjaik s atyjokfiainak gyilkolói legyenek, vagy azoknak kezeik által essenek el.

Belső háborút s felkelést támasztott közöttünk, s hazánk határain lakó társainkra a kegyetlen indusokat hozta, kik vadságokban kíméletlenül kiirtják az emberi nemet.

Nyomatásainknak ezen hosszú sora alatt minden lépten kértük sérelmeink megorvoslását, a legalázatosabb kifejezésekkel kértük; de minden újított kérelmünkre újított méltatlanság és bántás volt az egyetlen felelet.

Nem mulattuk el britus atyánkfiat is mindezekre figyelmessé tenni; felfedeztük nekik mindenkor, valahányszor parlamentjök igazságtalanságot követett el rajtunk. Emlékeztettük velök született igazságosságokra s nagylelkűségökre. Emlékeztettük kiköltözésünk s ide lett

telepedésink körülményeire; atyafiságunk nevében kértük őket, hogy ezen bitangolásoknak szegeznék ellene magokat. De ők is siketek valának az igazság s rokonság kérelmei hangjára, kénytelenek vagyunk tehát őket is a háborúban ellenségeinknek tekinteni.

Mindezeknél fogva, mi, az Amerikai Egyesült Státusoknak e közönséges kongresszusra egybegyűlt képviselői - szándékunknak igazságát a világ legfőbb bírása eleibe terjesztvén, az ezen státusokban lakozó, békét óhajtó népnek nevében és meghatalmazásánál fogva, mindenkinek tudtára adjuk és kinyilatkoztatjuk, hogy ezen egyesült gyarmatok a természettől nyert jussaiknál fogva ezennel szabad és független státusokká lesznek; hogy a britus korona iránti minden kötelesség s hívségtartás alól fel vannak mentve, s ezen státusok és Nagy-Britannia között minden politikai egybekötetés átaljában megszűnt és elszakadt. És hogy mostantól fogva mint szabad és független státusoknak teljes hatalmuk van háborút indítani, békét, szövetséget kötni, kereskedést intézni s minden egyebet cselekedni, melyekre mint független státusoknak jussok van. Végtére pedig ezen kinyilatkoztatásunk teljes fenntartására - erős bizodalommal lévén a Gondviselés oltalmában - mi egymásnak lekötjük életünket, vagyunkat s becsületünknek szentségét. (The Americans' Guide, Comprising the Declaration of Independence, the Articles of Confederation, and the Constitution of Several States [Az amerikaiak irányelvei, melyek magukban foglalják a Függetlenségi Nyilatkozatot, a Szövetségi cikkelyeket és több állam alkotmányát]. Philadelphia, 1830.)

55 képviselő aláírása.

Hancock János előlölő

És ez azon egyszerű iromány, melyen alapul Amerikának minden létele, de minden egyszerűsége mellett is szembetűnők benne a különösségek. Az európai szabadságcharták és diplomák s ez iromány közt temérdek az ellenkezőség. A charták és diplomáknak a nemzetek helybeli históriájokban van eredetök. Azon engedménylevelek a királyoktól; visszaadásai azon jussoknak, melyeket eddig magok gyakoroltak. Azoknak tartalmuk azt mondja a népnek: ennyi ezután legyen a tiétek, a többit megtartom magamnak, vagy pedig egyezmények a két vetélkedő fél közt, simogatott s mesterkéltné kitételekkel. De ezen iromány az amerikaikat egyszerre a világ kezdetére azon pontra viszi vissza, hol az igazgatóság kezdődik. Ez minden jussokat a nép tulajdonának tart, s a nép által engedtet némelyeket az igazgatóknak. Nyelvében nincs egy diplomatikai kitétel is, az egészen a természet törvénye nyelve.

Ezen iromány most is oly varázserővel bír az amerikaiaknál, mint első kihirdetésekor. Minden esztendőn júl. 4-én az egész nemzet megüli a függetlenség innepét. Akkor ez templomokban, közhelyeken, iskolákban, társaságokban s magános házaknál is újra felolvastatik: az iskolákban minden gyermeknek könyv nélkül kell megtanulni, s idegen nyelvekre fordításokban ezen gyakorolják magokat. (Levasseur, V. 11.)

Bostonba este érkeztünk meg. Mint a külső városba értünk, egy likőráruzó kivilágosított boltjából, játékszíni hosszú cédulán, különösen feltűnt nekem, nagy betűkkel ezen játék hirdetése: Tekeli, the Hungarian Prince (Thököli [Thököly], a magyar herceg). Meglepett hazám emléke, s kedves volt gondolatomban, hogy itt is látom nevét említett. De végére járván azután a játék kimenetelének, elszomorított megtudása: hogy valamely vándorló francia lovaskomédiások Thökölinek a német katonák elöl egy malomba bészorulását s onnan lizteszsák helyett lett kivitelét s megmenekedését igen silány előadással mutogatják.

IX

*Boston - Everett Sándor - Amerikai etikett - Bévezetések - Athenaeum -
Hajóépítő műhely - Bunkers Hill*

Bostonban a Marlborough Hotelben vettünk szállást, s mindjárt reggel a város különböző utcáiban fordultunk meg, minden feltett cél nélkül. Boston és Philadelphiáról azt tartják az egyesületbeliek, hogy a legtehetősebb polgárok s egyszersmind a legértelmesebb s tudományosabb emberek e két városban laknak, s valamint New York és New Orleans a kereskedésben, úgy Boston és Philadelphia a tudományosság s közintézetek alapításában a középpontok, s bizonyos értelmi elsőséggel bírnak a több városok felett. Utcái és épületeiről ítélve szinte a londoni újabb városban képzeletben magát az utazó, a középületek s polgári házak nagyobb része gránitból építve, egészen angol ízlés szerint, az utcára kinyúló gránit- és márványgrádicsokat fénylő rézkarzat ékesíti. A házak eleje oly csinosan tartva, mint a hollandus városokban. Boston népessége a revolúció alatt leolvadt volt 15.320-ra, azóta bámulatos sebességgel szaporodott, s most 91.392 lakosa van. (The American Almanac for the Year 1831. Boston.)

Azután Everett Sándor úrhoz mentünk ajánlólevelünket megadni. Everett úr soká lakott Európában, mint miniszter követje az Egyesült Státusoknak Hollandiában és Spanyolországban, s szerzője az *Amerika* és *Európa* című munkáknak, melyek ezelőtt néhány esztendővel Európában is nagy figyelmet gerjesztettek. (Everett's Europa, oder Übersicht der Lage der Europäischen Hauptmächte [Everett Európája, avagy az európai nagyhatalmak helyzetének áttekintése]. Bamberg, 1823. - és Everett's Amerika [Everett Amerikája]. Hamburg, 1828.) Everett úr most a massachusettsi törvényhozóság egyik szenátora, testvére pedig, Everett Eduárd úr, európai utazásai után elébb professzor a Harvard kollégiumban, most státus követje a kongresszusban.

Everett urat dolgozószobájában találtuk - gazdag könyvtár, különböző földabroszok, a falon függő nevezetes férfiak mellképei, s köztök a pompásan kitündöklő függetlenség aktája és a minden szegletben található könyvek és írások mindjárt mutatták a tudományos embert. De a könyvek és írások tetsző rendetlensége mellett is oly tudóst mutattak, ki a tudományoskodást ízléssel és csinosággal tudta párosítani. Everett úr elébb hidegnek látszott, s beszélgetésünk folytában lassanként fejledezett ki, mely szinte általános karakterök az amerikaiaknak.

*

Ki a francia, régibb iskola társalkodási manierjához szokott, az igenis megütközhetik e hideg republikánusok első elfogadásokon. Ők az etikett frázisaiban igen járatlanok; testök hajlékotlon; az örömet fejező arcvonásokhoz nem értenek; azon gesztikulációkat, mozdulatokat s különböző kifejezéseket, melyek az európai míveltebb társalkodási tónus megkívántató részei, éppen nem tudják. E részben igen egyoldalúak, s szívességök s minden örömök jele csak egy kézszorítás, de mindezen hidegség és ügyetlenségöken is látszik valami szemökben s arcájokon, mely bizonyos egyszerűséget s belső méltóságot sejdített - és a szívességnek s igaz érzelemnek azon nemét mutatja, melyet a mesterség s szerzett ízlés soha be nem tanulhat.

De az amerikaiak politikai lételök elveit ismerve, e társalkodási hidegségnek látszás s tartózkodó magaviseletjük könnyen megmagyarázható. A politikai szabadság, fentebb mívelődés s kellemes társalkodás éppen nem ellenkezők s igenis egybeférhetők ugyan egymással, de a különböző nemzetek szokásai egybehasonlítása mégis azt látszik mutatni, hogy a monarchiai igazgatóságok alatt inkább hajlandók az emberek mesterkéltabb társalkodásra, mint a szabad

státusokban. Azon maga-megalázás és határtalan engedelmesség, melyet a monarchia rendszere megkíván, elhat a társaságnak minden osztályaira és az egész nemzetre. Hol az ország tisztviselői s igen sokszor a tudósokban is azon színnek és gondolkodásnak kell visszatükrözni, mely az udvar színe és gondolkodása, ott természetesen elragad minden emberre ezen szín, s önként következik, hogy a belső érzelmek valósága helyett bizonyos formák állíttatnak meg a magaviseletben s szokásokban. Bármely kedvessé tegyék is a társalkodást, ha ezen formák jól bé vannak tanulva, mégis ezen gyönyör sokszor igen drágán van megfizetve: mert önbelsőnk és többnyire a szabadság és igazságnak szentségét áldozzuk fel érte, s az életről csalfa megfogotokat vásároltunk azokkal.

Amerikában, ha nem átaljában is, a nagyobb résznél ellenkezőleg áll a dolog. Itt a konstitúció értelme szerint minden egyes ember megfontolása s felügyelete alá tartozván a politikai életnek tárgyai, a közvélemény féltékenyül ügyel arra, hogy a dolgok minden külszín nélkül, egész valóságokban álljanak elé, s tisztaságra fejlődjenek ki. Ők senki tekintete után nem tartozván igazgatni gondolatjaikat s érzelmeiket, igen ügyelnek arra, hogy egyforma jussaikat egymásban kölcsönösen becsülve álljanak egymás mellett, s szinte betű szerint lehet mondani rólok: hogy gondolataik a közéletben mindig a józan valóság tiszta igazságaival foglalatoskodván, a hízelkedés s nagyítás nemeit nincs idejek megtanulni. De amellet, kivévén talán Angliában az embereknek egy osztályát, nincs egy nemzet is, mely inkább tisztelje az emberben az emberiség jussait, mint ők; és azt mutatja a tapasztalás is, hogy a társasági létel csak ott állhat fenn állandóul, s csak ott lehet szabad és kímélő s a való érzelmeken s egymást becsületeken alkotott mívelt társalkodás, hol egymást egyforma jussú társainak tekinti és tekintheti az ember. (Cooper: Notions of the Americans [Az amerikaiak nézetei]. Philadelphia, 1830.)

*

Délután Everett úr a maga ismerőseihez s a város némely tisztviselőihez vezetett bé. De ezen bévezetés itt igen egyszerűn s kurtán menyen véghez. A bévezető azon házhoz menyen bévezetendőjével, hol ajánlani akarja ötet, de a ház gazdájához akkor éppen nem mennek bé, hanem a bévezető a maga billétjét a bévezetendőjével együtt, feljegyezvén szállását is, beküldi a gazdának, s ezzel vége a ceremóniának. Ha a ház gazdája el akarja fogadni a bévezetendőt, még azon nap billétet küld vagy meghívó levélkét szállására, mely jele, hogy szívesen láttatik. Ha nem jön billét, jele, hogy nincsenek honn, el vannak foglalva, vagy nincsenek oly állapotban, hogy vendéget fogadhassanak. És ezáltal igen sok unalmas ceremóniát kerül mindenik fél.

Azután a város néhány intézeteit és az Athenaeumot néztük meg. Az Athenaeum egyik a legrégebb literáriai egyesületek közül Új-Angliában. Magánosok aláírása útján alapított, s most 23.000 darabból álló könyvtára, pénz-, kép-, szobor- s tovább folytatva gyűjteménye van. Minden nevezetesebb európai és az egyesületbeli újságokat jártatja. A téli hónapokban nevezetes tudományos értekezések olvastatnak fel. A könyvtárt idegenek is használhatják, valamelyik részvényes által bévezettetve. Ritka város Amerikában, mely ilyenmü intézettel ne bírjon.

A Státusháza egyik a nevezetesebb középületek közül Bostonban. Fekvése a város emelkedettebb részén, előtte pázsint, sétáló, fákkal ültetve. A státusháza 1827 óta egy nagybecsü kinccsel ékesedett. Aláírás útján angol művész, Chantrey által a Washington szobrát kifaragatták. A szobor 16.000 dollárba került, s a művészségnek valóságos remeke. A massachusettsi nép büszkeséggel mutatja e szobrot.

*

Elhordozott billétjeink által különféle ismeretségeket szereztünk, s többen ajánlották házokat s utasításokat ittlétünk alatt, kik közt Sweet és Gray urak sok szívességgel voltak hozzánk. Sweet úrral Charlestownba mentünk, mely hely sok tekintetben nevezetes. A charlestowni hajóépítő és hajórakhely (Navy Yard) az Egyesület költségén épült és tartatik fenn. Most két linea-hajó, az Independence 74 és a Columbus megint 74 ágyúval, s a Constitution Fregatte 44-gyel állottak a kikötőben. Több apró hajók vannak építendőben; de egy különös nagyságú, mely már öt esztendő óta épül, s 120 ágyús lesz. Több fegyver-, ágyú-, s más hadi raktárokat néztünk végig, s végre egy száraz dockot (dry dock), mely egészen gránitkövekből most készült el.

A hajóépítő hely megett emelkedik fel a Bunker's Hill hegy, mely az Amerika históriájának nevezetes pontja. A lexingtoni első ütközet után 1775-ben a massachusettsiek 30.000-en gyűlvén egybe, két hétig tartották Bostonban zárva az angolokat. Ágyúikat a Bunker's Hillen hányt sáncolatjaikra szegezték, s apró rohanásokat tettek az ellenségre, mindig szerencsével. Végre felgyújtották az angolok Charlestownt, s e meglepetés alatt kétszer rohantak a Bunker's Hill-iekre, de mindig nagy veszteséggel visszaverettek. A harmadszori rohanás közt mindkét részről számtalanon hullottak el, s közöttök sok nevezetes bostoni polgárok s a néptől igen becsült Warren generáljok. Sweet úr mint a Bunker's Hill-i ütközet írója pontosan kimutatta a felek állását, az ütközet és a két tábor minden mozdulati helyét. A Bunker's Hill véres, de szent emlékhelye maradt a bostoniaknak és Amerikának.

Közelebről nagy summák tétettek egybe aláírás útján, hogy e helyen nemzeti emlék emeltessek. 1825-ben június 17-én az ütközet ötvenedik évi napján innepet ült a nemzet e helyen. A revolúcióból még élő katonák s Lafayette generál is meghívatott az ünnepre, s hogy ő tegye le az állítandó emlékkövet. A gyülekezet temérdek volt az Egyesület minden státusaiból. Szónok Webster Dániel, most kongresszusi követ, tartott egy beszédet az alap letétekor. Webster beszéde a polgári szónokság, magas érzelmű hazafiság s a republikánusi mívelt ész és szív remeke, s csak hosszúsága ment meg azon kísértettől, hogy az egész beszédet ide le nem íróm.

X

Charlestown - Büntetőtörvény feletti értekezések - Az Auburn és pennsylvaniai büntetőrendszer - Státus fogháza és a foglyokkal bánás - Teatársaság Everett úrnál

Egyik nap megint Charlestownba mentünk a státus fogházát megnézni - azon filantrópiai intézetek közt, melyek Amerikában születtek, legtöbbször vont a magára az európai igazgatások figyelmét az itteni fogházak elrendelése, melynek gondolatja itt eredt, fejledezett ki, s ment a mostani tökéletre. Az amerikai lakosok ide telepedésükkor az Anglia polgári és büntető-törvénykönyvét hozták által s vették bé. Míg angol igazgatás alatt maradtak, a polgári törvénykönyvet szinte minden változtatás nélkül használták, de a Britannia büntetőtörvénykönyvét igen kegyetlennek találták.

Legelőbb Penn és quaker társai költek ki Pennsylvániában a halálos büntetés ellen, s a büntetéseknek szelídebb s célosabb módjait kívánták béhozni, de az angol parlament örökös akadályokat tett e feltételeikben. A revolúció után újra felszólaltak az ügyben, a Penn filantropikus tanítványai s Franklin, Bradford, Lowndes s mások lelkes javallataik után a halálos büntetések nagy része eltöröltetett, s csak a szántszándékos gyilkosok s méregkeverőkre nézve hagyatott fenn. A testi büntetéseket s más külső meggyaláztatásokat, mint amelyek a lelki erőket is meggyalázzák s elmakacsítják, a foglyoknak munkára fordíttatásával váltották fel.

E szerencsés kezdet megtétetvén Pennsylvania által (1793), a többi státusok is elfogadták e módot, de ezen tárgy egyszersmind a legérdekesebb fejtegetés tárgyává vált a különböző státusok közt. Nemcsak az igazgatóságok s városok előljárói, hanem több egybeállott társaságok is, kik közt a quakerek voltak az elsők, tudósok s magános személyek felfogták a dolgot, s nevezetes tudományos munkák követték egymást. A bűnök és hibáknak pszichológiai kifejtései a léleknek különböző munkálati, a műveltség különböző lépcsőin, a büntetés mértékei s foganatjai, az embernek erkölcsi álláspontjai s a megjobbulhatás módjai és eszközei lettek fontos filozófiai értekezések tárgyai. E meleg vitatások s értekezések alatt többféle próbák tétettek a fogházak és foglyokkal, a temérdek költség el nem lankasztotta a filantropikus társaságokat. Az emberi lélek tudományának megbecsülhetetlen gyűjteményei az erről megjelent munkák.

A teóriai értekezések után tett sikeres próbák következtetésül a vélekedés kétfelé oszlott, s most a fogházaknak kétféle rendszere van divatban. Egyik az úgy nevezett pennsylvaniai, a más az auburni rendszer, de mindeniknek a magános elzárás (solitary confinement) fő alapja, s mindenütt átaljában eltörülve a testi büntetések. A pennsylvaniai rendszerként: a fogoly éjjel-nappal magános elzárásban, munka közt vagy anélkül, de örökösen társaság nélkül van; és ekként egy időre nemcsak a hazából, hanem a világból is kizáratik. Ezen elzárás erkölcsi tanítással köttetik egybe, s a munka a fogoly jóviselete megjutalmazásául adatik. (Letter from Edward Livingston to Robert Vaux, on the Pennsylvania System of Prison Discipline [Edward Livingston levele Robert Vaux-nak a börtönfegyelem pennsylvaniai rendszerére vonatkozóan]. Philadelphia, 1828.) Az auburni rendszer előbb a New York-i státus által kezdett, s az Auburn nevű faluban épített fogházban hozatott bé 1817-ben. Az auburni rendszernek hasonlólag magános elzárás fő alapja, de örökös munka közt, társaságban dolgozva ugyan, de anélkül, hogy semminémű közösülése lehessen fogolytársaival vagy másokkal. (Captain Hall. Vol. I. I. 63.) Pennsylvánián kívül minden státusok az auburni rendszert vették bé.

A massachusettsi státus fogháza is Charlestownban az auburni rendszerként van építve. Gray úr, a fogház igazgatója készen várt már minket. Itt találkoztunk a franciaországi azon két

biztos urakkal is, kiket a kormány az amerikai fogházak s rendszer megvizsgálására s az itteni módnak Franciaországban is lehető béhozatalára utaztatott ide. Elébb a tisztviselők szobáit s a régi fogházat néztük meg, s mentünk osztán az újba.

Hogy az auburni rendszerként minden fogolynak megkülönbözött s egészen magános hálöhelye legyen, a státus evégre új fogházat épített. Az épület 200 láb hosszú, 46 széles és 33 lábnyi magasságú, négy falból áll, 245 ablakkal. Ennek közepében a falaktól hatlábnyira emelkednek a foglyok 307 cellái egymás mellett kerülő sorban négy emeletre. Mindenik emeleten kerek folyosók lemenő grádicsal végződve. A cellák 7 láb hosszú, hét magasságú és 3 $\frac{1}{2}$ láb szélességűek. Rostélyos ablakú vasajtók a folyosóra nyílik. Minden cellában széles kötélöveken függ az ágy, nappal a falra felköthetőleg. Egy ivóedény, egy szék, kés, kalán, villa, egy fűsű és egy biblia teszik a cella minden bútorait. Az épületből kilépve jobbra a kápolna, balról a konyha, a széles nagy udvaron különféle dolgozóhelyek s egy nagy kőfaragószín.

Midőn a foglyot behozzák ide, legelőbb is megferesztik, tisztába tétetik, s a fogházi köntös adatik reá. Ezen köntös igen különös készületű; bőv pantallójának egyik szára egészen veres, a más szürke vagy fekete; hosszú dolmányának, mellényének és sapkájának is egyik fele veres, a más különböző színű, mely arra való; hogyha valahogy kiszökhetnék, a legelső ember is azonnal megismerje benne a foglyot. Azután vétke s büntetésének oka, a fogházfenyíték nemei és a szabályok eleibe terjesztetnek, s tudtára adatik; hogy azon órától fogva senkivel többé közösülésben nem lehet, s valamint hogy a szabályok meg nem tartásával fogságát mindig terheli, jó magaviseletével s szorgalmával éppen úgy könnyítheti. Ekkor magános cellájába záratik, minden további közösülés s beszélhetéstől elrekesztve. Ezen leckék néhány nap ismételtetnek, s ezalatt a fogházi pap erkölcsi tanításokat tart. E megtörődés napjai után, ha valamely mesterséget tud a fogoly, azon mesterség műhelyébe rendeltetik. Ha semmit nem tud, testi alkotásához képest vagy valamely műhelybe tétetik segédnek, vagy többnyire az első esztendőben kőfaragásra vagy kovácműhelybe rendeltetik; s ezen béiktatása napjától fogva a többiekkel folytatja kiszabott munkáját.

A napirend következő: virradatkor harangozás a felkelésre; a zárok felnyitvatnak, s minden fogoly kiáll a folyosóra; az intézet papja könyörgést mond, s rövid erkölcsi beszédet tart. Az őrzők által adott jelszóra lejőnek a grádicson, az udvaron megmosdanak. Azután minden őrzőálja, huszonöt-harminc, egynek vigyázatja alatt sorba áll, mindig hátat fordítva egymásnak, a szemeiket merőn az őrzőre szegezve műhelyökbe mennek. A kőfaragó és kovács legnagyobb műhelyeken kívül vannak asztalos, esztergályos, szabó, csizmadia, lakatos, pléhes s több másféle műhelyek is, külön osztályukban. A műhelyekbeli őrzőknek egyszersmind azon mesterséget is kell érteniek, hogy kiszabhassák a munkát, s utasítást adhassanak azoknak, kik most kezdenek tanulni. A foglyok sorban, háttal a falnak fordulva akként ülnek dolgozásaik alatt, hogy arccal mindenik az őrző ülése felé legyen. Munkájok alatt soha egy szót sem szabad szólaniok, sem társaikhoz, sem senkihez, kivéven az őrzőt, ha attól valamely utasítást kell kérniök. Sem egymásra, se senkire tekinteni s semminémű jelt adni nem szabad.

Bizonyos órában megint harangoznak, minden munka félbehagyatik, s újra tömött sorba állanak az udvaron, illető őraljok alá, kezeiket lebecsátva, arccal örökösen őrzőjük felé fordulnak, hogy se kezeik, se suttogás által társaiknak semmi jelt ne adhassanak. Mint annyi kőbálvány, mozdulatlanul s némán állanak egymásnak hátat fordítva, míg minden őrzőálja sorba lépett, s akkor bizonyos jelre machinai mozgással haladnak a főajtóig, hol egy lyukon egyenként tálak eregettetnek ki, melyből mindenik egyet veszen mentében reggelire. Tálával mindenik megáll cellája előtt, s az adott jelre bémegy, az ajtó rázaratik, s ott költi el magányban reggelijét. 20 minuta múlva megint harangoznak, újra hasonló machinai sorban s felvigyázat alatt műhelyeikbe mennek, s délig folyvást dolgoznak, megszakadatlan némaságban s szüntelen csak öngondolataikkal foglalatoskodva. Délben hasonló szomorú parádéval szedik el

kiergetett tálaikat, s megint cellájokban néma magányban költik társaságtalan ebédjüket; onnan egy óra múlva vissza műhelyeikbe, munkájukat estig szakadatlanul folytatni.

Estve azon változás jön a machinai mozgás közé, hogy az udvaron megint meg kell mosdaniok, s cellájokba takarodván, vacsora után mindjárt mindenik az ajtóhoz áll; a pap könyörög s viszont erkölcsi beszédet tart. Azután a harangjelre le kell fekünniök, s megint mély magányban s örökös hallgatás közt töltik el az éjet, újra felvirradni a tegnapihoz hasonló nap leélésére. Éjszaka lámpások égnek a folyosókon, melyek minden cellát megvilágosítanak. Az örök sarkalatlan papucsban állnak kiszabott helyeiken, hová a boltozat alkotásánál fogva minden cellából a legkisebb mozdulat is észrevehető. Vasárnap kétszer hallgatnak erkölcsi tanítást a kápolnában, s ezen napon akik kívánnák, megengedtetik cellájokban magánosan beszélni a pappal. Több idejüket megint magányban vagy a biblia olvasásával töltik. Az írástudatlan foglyok egy arra rendelt szobában vasárnap írni és olvasni taníttatnak, s az írástudóknak is néha gyakorolniok kell magukat. (Laws of the Commonwealth, for the Government of the Massachusetts State Prison [A közösség törvényei, a massachusettsi állami börtön vezetésére]. Charlestown, 1830.)

Míg Gray úr a fogház szabályainak ezen részét nekünk és a francia biztosoknak magyarázta, eljártuk a cellák némely emeleit, a konyhát, kápolnát, raktárokat és minden műhelyeket. Mély hallgatás uralkodott a műhelyekben, minden fogoly merően munkájára fordította tekintetét, s oda látszott szegezve lenni minden figyelme. Némelyekben hosszabban mulattunk, s holmiktól kérdezőskedtünk, de ezalatt csak egy fogoly is reánk nem tekintett; néma elmerülésökből úgy látszott, mintha őket nem is érdekelné ottlétünk. Az örökös hallgatás levén legfőbb szabálya a fogháznak, s ennek megszegése legfőbb hibája a fogolynak, erre igenis pontosan ügyelnek, s akit valamiként megkísértene a beszélni vágyás - ha az társához történt -, napokig magánosan marad cellájában, kenyeren és vízen, bűne érzetének szomorú boncolgatásai közt; megfosztva a munkától s ezáltal azon egyetlen jótételtől, hogy legalább emberek közt tudja lenni magát.

A magános elzárás egyik főbb fenyték; vas egyen sincs, testi büntetés bírói ítéletnél fogva soha nem határoztatik. A szorgalmatlanság és a szabályok elleni hibákról jegyzőkönyv vitetik, valamint arról is, ki különös szorgalommal folytatja munkáját. A feljegyzett hibák sokasága hosszítja a rabságot, a jó magaviseletek rövidítik. Ezen jegyzetek évenként az igazgatóság eleibe terjesztetnek, s a gubernátornak a törvény által hatalom adatott, hogy tanácsosival egyetértve a jobb magaviseletűeknek rabságokból bizonyos időt elengedhessen, s az örökre ítélteknek is, ha jobbulások jeleit adják, megkegyelmezhessen. E remény, hogy a megtántorodott a virtus útjára megint visszatérhet, s hogy örökösen nincs elvágva az élettől, hatalmas ösztön a jó magaviseletre.

A déli harangozás elkövetkeztén, végigvártuk, míg az udvaron sorba álltak, machinai mozgásaik közt tálaikat elszedegették, s cellájokba takarodtak, s megint midőn egy óra múlva műhelyeikbe oszlottak. Ételt háromszor kapnak, délben mindig húst. Napjában egy font vitális rész esik egy személyre, s azonkívül elégséges kenyér. A különböző műhelyekbeli munkák napszámjai esztendőnként árverés útján haszonbérbe adatnak. A haszonbérelő mesteremberek adják bé a feldolgozandókat. A foglyok napszámait örömmel veszik ki a mesteremberek, tudván, hogy ott folytában s nagy felvigyázat alatt készíttetnek a munkák. Egy fogoly napszámjéért közönségesen 30-35 cent (egy cent teszen egy garast) fizetnek a haszonbérlők. Egy fogoly napi tartása 7-10 centbe kerülvén a státusnak, nemcsak hogy a foglyok öntartásokat, felvigyázók fizetését s egyéb költségeiket megkeresik, hanem szinte minden esztendőben tiszta jövedelme van a státusnak a fogházakból, mely felesleges jövedelem a kiszabadult rabok ideiglenes felsegülésére fordíttatik.

Azután a betegek házát néztük meg, hol a 260 fogoly közül csak öt volt. A betegeknek megengedtetik kettőnként lenni egy szobában s beszélgethetni is. A betegek háza oly csinos és tiszta, oly pontos a felvigyázat és gyógyítás, mint akármelyik ilyenemű kegyes intézetben.

*

Még több részletei vannak ezen egyetlen nemű fogházaknak, s többféle mind oda célzó módok, hogy a hibázott emberen a törvény ne bosszút álljon, hanem eleit vegye a hibázhatásnak, s az erkölcs útját kimutassa a megtántorodottnak. Miután Franciaországban és Angliában néhány fogházat láttam, s a hazánkbeliekre is visszaemlékeztem, az amerikaiak annyi magasztalására hittem ugyan, hogy itt csinosabb épületekben s jobb rendben tartott rossz embereket látok - de azt nem is képzeltem, hogy a megjobbításra, az elmének és léleknek ily machinériáit lehessen feltalálni; nem véltem, hogy ezen erkölcsi machinák a megátalkodott gazemberre is ily behatással lehessenek.

Nálunk a fogházak a megromlott erkölcsök szemétházai, hová egy időre kihányatik a társasági életet megvesztegető rothadt rész, hogy ezen házban mint gonoszság iskolájában henye élet unalmi közt egymást tanítva még rendszeresebben bétanultassék a gonoszság a státus költségén; hol a fogoly a botozások közt megutálva a bosszúálló törvényeket és az ötlet megalázó s kebeléből kirekesztett emberiséget, új elkeseredéssel tér meg az életbe, visszabosszulni az ötlet üldözőket. De amely fogoly az amerikai ily rendszerű fogházakba vitetik, akármilyen is volt azelőtti élete pályája, mindenekelőtt azt tanulja meg: miként lehessen öngondolatiban foglalatosságot találnia; miként kelljen önlelkiesméretével számolnia s megfutott pályájáról elmélkednie. Megtanulja a szorgalmat, rendet és engedelmességet, melyeket addig bizonyosan nem ismert. Megtanulja a mértékletességet s munkásságot, minden henye gondolatoknak ellenorvosságát s egészségének forrását; a csinoságot s pontosságot, hihetőség addig előtte egészen új tudományokat. El van zárva minden rossz társaságtól, minden rossznak hallásától s példája látásától, melyek talán különben még el nem romlott természetét eltántorították volt. És mi a legfőbb: tizenkét órai szakadatlan munka közt s néma hallgatásban eltöltött napja után fennmarad még tizenkét egészen magának szentelhető órája, mely alatt bizonyosan legalább egy órát magávali számolásra fordít; hajdoni életének boncolgatásában, az ezen fogsága alatt tanultakról elmélkedésben, a tőle el nem zárt remény színei festegetésében, az általa megbántott társaságali megint megbékélhetés képzelgetésében s azon erős óhajásban tölt el, hogy többé okot ne adjon ily iskolába jutásra.

*

Charlestownban szinte egész napot töltöttünk. Bostonban estvére Everett úrhoz voltunk teára híva, hol nagy társaságot találtunk, s mindazon fényt és szokásokat, melyek az angol tea társaságokban s a francia soirékban divatoznak. A tea előtt és után a társaság különböző körökre oszlott, s különbözők voltak a beszéd tárgyai. Valamint az idegen vágyik azon ország és nemzet dolgairól kérdezősködni, hol mulat, éppen oly kérdezősködők ők is s vágyakodók az idegentől az ő hazájáról hallani. Magasztaltam egyik vendég előtt mindazt, amit eddig Amerikában láttam: a törvényeiket, iskolákat, fogházak rendszerét s számtalan intézeteiket. A beszéd fordulatai természete szerint ők is nagy kívánsággal óhajtották volna hallani mindazt, hogy hazánkban, tőlük ily messze földre ugyan tárgyak miként állanak: törvényeinkben mik a szabadság főbb elvei? Mik a garanciák? Iskoláink és a tudományok mely lábon állanak? Mi a nemzet nyelve? Német-e, deák-e, vagy a német és deáknak valamely dialektusa? Fogházaink mely rendszeren alapulnak? S melyek nevezetesebb intézeteink az emberiség s nemzeti művelődés előmozdítására?

Mint aki nem igaz úton járt el valamely dologban, a becsülete érzeténél fogva szólíttatik fel, hogy a dologról számoljon, éppen oly szorongató helyzetben találtam magamat e kérdések

alatt. Érzettem egész súlyát e kérdéseknek, hirtelen keresztüllebbent lelkeimen hazánk e pontokbeli állása és az amerikai közötti különbség. Óhajtottam volna, hogy becsülettel vonulhassak vissza a pályáról, de azon kínzó állapotba voltam téve, hogy vagy tudatlannak maradjak hazám dolgairól, vagy hazudjak, vagy piruljak egy amerikai előtt. Próbálgattam az e tárgyban Európa más nemzeteinél látottakra kitéríteni a beszédet, de azokat ők már tudták, s csak a miénkről vannak homályban - s megint az engemet égető pontra csavarodtam vissza.

Különböző habozásaim által hihetőleg nemigen kielégítő benyomatot hagytam nálok, de annál mélyebbek voltak szívemben a bánat benyomatai e háztól eljöttöm után. De sok ily bánat kesergetései aggodtatják a magyar utazót külföldön, ha az a szerencsétlensége van, hogy hazája emlékét is mindenütt viszi magával, és ha honját nemcsak termékenységéről, hanem művelődéséről is büszkén kívánná emlegetni. Még soká kínozott a tea alatti bajos helyzetemre emlékezés. Feltűnt előttem hazánk állapotja, literatúránk, tudományink, művelődésünk állása, minden előítéletek s hazánknak ily ismeretlensége a külföldön, s szívem elfogódott. Ha vajon maga a magyar-e oka e hátramaradtának a művelt világtól? Miért, hogy e nemzet csak örökös, messzerémlő vágyás közt eped? Mi az a fátyolozott, homályos bánat, mely íróink nagy részében fő karaktervonás? Mi az, mit oly sok jobbérzésű magyar ezerképpen és ezer formákban ki akar fejteni előmenetelünkre, s mégis senki az igazi nyelvet még el nem találta? Ezen érzések harc és csüggedés közt hánykódtatják a lelket, s csak a jövőre való hivatkozásban hagynak enyhületet.

XI

Iskolák állapota Bostonban - Harvard Kollégium Cambridge-ben - Teológiai szemináriumok - Gróf Benyovszky Móric - Amerikai kényelmek

Azon számtalan intézetek közt, melyek Boston és a massachusettsi státusban az értelmi és erkölcsi művelődés terjesztésére alapítottak, igen nagy figyelmet érdemel az iskolák állapota. Boston polgárai voltak elsők, kik mindjárt a szabadságháború után az egész népek taníttatását s műveltetését sürgették, annak elkezdésére sikeres lépéseket tettek, s a mostani tökéletre vitték. Követék a példát a többi státusok is, s az iskolák állapota mindenütt a nemzet főbb figyelme tárgyául vétetett fel, mint amelyek a szabadság elvei s a republikai igazgatás fenntartására legelső eszközök. Büszkéek is a bostoniak ezen intézeteikkel, s ámbár az amerikaiak nem könnyen adóznak, mégis e célra minden ember, ha gyermeke nincs is, tiszta jövedelmeiről évenként bizonyos adót fizet. Mely mód által az iskolák jövedelme csaknem egészen a tehetősebbektől telvén ki, a szegény szinte ingyen tanulhat. De nagy gondot is fordítanak arra, hogy a státusban minden ember gyermeke tanuljon, s amely szülők elmulatnák gyermekeiket taníttatni, mindannyiszor büntetést fizetnek az iskolák jövedelme tárába. A státus törvénye azt tartja, hogy minden ötven familiából álló helységnek vagy kerületnek iskolája legyen. A kerületek meghatalmaztattak, hogy az iskolák fenntartására rovatalt tehessenek. 1830-ban Bostonban volt 80 köz- és 155 privát iskola, öszvesen 235, tanulók 11.448-an. Esztendei költség 196 dollár. (The American Almanac for the Year 1831 [Az 1831. év amerikai almanachja]. l. 186.)

Legrégibb az egész Egyesületben a cambridge-i vagy a Harvard Kollégium, melyet még 1633-ban, a telepedés idején alapított Harvard nevű pap. Cambridge Bostontól két mértföldre esik. Kimentünk oda a kollégium megnézésére, s ajánlólevelünket Ware úrnak megadtuk, ki európai utazásából nemrég tért haza, s most az unitáriusok teológiai szemináriumának egyik professzora. Ware úr a kollégium épületeiben 20.000 darabból álló könyvtárban, asztronómiai, matematikai, seborvosi, kémiai s anatómiai kabinetek gyűjteményeiben meghordozott, az intézet eredetét, mostani állását s rendszerét elbeszélte. Nyolc külön fekvő hosszú szárnyépületből áll a kollégium. Egyik szárnyából a másba a legszebb fasorokkal béültetett ösvények vezetnek, s az egész egy szép angol kerthez hasonló. Most mintegy négyszáz ifjú tanulja a felsőbb tudományokat. A harmincöt professzori katedrákat többnyire kegyes adakozók alapították. Ami ezekből ki nem telne, a státus pénztára pótolja. Különösnek találtam, hogy sem itt, sem más státusokban a kollégiumok nincsenek magas falakkal kerítve, mint nálunk. Minden kerítés csak lécezetekből áll, s mégis, amint mondják, a legszorosabb fenyíték alatt vannak az ifjak. Az épületek végében áll az unitáriusok teológiai szemináriumjok és templomjok, hol minden vasárnap kétszer tanítást hallgatnak az ifjak.

Ámbár a professzorok nagyobb része unitáriusokból áll, azért mégsem unitarium kollégium a cambridge-i, hanem a státus és nép kollégiuma, hol senkinek vallása számba nem vétetvén, a státus ifjai minden különbség nélkül tanulhatnak. Az amerikai oly számtalan iskolák és kollégiumok s annyi vallások közt egy sincs, mely ez vagy amaz vallásbeli felekezeté lenne különösen, azok mind a közönségéi. S hogy ennyi vallásbeli ifjú akadály, botránkozás, zavar vagy akárminémű vallásos súrlódás nélkül együtt tanulhasson, az megint egy igen egyszerű mód által történik Amerikában.

A konstitúció szerint, a vallás dolga minden polgárnak a maga kerületéhez s házi dolgaihoz tartozván, azon vallásra, melyet hiszen, gyermekét megtanítani a szülők s illető papjaik dolga és baja. Az iskolák s kollégiumokban csak azon tudományok taníttatnak, melyek minden

embert egyaránt illetnek; a vallásos felekezetek elvei pedig, mint tudomány seholt nem. A vallásról a biblia-história olvasása alatt csak azon általános elvek adatnak elé, melyek minden keresztyénnel egyaránt közösök. Valamely vallás elveire különösen a szülők vagy az evégre fennálló úgynevezett vasárnapi iskolákban az illető vallások papjai tanítják a gyermekeket. S ezen mód által történik Amerikában, hogy ugyanazon egy iskolának tanítói s tanítványai mind különbözőféle vallásúak lehetnek anélkül, hogy soha ez kérdésbe is jönné.

Hogy valamely vallásbéli felekezet elvei mint dogmák tudományosan taníttathassanak, arra minden felekezet teológiai szemináriumot alapít a tagok önkéntes adakozásából. Ezekben az azon vallás papjaivá lenni szándékozó ifjak tanulják különösen a teológiát. Ilyenmő szemináriumok: a kálvinistáké Connecticutban; presbiteriánusoké Auburn; unitáriusoké Cambridge; episzkopálisoké New York; baptistáké Hamilton; katolikusoké Baltimore; lutheránusoké Hartwich; methodistáké Madisonban, s tovább folytatva.

*

Cambridge-ből visszatérve, a massachusettsi státus vicegubernátora, Winthrop úrhoz mentünk ebédre. A vendégek a státus és város némely tisztviselőjiből s az itt utazó néhány idegenekből állottak. Az öreg Winthrop úr nagy örömmel fogadott, s lelkesedéssel említette, hogy hazánkfiát, gróf Benyovszky Móricot jól ismerte, s vele barátságban élt, míg ő Amerikában mulatott. Kedves volt ugyan nekünk hazánkfiát ily magasztalva hallani említettetni, de egyszersmind pirulnunk kellett magunkban, hogy Benyovszky életéből ezen epizódát idegen országban kelle megtanulnunk, s azután könyvekből keresni utána, hogy Benyovszky 1783-ban Franciaországból Amerikába jött által, s Baltimore-ban telepedett meg, hol az odavaló kereskedőkkel egyezésre lépett, hogyha Madagaszkár visszafoglalásában segítendik, bizonyos kereskedői elsőséggel fognak bírni a szigeten. Ezen egyezésök következtésül a baltimore-i kereskedők az Intrepid nevű fregattot felkészítették, mellyel Benyovszky 1785-ben általmant Madagaszkárba, hol 1786-ban a franciák ellen oltalmazva magát sáncai közt agyonlövetett.

*

Winthrop úr egészen angol mód s fogások szerint, oly válogatott nemű, oly pompás fényűzéssel rendelt asztalt tart, mint akármely európai arisztokrata. A bostoni gazdag polgárok házokban és asztaloknál oly lábon élnek, mint az angol és francia előkelőbbek. S azok, kik azt hiszik, hogy a vagyonosodás által szerzett és szerezhető élet kényelmei a republikánus elveknek alá ásnak, s elébb-később az arisztokrácia fénye vált ott szerepet, azok igenis attól félhetnek, hogy az élet minden kényelmei közt élő ily nép, mely angol és kínai szőnyegetek tapod, szobáit a művészség remekei ékesítik, s asztalán Francia- és Spanyolország, Porto és a szigetek válogatott borai pezsegnek, nem soká fogja függetlenségét fenntartani. Igenis akkor lehetne féltetni e népet, ha ezen gazdagság a feudalizmus s az elnyomott jobbágy verejtéke, vagy monopóliumok s a törvény megkülönböztetésénél fogva örökség szerint járó, más kirekesztő jussok gyümölcsei lennének. De Amerikában e gazdagság s vagyonosodás a szabadság leányának, a szorgalom és igyekezetnek igaz keresménye, s csak a személyes szorgalom s igyekezet arisztokráciája fogja megint fenntartani a kereső maradéknak. Az amerikai ennyi kényelmek közt is költségeiben igen előrevigyázó, mert jól tudja, hogy a keresménye forrása csupán személyes igyekezetétől függ; tudja, hogy a szerencse javaira s a törvény kirekesztő kedvezéseire nem számálhat. S azon büszke öntudat, hogy minden vagyonát s ily kényelmesen élhetését csak önerejének köszönheti, kettőzteti éldelmeit.

Az európaiak s nevezetesen az angolok igen szeretik azt jövendőlgetni, hogy akármely tisztáknak is láttassanak még most Amerikában a demokráciai elvek, s minden kigondolható óvások meglegyenek is törvényeikben, hogy a polgári egyformaság fenntartassék, s a módok elrekesztessenek egyes személyek meghatalmasodására, mégis idővel a vagyonosodottak

szaporodásával az arisztokrácia fog ott is felkerülni, s Görögország és Róma sorsa kerül reájuk. Bármely előreláthatatlanok is legyenek a jövő szövényei s a történetek változó folyama, de most legalább úgy állnak még az amerikai viszonyok, hogy akármelyik nagynevű, gazdagságú s érdemű ember állana is fel több polgártársai közt magának személyes elsőséget kívánni akarni vagy hatalmaskodásának akármely jelét is adni: az bizonyosan nagy megvettetés s gyaláztatásnak tenné ki magát. (Levasseur v. I. és Cooper: Notions of the Americans. Philadelphia, 1830.)

XII

Lowel és az odavaló gyárok - Utazási könyvek - New Hampshire-i státus - Unitáriusok az északi státusokban

Még sok látni- és tanulnivalónk lett volna Bostonban, de Kanadába siettünk fel. Boston környéke oly népes, s a tehetősebb polgárok nyári lakjaik oly kellemessé teszik néhány mértföldre az utazást, mint London és Párizs vidékein.

Lowel tizenkét mértföldre Bostontól a Merrimack partján egyik a nevezetesebb gyárhelyek közt az Egyesületben; s bámulatos hirtelenséggel épült. 1812-ben még egy indus família lakta s bírta a Merrimack vize környékét; sűrű erdők borították körül; sivatagsága miatt alkalmatlannak látszott a művelésre, s csak legelőnek s vadászatra használtatott. 1813-ban egy kartonszövő társaság figyelmét magára vonta e hely. A felmérésből úgy találtatott, hogy a Merrimacknak néhány száz ölnyi helyen 30 láb esése van, s a főároktól könnyen lehet apróbb árkokon oly pontokra vezetni a vizet, hol az esés mindenütt nevededik, s az erőt sokszorosán lehet használni. A helyet még azon évben csekély áron megvették az indusoktól, s az első kartongyárt 3000 dollárral egészen fából felállították. A kezdetnek szerencsés sikere lett, s 1818-ban a második gyár építtetett; hamar utána a harmadik, s végre a hatodik is, mindenik 3500 orsóval: még egy szőnyeg- s erőmívgyár s minden ezekhez megkívánható épületek.

A sivatag vadonból egyszerre temérdek épületek keltek ki. Templomok, boltok, fogadók s csinos lakházak emelkedtek, s 6474 lakos nyüzög most szorgalom közt az egészen új, sorfákkal ültetett utcákon. Rakott utak tették könnyűvé a közösülést, s a készítmények elszállítására egy más társaság 120.000 dollárral kanálist vont Bostonig. A kiszámlálás szerint 50 gyárra 3500 orsóval még elég ereje van a víznek. 1827-ben már 450.000 font gyapot fonatott fel, melyből mintegy 2.000.000 sing karton készült. Valamely hely ily hirtelen haladásának számtalan példái vannak az Egyesületben, kivált az újabb státusokban.

A gyárok egyik igazgatójához Bostonból ajánlólevelünk lévén, az igazgató úr mindenütt elhordozott, s a gyárokat minden részleteiben megmagyarázta. Az alsó emeletben még eredeti természetében álló gyapotot a víz kerekei által hajtott erőmív tépi és fésüli; erőmív hozza fel a második emeletbe, s ott egyes szálakba fonja, s orsóra tekeri; a harmadik emelet seríti s csökre tekeri; a negyedikben állanak az osztováták, s ezek is az alsó erőmív által szövik a harmadikból felfont fonalat. Az a gyapot, mely az alsó emeletben reggel még eredeti durvaságában áll, estvére már vászonná vált. Az emeletekben majdnem átaljában asszonyok, leányok és gyermekek igazgatják a kerekeket, orsókat s gyapotszálakat. Innen a fejrítőbe s festőbe s végre a nyomtatóba kerül a vászon, és tíz nap alatt a legszebb s számtalan színváltozatú karton került ki s rakatik kazalokba a raktárban. Megnéztük azután a szőnyeg- és erőmívkészítő gyárokat is.

Mintegy kétezer napszámosnak adnak munkát és élelmet ezen gyárok. A napszámosok többnyire újonnan átköltözöttek, kivált az irlandus költözők nagyobb része szegényül hagyja oda hazáját, s itt, hol a napszám oly drága, két-három esztendő alatt, ha takarékos, annyit teszen félre, hogy a szerfelett olcsó s még pusztán heverő földekből néhány holdat megvásárol, letelepedik, s mint már telepedett polgárnak a kereset minden ágai nyitva állván, gazdasághoz kezd. Az újabb státustudomány szerint a drága napszám mindig a nemzet jólétének bizonyos jele, mert hol kevés a napszámos, ott kevés a szegény ember is. Amerikában közönségesen egy dollár, s a nagyobb szorgalmú helyeken kettő is egy napszám, melynek felét takarékosan élve, mindig félreteheti az igyekező.

*

Még egy nap maradtunk Lowelben, s azalatt utazási könyveinket nézegettük végig, és az azokban talált közbejött változásokról általláttuk, hogy Amerikában akármely hitelesen s pontossággal dolgozott statisztikai munka is nem élhet felül öt esztendő. Mert a népesség, a művelődés s erők nevedezésével minden esztendőn oly kitetszőleg változnak az adatok, hogy ami tavaly igaz volt azon egy helyen vagy dologról, már más esztendőn egészen megváltozhatott. Csak a konstitúció örökös igazságai s az abból fejlődött polgári élet állandó. Szinte így áll a dolog az utazásírókkal is, s ki kivált az angol utazók adataira bízza magát, az a dolog nagyobb részében igen megcsalódott. Az angol előítélettel, gyűlölettel van Amerika iránt s lépik bé oda; mert nem felejthette még, hogy e maroknyi nép óriási vaskarjai közül kivívta magát, s most mint hatalmas vetélkedő társát irigyelve nézi, miként került felül már sok tárgyokban. Ki egy utazót munkája után mindenütt követett útjában, annak nemcsak elméje s érzelme fordulatait, hanem még házi körülményeit is szinte kitalálni. Az általunk használt következő négy utazókat egymástól szerfelett különböző elméjű és elnézetűeknek találtuk, s megint különbözőleg a mi állásunkat hozzájuk:

1. Lafayette en Amérique en 1824 et 1825. Journal d'un Voyage aux États-Unis par A. Levasseur. [Lafayette Amerikában 1824 és 1825-ben. Az Egyesült Államokban tett utazás naplója.] Paris, 1829., két kötet.

Lafayette innepek és pompák s dicsőségének legmagosabb pontján utazta meg még egyszer Amerikát, s mind, amit erről írt Levasseur az amerikaiak állításaként is, éppen nincs nagyítva, hanem aki nem innepek közt utazza meg e hazát, az sokban másként találja a dolgokat s embereket.

2. Travels through North America, during the Years 1825 and 1826. By His Highness Bernhard, Duke of Sax-Weimar-Eisenach. [Utazások Észak-Amerikában az 1825. és 1826. évek folyamán. Írta öfensége Bernard, Szász-Weimar-Eisenach hercege.] Philadelphia, 1828.

A weimari herceg elhozta volt magával titulását s fényes rangját is Amerikába, s magas születésének egész érzetét is, és talán emiatt nem tetszettek sok dolgok a hercegnek. Leírásai két nagy kötetben a tárgyakra száraz elbeszélései, úgy, amint szemébe ötlöttek, apróságos és az asszonyos sokbeszédűségnek kicsinykés részleteivel. A hercegnek sok tárgy nem tetszett, a cselédségre s nem pontos szolgálatra gyakran panaszol. Úgy látszik, az Amerika konstitúciója s polgári élete nem érdekelte a herceget, vagy arról nem akart tudni, mert az egészen el van hallgatva.

3. The Northern Traveller. [Az északi utazó.] New York, 1831.

Az északi státusoknak pontos geográfiai statisztikai leírása, mely legtöbb hasznunkra volt.

4. Mein Besuch Amerika's im Sommer 1824 von S. v. N. Aarrau [Látogatásom Amerikában 1824 nyarán. Írta S. v. N. Aarrau] 1827.

Egy entuziasta, meleg képzelődésű s az emberiséget még csak szebb oldalairól ismerő ifjú utazása. Nyelve virágos, előadásai töredékesek, bosszankodva mindarra, mi Európában az amerikai rendszer behozatalát gátolja. Merész hasonlításai szép lélek kitűnései, de Amerikában is nem oly fényesen áll minden dolog, mint ő leírta. - És...

5. Travels in North America, in the Years 1827-1828. By Captain Basil Hall. [Utazások Észak-Amerikában az 1827. és 1828. években. Írta Basil Hall kapitány.] Edinburgh, 1829., 3 kötet.

Kapitány Hall sokoldalú tudományossággal bír, a föld különböző részeiben több utakat tett, a tárgyakra mély elmélkedéssel fogja fel, s nagy jártasságot mutatva fejtegeti. De kapitány Hall egyszersmind az angol büszkeségnek, az amerikaiak iránti gyűlöletnek, az irigység igazságtalan ítéleteinek s ezen nemzetet megvető gögnök is hív példánya. Egy alkalmat sem mulat el,

hol az amerikaiak gyenge oldalait felfedezheti. Csábító szillogizmusokkal hozza ki mindenütt a rossz következtetéseket. Az amerikai demokráciát s polgári élet egyszerűségeit az angol arisztokrácia fénye eleibe tartja, hogy annál nevetségesebbé tehesse.

„Az angol utazók” úgymond Washington Irving, a „világon a legjobbak és a legrosszabbak is. Hol nemzeti büszkeségek s hasznoknak tekintete nem forog fenn, ott polgári társaságnak mélyebb s filozófiaibb szempontjait senki az angoloknál jobban nem festi, s a kultúrgyak hív és szemléltetőbb leírásában senki őket utol nem éri. De mihelyt hazájok haszna vagy dicsősége a másokéval egybeérésbe jön, egészen ellenkezőségekre mennek által; igazságtalanok, részrehajlók, s a tárgyat homályosító és nevetségessé tevő megjegyzéseket tesznek.”

*

Lowelből másnap nagy áron fogadott külön szekéren kellett továbbhaladnunk, mert az amerikai közönséges szekerek, mint az angoloké is, vasárnap nemigen utaznak. Csakhamar a New Hampshire-i státusba értünk, melyet észre sem vettünk volna, ha kocsisunk figyelmeztetne ne tegyen. A mívelt világban talán csak egyedül Amerika azon hely, hol passzusmutogatás, políciák, vámosok és harmincadosok megvizsgálása s vallasása nélkül, szabadon léphetni egyik státusból a másba. Londonderry felé már keresztülhaladtuk a Connecticut folyamát is. Utunk nem falukon ugyan, de mégis szinte mindenütt lakházak közt ment el. Csak Angliában és Belgium egy részében van az utazónak azon gyönyöre, hogy szinte mindig házak közt s mintegy kertben utaz. A New Hampshire-i státusnak ezen része nemsokára ily kert fog lenni. Az egész státus apró birtokokra van felosztva, melyet többnyire a tulajdonosok magok művelnek, s ott laknak, házaikat, amennyire lehet, az országúthoz közel építik, s körülötte a gazdasági épületeket. Ekként az utazó majd minden száz hold föld meghaladtával új telepedésekre talál, s közöttük igen jól elrendelt fogadókra.

Európában, ha a város vagy faluból kihaladt az utazó, egészen magára marad, s a magány érzelmei közt ér megint a más faluig. (Cooper, vol. I.)

*

Míg New Hampshire fővárosa, Concord felé közelgettünk, szinte rakva találtuk az utat szekerekkel. A környéki telepedők mind Concordba siettek templomba. Az amerikaiak nagyon buzgón s szinte bigottsággal tartják meg a vasárnapot, hétköznap egyik felekezet sem igen szokott templomba járni, de vasárnap nagy pontosan háromszor mennek. Az északi hat státusokban harminc esztendő óta nevezetes vallásos változások történtek. Első általköltöztök után soká szoros puritánusok maradtak; az epizkopális vallásnak csak kevés követői voltak. A revulúció alatt és utána a vallás tárgyai is új megfontolás alá jöttek. A puritanizmust egyrészt nem találta eléggé szabad demokráciai elveken alapulni, az elme szabadabb mezőt óhajtott a vallásban is, s a lakosok nagyobb része kongregacionális és independens nevezet alatt új istentiszteletet állított.

Azonban 1794-ben a tudós Priestley több unitárius papokkal az epizkopálisok üldözése miatt kénytelenítettén Angliát otthagyni, Bostonba jött által, s elhozta magával az unitárius vallás elveit is, és prédikációi s tudományos írásai által sokakat e vallásra hajlított. Közbejövén azalatt a kongregacionalisták meghasonlása is, a bostoni nevezetesebb tudósok részt vettek a tárgy feletti vitatásban. A győző fél, akkori praesident Adamsszal együtt az unitária vallásra térvén által, kevés idő alatt Boston nagyobb része e vallást vette bé, s hirtelen a más hat északi státusokban is elterjedt. A kongregacionalistákból általléptek némelyek a reformátusok, baptisták és universalisták részére.

A vallás változtatása Európában más szempontból vétetik, mint Angliában és Amerikában. Európában könnyen megmagyarázható okokból a vallásváltoztatás karakteri ingadozás jele; az angol és amerikai pedig azt hiszi, hogy valamint politikai intézeteit műveltsége haladtával mindig változtatja s tökéletesíti az ember, éppen úgy szükség a lelkesméretet illető tárgyakban is, ész műveltsége haladtával mindig józanabb megfogatok által azon tökéletre vinni a vallás elveit is: hogy az ész és lelkesméret azok által harmóniában lehessenek, s azokban mindenik egyformán nyugtát és enyhületét találja.

XIII

Concord - Amerika konstitúciói - New Hampshire konstitúciója

Concordban semmi közintézetet nem nézhettünk meg. Vasárnap lévén, minden zárva volt, s tovább sem haladhattunk. A város nem oly népes, mint a tengermellékiek, ámbar a státus fővárosa. Szinte csak egy hosszú széles utcából áll az egész Concord, mintegy 8000 lakossal. Az épületek, státus háza, az akadémia, különböző vallások templomai, mind igen csinosok. Három újság és egy folyóírás adatik ki.

A nap hátralevő részét New Hampshire lelkes konstitúciója olvasásával töltöttük, mely Concordban hozatott. New Hampshire első volt Boston után, mely az angol király bélyeg- és teatörvényjét megsemmisítette, és első sietett fegyveres népével a bostoniak segedelmére a revolúció kiütésekor. Pennsylvania és Massachusetts után merészen kihirdette az emberiség jussait, s megállította konstitúcióját.

Az amerikai konstitúciók históriájára megjegyzendő, hogy az kétféle: elsőben, az egyes státusoké, mind a huszonnégynek külön; másodsor az egész Egyesületé, mely mind a huszonnégy státust egyaránt kötelezi. Miután 1776-ban a függetlenség kihirdettetett, az akkori tizenhárom státus mindenik külön belső igazgatást alkotott magának. Mindenik a mástól függetlenül rendelte el belső igazgatásait; de a jussoknak fő elveit mindenik egyformán vette fel, s valamint az akkori tizenhárom, úgy azután most huszonnégy státus s négy territóriumok konstitúciói is mind egyformák a fő elvekben s csak az igazgatás formáiban vannak néhány változtatások némely státusokban. Meg lévén az egyes státusok belső konstitúciójok alapítva léptek osztán az egyesült igazgatás (Articles of Union) s a mindenikkel közös kongresszus alapjai alkotására. A Kongresszusra bízta által mindazt, mi a különböző státusoknak egymás iránti viszonyait, a külső nemzetekkel egybekötötést és ami az egész Egyesület érdekeit átaljában illeti.

Felhozom például a New Hampshire konstitúcióját, a több státusok apróbb változtatásaikkal, mely egyik a legrégebbek közül (1784), és amelyhez egészen hasonló a több státusokéi is a fő elvekben.

NEW HAMPSHIRE KONSTITÚCIÓJA

(The Americans Guide, Comprising the Declaration of Independence, the Articles of Confederation, and the Constitution of Several States. Philadelphia, 1830.)

ELSŐ RÉSZ

A nép jussai

1. Minden ember egyformán szabadnak és függetlennek születik, következőleg minden igazgatóság (government) a néptől ered, a nép közmegegyezése által alapítatik, és a közjóért intéztetik.
2. Minden embernek bizonyos természeti, saját és vele született jussai vannak: ezek közé tartozik az élet és szabadságnak megszorítatlan használhatása és védelmezhetése, a vagyonnak szerzethetése, bírhatása és oltalmazhatása és átaljában a boldogság után törekedhetés s annak megszerzethetése jussai.

3. Midőn az emberek társasági állapotba lépnek, a természettől nyert némely jussaikról lemondanak, s a társaságnak átalbízzák, azon okból, hogy megtartott jussaiknak oltalmát bátorságosíthassák; de ezen lemondás nem kötelező a fennebbi társaságos kölcsönösség vagy hasonértékű jussok visszaadása nélkül.

4. De a természeti jussok közül némelyek eredeti természetöknél fogva elidegeníthetetlenek, s minden ember azokat magának megtartja, mivel azok hasonértékű jussokkal a társaság által nem cserélthetnek ki. Ily neműek a lelkesméret jussai.

5. Minden embernek természeti és elidegeníthetlen jussa van az Istent lelkesmérete sugallása s elméje meggyőződése szerint tisztelni. Mire nézve senki se személyében, se szabadságában, se vagyonában ne kényszeríttessék, ne háborgattassék, s ne akadályoztassák vallásos hitéért, érzelméért és gondolkozásáért; vagyis isteni tiszteletének belső meggyőződése s neki legalkalmasabb mód szerint tetsző véghezviteléért. Úgy mindazonáltal, hogy a közcsendességet s mások isteni tiszteletét meg ne háborítsa.

6. Minden vallásos felekezetnek kirekesztő jussa van magának papot választani, s vele élleme s tartása iránt egyezni. Azért tehát senki, akármely megkülönbözött vagy nevezett alatt lévő vallásos felekezetből legyen is, soha nem kényszeríthetetik arra, hogy a más felekezetet, gondolkodáson vagy nevezeten lévő vallásos papjának akármit is fizessen.

Továbbá, bármely nevezetű keresztyének, nyugalmason és mint a státus jó polgárai viselvén magokat, egyenlőleg a törvény oltalma alatt léznek; arról, hogy akármely nevezetű vallásos felekezet a másnak alája vettessék, vagy a más felett elsősege legyen, soha törvény nem hoztathatik. Mivel pedig a különböző vallások papjai az isteni tisztelet kiszolgáltatására s csak a lelki dolgok körüli ügyelekre vannak választva - erre nézve, akármely vallás papja semmi időben és semmi szín és ok alatt sem polgári, sem katonai hivatalra nem választathatik, s azt nem viselhet, míg papi hivatalát folytatja.

És végtére, akármely papnak vagy vallásos felekezetnek ajándékozott földbirtok vagy földvásár, azon feltétellel, hogy az örökösön papról papra szálljon vagy vallás földje legyen, erőtelen a törvényhozóság engedelmé nélkül; és csak templom és temetkezőnek való föld örökítésire lehet jussa, de ez is két holdnál több ne legyen.

7. Ezen státus népességének egyedüli s kirekesztő jussa van önmagát mint szabad, független s önhatalmú státus igazgatni. Mire nézve most és minden időben minden hatalommal, törvényhatósággal és jussokkal él, s azokat gyakorolja, mint tulajdonait. Kivéven azokat, melyeket általadott vagy ezután nyilvánosan általad az Amerikai Egyesült Státusok Kongresszusának.

8. Mivel minden hatalom eredetileg a népé és a néptől ered, az igazgatóság minden hivatalai és tisztviselői a népnek csak helyettesei és ügyvivői, s minden időben a nép számoltatása alatt vannak.

9. Semmi néven nevezendő hivatal vagy elsőség az igazgatásban soha nem lehet örökség szerint járó; a minden hivatalra megkívántató elme és lélek tehetségei a maradéknak vagy atyafiaknak nem lévén általtestálhatók. Továbbá a státusban sohase titulus, nemesség vagy örökség szerint járó megkülönböztetés, se semmi privilégium, rang vagy kizáró haszon senkinek ne engedessék, s oly hivatal se állíttassék soha, melynek folytatása ideje a nép tetszésétől ne függjön. Senki is egy közhivatalnál többet egyszerre nem viselhet. A főbb hivatalnoknak egyes személyek általi igen hosszas viselése veszedelmes lévén a szabadságnak, erre nézve ezen hivataloknak forgását (rotation), mint a szabadság egyik nevezetesebb bátorságát a nép fenntartja magának.

10. Az igazgatás az egész közönség közös javáért, oltalmazásáért s bátorságára, nem pedig semmi névvel nevezendő egyes ember, nemzetség, osztály vagy karbeliek különös önhasznáért, javáért vagy jövedelméért lévén alapítva, arranézt akármikor is az igazgatás a kiszabott céltól eltérne, hatalmával visszaélne, vagy a közszabadságot nyilvánosan veszedelmeztetné, és ha minden más módok ezeknek megorvoslására sikertelenek lennének - akkor a nép önnön jussánál fogva változtathatja az igazgatást, vagy egészen újat is alkothat. Mert azon állítás és tudomány, hogy az önkényes hatalom és nyomatásnak ellent ne lehessen állani, képtelen, rabszolgai és az emberi nem javát és boldogságát veszedelmező állítás (Doctrine of non resistance).

11. Minden választásnak szabadnak kell lenni, és ezen státus minden polgárainak - bírván a szükséges tulajdonokkal - egyenlő jussok van a közönséges hivatalokra választani és választatni. Akármely névvel nevezendő vallásbeli felekezethez tartozás senkit el nem zárhatván ezen jussoktól. De akármely bírói ítélet által megbizonyosodik, hogy valamely hivatal megnyeréséért a választókat megvesztegette, tíz esztendeig semmi hivatalra nem választathatik, s választói jussát is elveszti.

12. A közönség minden tagjának jussa van, hogy élete, szabadsága és vagyona oltalmaztassék a közönség által; de köteles minden tag is ezen oltalom fenntartására a reaeső részt hordozni, s ha szükség kívánja, személyes szolgálatjával vagy ezen szolgálatnak hasonbecsűjével azt előmozdítani. Mindazonáltal senki vagyonának semmi része a közhaszonra fordítás végett el ne vétessék a tulajdonos vagy a nép képviselői megegyezésök nélkül.

13. Minden embernek szabad a maga és közönség oltalmazására fegyvert tartani és hordozni.

14. Ezen státus minden polgárainak, ha személyök, vagyonjok vagy becsületjökben akármely méltatlanságot szenvedtek, folyamodván a törvényekhez, jussok van a bizonyos elégtétel s megorvosoltatás kívánására. Jussok van, hogy nékik a törvény és igazság szabadon, halogatás és fizetés nélkül, teljesen és pontosan szolgáltatassék ki.

15. Senki semmi maga elleni vád vagy panaszra nem tartozik addig felelni, míg az nekie tökéletesen minden részeiben és körülményeivel le nem íratott, s vele nem közöltetett. Arra sem kényszeríthetik senki, hogy az ellene feladott vádban megesküdjék. De akármelynek jussa van a maga mentségére tartozó minden kedvező bizonyításokat és próbákat felhozhatni, s kívánni, hogy az ellene való bizonyságok vele szembesíttessenek, az ő mentségei tökéletesen kihallgattassanak, akár maga, akár választott ügyvédje által adja elé azokat.

16. Senki nem idéztethetik újra törvény eleibe azon vád vagy panaszért, mely alól már egyszer felmentetett. És a törvényhozó test ne is hozhasson oly törvényt, mely esküdtek (jury) ítélete nélkül valakit halálos büntetés alá vessen (kivéven a száraz és tengeri tábor igazgatását).

17. Kriminális esetekben a tettnek a bűnhelyen való kinyomozása s a pernek ottani folytatása szükségesen megkívántató a polgári szabadságra nézve; és ezért semmi bűn vagy vétségérti per másutt nem folytathatnak, csak azon kerület ítélőszéke előtt, hol az történt.

18. Minden büntetésnek a vétség természetéhez mérsékeltnak kell lenni. A törvényhozó test a józan okosság sugallatánál fogva is nem fogja ugyanazon büntetéseket szabni a lopás, hamisítás és ehhez hasonlók vétkére, amelyeket szabni kell a gyilkosság és hazaárulásra. Hol egyforma keménységgel büntetnek minden hibák, ott a nép felejtí a vétkék közti különbséget, s a legundokabb bünt oly kevés lelkiismerettel követi el, mint a legcsekélyebb hibát. Mire nézve a halálos kegyetlen törvények sokasága igazságtalan is, s politikaiképpen nem célos is. Minden büntetésnek a megjobbítás s nem az emberi nem kiirtása lévén célja.

19. Jussa van mindenkinek személye, háza, vagyona, írásai s minden birtokai ok nélküli megmotoztatása s letartóztatásától bátorságba helyzetetödni. Azért tehát minden olyan rendelkezés, melyek valamely gyanús hely megmotozása iránt, valamely személy letartóztatására kivallatás végett vagy kriminális tárgykabani üldözésre nézve kelnek, ellenkezők ezen törvényekkel, hogyha a tárgynak mivolta s alapja előre esküvással vagy hitelesnek található bém bizonyítá-sokkal nem támogattatik, és továbbá, ha az evégre kiadott rendelésben tisztán és nyilvánosan ki nincsenek írva a megmotozandó helyek vagy tartandó személyek. Ilynemű rendelések pedig csak a törvényben meghatározott esetekben és formalitásokkal kelhetnek.
20. A vagyon felett és minden más perlekedésekben jussok van a feleknek esküdtek széke előtt léendő kihallgatásokra, és ezen juss szentnek és sérthetetlennek tartassék.
21. A nyomtatás szabadsága egy státusban a polgári szabadságnak legfontosabb fenntartója lévén: ez megsérthetlenül fennmaradjon és oltalmaztassék. Ezen szabadsággal minden ember egyformán élhet, és soha semmi törvény nem hoztathatik, mely e jusst megszoríthatná. A gondolatok és vélekedések szabados közlése az ember megbecsülhetetlen jussainak egyike lévén, azért minden polgár szabadosan szólhat, írhat és nyomtathat akármely tárgyról. Felelettel tartozván az esküdtek széke előtt ezen szabadsággali visszaélésért.
22. A visszaható törvények kiváltképpen megsértők, elnyomók és igazságtalanok, mire nézve semminémű ily törvények se a polgári perek eldöntésére, se a hibák megbüntetésére ne hoztassanak.
23. A nemzeti katonaság tulajdonképpen való, természetes és bátorságos oltalma egy státusnak.
24. Az állandó ármádák veszedelmesek a szabadságnak, mire nézve semmi állandó katonaság a törvényhozó test megegyezésén kívül ne állíttassék s ne tartassék.
25. Minden esetben és időben a katonaságnak a polgári hatalom igazgatása s szoros függése alatt kell lenni.
26. Béke idején senki házához ne szállíttassék katona a tulajdonos megegyezése nélkül; háború idején pedig az ily szállások csak a polgári hivatal által rendeltetnek ki a törvényhozóság által megállított mód szerint.
27. Semmi adó, vám, rovatal, segedelem vagy akármely tereh a nép megegyezése vagy annak a törvényhozásra egybegyűlt képviselői akarata nélkül semmi szín alatt nem határozathatik, s fel sem vétethetik.
28. A törvények felfüggeszthetésének hatalma csak a törvényhozó test által a nyilvánosan meghatározott esetekben gyakoroltathatik.
29. A két törvényhozó házakbani szabados tanácskozás, beszélés és vitatás a nép jussainak oly különösképpen való tulajdona, hogy a tagok ottan kimondott vélekedéseikért semmi per alá nem jöhetnek egy ítélőszék előtt is.
30. A törvényhozó test a közsérelmek orvoslása és a közjó élémozdítására megkívántató törvények hozatala végett gyűl egybe.
31. Jussa van a népnek rendes és békés módon akármikor egybegyülekezni, a közjó felett tanácskozni, képviselőinek utasítást adni, sérelmeit, terheltetéseit a törvényhozóság eleibe terjeszteni.
32. Minden fogoly kezességen elbocsátható, végső megítéltetése előtt; kivéven a főbenjáró vétkeket, hol a tett bizonyos. Sem tisztviselőség, sem ítélőszék nem kívánhat rendkívüli vagy szerfeletti kezességet és bátorságot, s nem szabhat kegyetlen vagy szokatlan büntetéseket.

33. Senki márciális törvény alá nem vettethetik. Kivéven a szolgálatra felhívott száraz és tengeri katonaságot; de ezek is csak a törvényhozóság hatalmánál fogva.

34. Minden ember élete, vagyona és szabadsága fenntartására szükséges, hogy a törvények részrehajlás nélkül magyaráztassanak, s az igazság egyenes mértékben szolgáltatassék ki. Annál fogva az előrevigyázat és jussok bátorságosítása azt kívánja, hogy a felsőbb ítélőszék bírái csak addig viselhessék hivataljokat, míg törvényes és igazságos magokviseletök által a nép bizodalját megérdemlik.

35. Ezen státus igazgatásában a három fő hatalmak, úgymint: törvényhozó, végrehajtó és ítélőbíró hatalmak olyannyira megkülönböztessenek egymástól, hogy azok, kik a törvényhozóságnál ülnek, a végrehajtói és bírói hatalmaknál semmi hivatalt nem viselhetnek; és megfordítva: a végrehajtó hatalomnál lévők a törvényhozó s bírói hatalomnál, valamint a bírói is a más kettőnél semmi hivatalt nem vállalhat, hogy ezen mód szerint a törvények s ne az emberek igazgatása legyen.

36. A tudomány és művelődésnek az egész státus minden tagja közti elterjesztése legnevezetesebb fenntartója és védje a nép jussainak, a szabadságnak és szabad igazgatásnak. És mivel az ezeket megszerző s ezekhez eljuttatható minden alkalmak és módoknak: a nevelés s tanításnak az egész hazában elterjesztése legsikeresebb módok erre a célra - erre nézve a törvényhozóságnak s tisztviselőségnek a jövőben minden időszakaiban kötelességök leszen: a tudomány, irodalom s köziskolák érdekeit minden módon pártfogolni, egyes személyes s közönségek által alapított intézeteket ápolgatni, a földművelés, mesterségek, kereskedelem, tudományok, kézmű és az ezen hazán természetstóriájának élmozdítóit megjutalmazni s kijelelni: az emberiség s közjóltevétség elveit, a szorgalmat, gazdálkodást, pontosságot, becsületességet, szerénységet s józanságot és minden társasági szeretet s nemes érzelmeket a nép közt ápolgatni s serkenteni.

37. Ezen Konstitúció alapos elveinek és az igazságnak szüntelen szem előtt tartása, a szorgalom, mértékletes élet, takarékoság és a társasági virtusok lévén elmúlhatatlanul szükségesek a szabadság áldásai s a szabad igazgatás fenntartására, midőn a nép képviselőit s hivatalbelieit választja, mind ezen elveket különös szemügyben tartja; és meg is kívánja törvényhozóitól és tisztviselőitől, hogy a törvények hozatala s végrehajtása alkalmával ezen elveket ők is állandóul és pontosan szemök előtt tartsák.

38. Nehogy a nép által megbízott három hatalmak azon magyarázatot tulajdoníthassák magoknak, hogy a fentebbiekben elé nem számlált jussokat ők gyakorolhassák s magokhoz ragadozhassák, ezennel kinyilatkoztatjuk: hogy az itten elé nem számlált jussokat a nép fenntartotta magának, mint tulajdonait.

MÁSODIK RÉSZ

Az igazgatás formája

A New Hampshire nevezet alatt levő tartomány egész kerületében lakozó népség közmegegyezésből és akarattal ezennel szabad, önhatalmú és független politikai testté alkotja magát, New Hampshire-i Státus nevezet alatt.

I. TÖRVÉNYHOZÓ HATALOM

1. A törvényhozó hatalom ezen státusban a nép által választott szenátus és követek házára bízatik, mindenik ház egymástól független lévén.

2. Évenként június első szeredáján vagy máskor is, ha szükség kívánja, mindenik ház egybegyűl. Megszűnik foglalatosságok más évi június első szeredáját megelőző hét nappal.
3. A törvényhozó házaknak a nép által hatalom adatik: az egész státusban akárhol szükségesnek található törvényszékeket állítani, elrendelni vagy változtatni is, s úgy intézni, hogy azok előtt a státus nevében mindennemű perek, egyenetlenségek a törvény értelme szerint felvétessenek, folyjanak s elláttassanak.
4. Hatalom engedtetik továbbá, hogy időről időre a státus boldogságára megkívántató törvényeket hozzon. Adók, közterhek dolga iránt törvényesen határozzon; katonaság, státus oltalma, tisztviselők állapotja s minden más, a státus jóvát, sérelmeit, terheltetéseit illető tárgyak iránt is állandó törvényeket alkosson. Úgymint azáltal, hogy a hozandó törvények ne ellenkezzenek a státus már megállított konstitúciójával.
5. A törvényhozó testhez tartozó személyek semmi más hivatalt nem viselhetnek.
6. Mindenik ház ajtói nyitva állnak minden emberre nézve, s a köztanácskozásokat mindenki, csendesen viselvén magát, hallgathatja.

Szenátus

1. A szenátus a törvényhozó test egyik osztályát teszi: tagjai csak esztendeig maradnak meg hivataljokban, s következőleg választatnak: A státusbeli minden birtokosok s megtelepedett lakosok, kik a 21 esztendőt már elérték - kivéven a meg nem telepedetteket, s kik mint szegények önnön kérelmekre a közterhek alól kivétettek -, az esztendőnként márciusban vagy máskor is tartani szokott gyűlésekben a magok kerületeikben megjelennek, s az azon kerületre eső szenátort szabad tetszésök szerint, de ballotírozás által megválasztják. Ezen módon választatnak a követek, gubernátor, főtanács tagjai s tisztviselők is.
2. A szózatok az e végre rendelt választottság által begyűjtetvén, jegyzőkönyvre vétetnek, számok felolvastatik, és a státus titoknokának felküldetik, mely is a szenátus házában felolvasztatván, a szózatok többségét nyertek szenátus tagjai lesznek.
3. Az újonnan egybegyűlt szenátus maga választja előlülőjét s más tisztviselőit, meghatározza ülései s tanácskozása rendjét s eloszlásának idejét a követek házával egyetértve.
4. A szenátus a követek háza által hivataljokkali visszaélésért bévádolt tisztviselőknek fő ítélszéke. De ítéletje csak a hivatalból elmozdításig terjed, s az ily elmozdított tisztviselők hibái s magokviseletők felett a rendes törvényszék tesznek további ítéletet a státus törvényi értelme szerint.
5. Ha a gubernátor vádoltatik bé, akkor a fő törvényes ítélszék előlülője folytatja az előlülést a szenátusban, de szózat nélkül.

Követek háza

1. Ezen státusban a nép minden esztendőben újra választja követeit, azon módon és időben, mint a szenátorokat. A követek háza a törvényhozó test másik osztályát teszi.
2. A követek háza a státus dolga s minden tisztviselő magaviselete megvizsgálója. A hibás tisztviselők vádjait a szenátus eleibe terjeszti ellátás végett.
3. A státus jövedelmeit és kiadásait illető minden javallatok a követek házában kezdődnek; de szenátus is befolyhat erre jobbítások vagy változtatások ajánlása által.
4. A követek háza is maga választja előlülőjét s tisztviselőit, meghatározza tárgyai s tanácskozása rendjét s eloszlásának idejét a szenátussal egyetértve.

5. Mindenik házban folyt tárgyak s az azok felett tartott tanácskozások mindig kinyomtattnak s kihirdettetnek.

II. VÉGREHAJTÓ HATALOM

Gubernátor

1. Évenként márciusban, oly módon, mint a törvényhozóság tagjai, a nép gubernátort választ, ki feje minden polgári s katonai hivataloknak. A törvényekben meghatározott mód szerint a státus általa kormányoztatik, de mindig a melléje rendelt tanácsosok megegyezésével.

2. Minden törvényjavallat, miután a két házban keresztülment és megállíttatott, mielőtt kötelező törvénnyé válnék, a gubernátorhoz küldetik. Ha ő is helybenhagyja a javallatot, aláírja, s mint megállított törvényt azonnal kihirdeteti. Ha pedig a javallat iránt valamely észrevételei lennének, azokat ellenkezése okaival s állításaival együtt visszaküldi azon háznak, hol a javallat kezdődött. A két háznál rendre a gubernátor ellenvetései és okai felvételnek, megfontoltatnak, s ha a házaknak kétharmad része most is helyesnek találja az elébbi javallatot, akkor a gubernátor további ellenvetései elmellőztetvén, a javallat kötelező törvénnyé válik, s kihirdetetik. Akkor is, ha a gubernátor tíz nap alatt vissza nem küldi az eleibe terjesztett javallatot, az azonnal törvénnyé válik, s kihirdetetik.

3. A két ház között üléseik folytatása vagy elhalasztása felett eredett nem egyezhetés esetében a gubernátor egyetértvén a tanáccsal határoz; de az elhalasztás kilencven napnál továbbra nem terjedhet.

4. Az ítélőbírákat s az ítélőszékek melletti más tisztviselőket, a nemzeti őrség generálisait s a katonaság tisztjeit - kiknek választása jussát a nép magának fenn nem tartotta - a gubernátor tanácsosai megegyezésével nevezi ki.

5. A gubernátor feje lévén a katonai erőnek, hivatala esztendeje alatt azoknak rendbentartások, egybegyűlések s gyakorlások iránt a meghatározott szabályok szerint rendeléseket teszen, és ha ellenség támadná meg a státust, erőt viszen az ellen, s a státus oltalmára mindent elkövet.

6. Hatalom adatik a gubernátornak, hogy a tanáccsal egyetértve az ítélőszék által szabott büntetésből a körülmények szerint elengedjen. De a hivataljokat rosszul folytatott tisztviselők büntetését nem engedheti el.

7. A közpénztárból semmi más költségeket nem rendelhet, csak amik a törvényekben s a törvényhozóság által megállíttattak. Kivévén azon esetet, ha a státust ellenség támadja meg, annak oltalmára kívántatik a költség.

A tanács

A gubernátornak a végrehajtó hatalomban való segítségére s utasítására minden esztendőn öt tanácsos választatik a nép által, oly módon, mint a több tisztviselők választatnak. Státus titoknokát, pénztárnokot, főbiztost s tovább folytatva a törvényhozó test tagjai elegyes ülésben titkos sorsolás által választják s tovább folytatva.

III. ÍTÉLŐ HATALOM

Az alsóbb székek ítéletei megvizsgálására egy főítélőszék állíttatik, melynek bíráit a gubernátor nevezi ki a tanács megegyezésével. Ezeknek hivatali esztendejük nem határoztatik meg ugyan, hanem mihelyt ellenük méltó vád adatik fel, a gubernátor és a két ház megegyezésével hivataljokból elmozdíttathatnak, valamint a több bírák is.

Hogy a státus kerületeiben az alsó székeknél lévő békéltető s más bírák hivataljok hosszas folytatása vagy kötelességeik nem pontos s nem hív véghezvitele miatt a nép ne szenvedjen, minden ily alsó széki bírák hivataljok ideje csak öt esztendeig tarthat, s akkor vagy újra meghagyatnak, vagy ha a közjó úgy kívánja, helyettök mások választatnak.

Kik a hetven esztendőt már elérték, ítélőbírói hivatalra nem választathatnak.

*

Végtére pedig: ha a tapasztalás szükségessé tenné ezen Konstitúció valamely cikkelyét megváltoztatni, módosítani vagy eltörölni, aziránt jóvallat tétethetik akármelyik házban, s ha a törvényhozóság többsége jónak találja az ily változtatást, ennek jóvallatja mindenk tudtára kihirdettetik, hogy azt a polgárok megfontolhassák; s ha a más esztendőn egybegyűlt törvényhozóság kétharmad része hasonlólag jónak találja a változtatást, a tárgy a nép eleibe terjesztetik, s ha a választók többsége is elfogadja a jóvallatot, az törvénné leszen.

XIV

Gránitbányák - Vermonti státus - Az Egyesület népessége - Burlington - Champlain tava - Kanada - Szent Lőrinc vize - Montreal - Québec - Kanada koloniális igazgatása - John Bull

Concordból Enfield és Hanover felé indultunk Kanadának. Már csak az út mellett vannak telepedések, s beljebb még sivatagerdők. E helyek a geológusok előtt igen nevezeteseek; egész sor hegyeket formál a szabadon álló legszebb gránit, két s háromszáz öles darabokban minden megszakadás s repedés nélkül. Geológiai tekintetben több utazók járják meg e vidéket. A lakosok egyik fő keresetjök a gránitfaragás, melyet a Connecticut s Merrimack vizein Bostonba, New Yorkba s az óceán parti minden városokba széjjelhordoznak.

Havennél a vermonti státusba értünk. Montpelierben, a státus fővárosában megállapodtunk holmiket megnézni. A város az Onion vize partján, igen kedvezőleg fekszik. Népessége még kevés, mivel elébb Dorsetben volt a státus háza. Vermontban az első telepedések 1731-ben kezdődtek, s száz esztendő alatt 280.665 lakosra szaporodott. De ezen népesedésszaporodás nem oly kitetsző az északi státusokban, mint a közép és nyugotiakban. A revolúció kezdetekor az egész Egyesület alig állott hárommillióból, s ötvenöt esztendő alatt tizenhárommillióra szaporodott. A státusok magok kerületökben minden öt, a Kongresszus pedig minden tíz esztendőben az egész Egyesületben új felszámítást tétet, mivel a népesség mennyiségéhez van szabva a státus és a Kongresszusba küldendő követek száma. A régibb felszámítások szerint 1790-től fogva következőleg szaporodtak:

1790	3.929.328
1800	5.306.038
1810	7.239.903
1820	9.625.734
1830	12.836.426

Az 1830-i kongresszusi utolsó felszámítás szerint a státusoké egyenként s az egész Egyesület népessége együttvéve ekként állott:

Az Egyesült Státusok népessége egyenként, 1830-i felszámítás szerint

	Fejérek	Indusok és szerezsenek	Öszvesen
1. Maine	398.255	1.207	399.462
2. New Hampshire	268.910	623	269.533
3. Vermont	279.780	685	280.465
4. Massachusetts	603.094	7.006	610.100
5. Rhode Island	93.631	3.579	97.210
6. Connecticut	289.624	8.087	297.711
7. New York	1.878.000	45.522	1.923.522
8. New Jersey	300.226	20.555	320.781
9. Pennsylvania	1.291.906	38.128	1.330.034
10. Delaware	57.605	19.134	76.739
11. Maryland	291.093	155.000	446.093
12. Virginia	663.514	550.000	1.213.514
13. Észak Karolina	427.433	266.037	693.470
14. Déli Karolina	270.000	290.000	560.000

15. Georgia	308.337	210.000	518.337
16. Alabama	190.171	119.035	309.206
17. Mississippi	58.000	52.000	110.000
18. Louisiana	89.191	126.374	215.565
19. Tennessee	537.930	146.289	684.219
20. Kentucky	510.000	210.000	720.000
21. Ohio	928.093	9.586	937.679
22. Indiana	338.020	3.562	341.582
23. Illinois	159.000	2.053	161.053
24. Missouri	112.065	12.362	134.427
1. Kolumbiai districtus	27.635	12.223	39.858
2. Michigani territórium	30.848	280	31.128
3. Arkansasi territórium	20.000	10.380	30.380
4. Floridai territórium	18.385	16.340	34.725
Öszvesen:	10.485.746	2.336.047	12.686.773

Montpelier-ből az Onion gyönyörű víz mentében Middlesey, Waterbury, Richmond, Dartmouth és Willistonon által Burlingtonba értünk, mely a Champlain tava partján végső város a vermonti státusban. Burlington fekvését igen dicsérik, s onnan a kinézést a Champlain tava szép környékeire, de mi este érkezvén oda, vacsora után leköltöztünk a partra, várni a gőzhajó érkezését.

Éjszaka későn érkezett meg a Phoenix kikötőnkbe, melyen beszálltunk a Champlain tava. Reggel a Saint Hero szigeténél virradtunk fel. Nem messze onnan, a nyugoti parton áll Rouse Point nevű erősség. Az angolok és amerikaiak közötti ghenti egyezésnél fogva ezen erősség a határvonal az Egyesült Státusok és Kanada közt. Onnan tizenegy mérföldre megállott hajónk, s a kanadai első városban, Saint John's-ban szálltunk ki. Az erősség fokán és a városban sétáló angol katonáőrök észrevették már, hogy a szabad státusokat elhagytuk, s megint monarchiai igazgatás alá értünk. Az Egyesületben seholt egy tisztviselőnek is, sőt még a praesidensnek sincs katona őre. A parton már harmincadi vizsgálat van.

Saint John's-nak az erősségen kívül semmi nevezetessége nincs. Mihelyt a városból kiértünk, egészen európai színű mezőkre találtunk. Nincsenek többé az utazás kellemeit változtató telepedések, kertek, gyümölcsösök s a tehetős birtokost mutató gazdasági épületek az út mellett. Pusztá felszántott tér nyúlik végig, barázdákra osztott földekkel. A lakosok durva posztóöltözetben, jobbagyi alázatossággal szemök- s köszönetéseikben, csoportokban dolgoznak; henye széjjeltekingetések s kéntelen mozdulataikból úgy látszik, hogy robotot róvnak le.

Az angol észak-amerikai birtokot teszi: New Foundland, Nova Scotia, New Brunswick, Cape Breton, két Kanada, Labrador és Saint John szigete. Kanada Fel- és Al-Kanadára oszlik. Az al-kanadaiak többnyire XIV. Lajos alatt ide költözött francia eredetűek. Az akkori feudális rendszer divatjaként Al-Kanada francia bárók, marquis-k, klastromok és püspököknek donációval osztatott ki; s ámbár 1763-ban az angolok birtokába jutott, a feudális rendszer itt az úgynevezett seigneurialákban máig is fennáll. A lakos vagy zsellér különböző taxákat fizet esztendőnként, s a birtok adás-vevéséből száztól tizenkettőt a seigneurnek vagy a klastromnak ad. A föld és lakosok művelődése nem halad, s a franciák nyelvök, vallások, tudományok s szokásaikban most is a XVIII. század elején állanak. Hátramaradásoknak igen szembetűnő jele az is, hogy a szabad státusok és Kanada határszélein lévő azon egy természetű, egymás végtében álló szomszéd földek, melyeket csak egy víz határjel választ el egymástól, a New York-i vermonti részen 10-15 shillinget ér egy hold, a kanadai részen pedig ugyanazon

egy természetű hold föld alig ér 1 vagy 1 1/2 shillinget. (The Northern Traveller. I. 196.) Ily varázsereje van a konstitúciónak, s ily drágává teszi a földet is a szabadság.

*

Az egyforma téren haladva, délre Laprairie-be értünk, s halmairól megpillantottuk a föld golyóbisa második legnagyobb vizét, a Szent Lőrincet. Elmerül a szem, s elfogódik az érzés e pompás óriási folyam megtekintésére! Mintegy két angol mérföld szélességén túl emelkednek a szembe lévő hegyek s Montreálnak büszke tornyai. Lassú haladta rejti mélységét; bámuló némasággal kíséri a szem e temérdek tömeget, s az óceánnak nagy képe s a természetnek nagy csudái tünedeznek fel. Ily nagy képekkel eltelve jártuk végig Laprairie-t. A szürke apácák klastroma teszi a város minden nevezetességét, kik ennek és környékének nagy részét bírják.

A parton, a Laprairie nevű gőzhajón, beszálltunk a Szent Lőrincre. Az átmenetel Laprairie és Montreal között bajos és veszedelmes. A Szent Lőrincnek sok helyen oly zúgói (rapids) s annyi rejtezett sziklás részei vannak, hogy a veszedelmet csak tanult révésznek kerülhetik ki. Számtalan apróbb hajót elragadott már a zúgó, s fenekére sodorta. A közepén egészen tiszta a folyam, s néhány öl mélységre borzasztólag látszanak a szikladarabok. Két óra alatt általértünk Montrealba, Al-Kanadának legnépesebb városába.

*

Az utazásnak különös kellemei közé tartoznak ugyan azon első órák, midőn az utazó egy idegen városba megérkezik, s még ismeretlenül a lakosokkal, a helyről, az új arculatokról, szokások s épületekről hasonlítókat s megjegyzéseket teszen. Ezen belső benyomatok sokszor kitörölhetetlenek, habár későbbre ellenkezőleg találja is a dolgokat. De midőn egyfolytában hosszasan utaz, s ugyanazon tárgyakot már több változáiban is látta, ezen első órák örömei hamar kimerítődnek, kivált, ha egyedül van az utazó. A mindig tartós s minden változáiban újabb ingereket terjesztő örömöket csak az ismeretségekben, a nép intézetei, társasági élete, belső szokásai s rendezkedései megismerésében találja fel mindig új kellemekkel. Ki kéntelenségből, hiúságból vagy rossz kedve üzése végett utaz, s nem óhajtja vagy restelli ismeretségeket szerezni - annak utazási következménye többnyire olyforma lesz, mint ama híres-neves, országokat és világot látott prágai legényé, ki sok esztendei vándorlása tapasztalásait egy summában ekként fejezte ki: hogy sok-sok embereket, sok-sok városokat és magas tornyokat látott! És ezen eset szinte reánk is alkalmazható Montrealban, hol minden ismeretség nélkül a városi épületeket és utcákat visszajövet is megnéztük, s egyebet nem mondhatunk, hanem hogy „Montrealban is kétszer jártunk”.

*

Estve a John Molosson gőzhajóra ültünk a Szent Lőrincen Québecbe, Al-Kanada fővárosába lemenni. Trois Rivières-nél fát és új utazókat vettünk fel. Egész nap esett, hideg szél fűtt, s csak ritkán tekingethettünk a partok felé. A Szent Lőrinc mindig rakva különböző hajókkal s kivált temérdek hosszúságú tutajokkal, melyeket a Kanada rengeteg erdeiből vágva Québecig úsztatják le, s ott hajókra rakják Angliába szállítani által.

Harmadnapján reggel megérkeztünk a québeci kikötőbe. A Szent Lőrinc itt már oly széles, hogy a túlsó partok csak kékellve látszanak által. Számtalan hajó nyüzsög fel s alá haladtában. A város parti része szűk és sáros utcákból, kereskedői portékák raktáraiból áll, mint minden nagyobb kereskedői helyeken. Különös figyelmet érdemlők a Hudson's Bay és Labradori társaságok vadbőr-rakhelyeik s különféle indus munkák s öltözetek boltjai. A hegyen levő rész alsó- és felsőváros nevezetekre oszlik. Az alsóban hasonlólag szűk és sáros utcák; de a felső rész olyforma csudálatos eredetiséggel van meredek hegyek oldalain építve, mint Edinburgh

Skóciában. A felsőváros végső szikláján áll a híres erősség, melyet Gibraltárral a leghozzájárulhatatlanabbnak tartanak, s akármely rohanással megvenni lehetetlennek hiszik.

Az erősség igazgatója, Corner Harris úrnak megadván ajánlólevelünket, engedelmet nyertünk a vár megnézésére. Corner Harris úrnak mindkét keze el van löve. Különböző kerengő utakon, ágyútanyák, kazamaták és sáncok közt, felértünk végre az úgynevezett Cape Diamondra. Miólta a franciák birtokából az angolokéba jött által a vár, az épületek szinte mind újból készültek új terv szerint, s esztendőnként 5.000 font sterling fordítatik a további építésre. Cape Diamond a hegyek sorából a Szent Lőrincre egyedül merészen benyúló szikla. A víz színétől 348 lábnyi borzasztó meredekséggel nyúlik fel; felső csúpjának tere mintegy hat négyszegű holdat teszen, melyre a várak építettek. A szikla szélső fokára állva elmerül a képzelődés a nézlet különféleségein. Alatt az óriási Szent Lőrinc rakva lebegő hajókkal, s túl a kékellő hegyek sivatag erdeikkel, és körül az emberi elmének ily roppant munkája!

Egy katona az erősség minden részeiben elhordozott. Minden szegletben ágyútanyákra találtunk s különböző készületű elfogadásárára annak, ki ellenségesen merészelné megrohanni a várat. Az erősség megett nyúlik el az úgynevezett Ábrahám tere, melyen történt 1759-ben angol generál Wolfe és francia generál Marquis Montcalm közt az ütközet, mely mindenik generál életébe, s a franciák részéről a vár s egész Kanada elvesztésébe került.

Az erősségen alól a Szent Lőrincre építve áll az angol igazgatás gubernátora pompás lakja. Mindkét Kanadát a gubernátor igazgatja, mint britus király személyese. Most Lord Aylmer. Vannak ugyan a kanadaiaknak törvényhozó házaik, de a felsőházat örökös tagok teszik, arisztokráciai elveken alkotva, kiknek érdekeik a demokráciára hajló alsóházétól egészen különbözök lévén, szünteleni egybeütközésben állanak egymás mellett. Hozott törvényeik csak akkor jönnek foganatba, ha a gubernátor és britus király helyesnek találják megerősíteni. Politikai igazgatások az angol kolóniatörvényeken alapul. Katonát a kanadaiak nem tartanak, azokat Anglia küldi által, s fizeti, Québecben két s a több erősségekben négy regimentet. A vízi erő is angol hajók és matrózokból áll, a az igazgatás nem is akarja, hogy a helybeli lakosok katonáskodjanak.

Ámbár ezen kolóniák semmi egyenes adót nem fizetnek Angliának, sőt a britus koronának nagy költségébe kerülnek az itteni várak, idegen tisztviselők és katonák tartása s a kolóniák szinte minden szükségökrőli gondoskodás - mégis ezek tengeri és kereskedési tekintetben igen fontosak Angliának. Mert a kolóniák minden termékeit Anglia hordja ki s adja el a világ többi részeiben - és a más kolóniák termékeit s otthoni minden készítményeit megint Anglia hordja bé ide, árasztja el őket azokkal, s viszi haza a pénzt belőle.

Québec és az egész Al-Kanada nem népes minden kedvező helyzete mellett is; melyet különböző okoknak tulajdonítanak. Az általtelepedők inkább igyekeznek Fel-Kanadába menni, hol nincs feudális rendszer, és a megvásárolt földet öntulajdonának tarthatja a telepedő. Al-Kanadában a klastromok és papok nagy kiterjedésű helyek és gazdaság birtokában a népet is egészen hatalmokban tartják. Az iskolák nem terjedhetnek, a míveltség nem haladhat. Az angol parlament sok próbákat tett a francia nyelv elenyésztésére s a papok hatalma neutralizálására, de abban a papi jószágok donációi miatt soká nem boldogult. Most országos költségen s a tehetősebb angol lakosok adományjaiból kezdődtek iskolák alapíttatni, s az igazgatás oda vitte a dolgot, hogy ezután a papi jövedelmeknek egy része iskolákra fordítatik.

Az 1784-i felszámítás szerint Al-Kanadának 65.338 népessége volt; Fel-Kanada pedig akkor majd egészen pusztán hevert. Az 1831-i számítás szerint Al-Kanada 544.000, Fel-Kanada 200.000, a több északi britus birtokkal együtt most a népesség teszen 1.054.000. Ezen szaporodás nagyobb részén Irlandiából telik ki, honnan esztendőnként többnyire az igazgatás költségén temérdeken vándorolnak ide. 1829-ben 15.924, 1830-ban 28.000, 1831-ben 56.169

kivándorló jött által Anglia, Irlandia és Skóciából; de azoknak egy része lassanként általszivárgott az Egyesült Státusokba.

A gubernátori lakáson alól áll generál Wolfe-nak egy szép piramidális emléke. A város nevezetességei közé tartoznak a nagyszámú templomok és klastromok. Építéseikben semmi különös nincs; belsőjük egészen el van halmozva minden ízlés nélküli, felcifrázott szentképekkel s szinte minden lépten álló gyóngatószerűekkel.

*

Kétnapi québeci multságunk után Hercules gőzhajóra s megint a Szent Lőrincze szálltunk; hajónk tömve volt európai kivándorlókkal, kik mind Fel-Kanadába siettek. Nagy terhünkön kívül még két vitorlánhajó akasztatott Herculeshez felvontatni a vízen. Az idő gyönyörű volt, de kínzott a lassú haladás s a kivándorlók nagy tolongása. Trois Riviers-ben megint kiszálltunk, fát és utazókat venni fel. Sorelben mulattunk néhány órát. Sorel a Richelieu vize beömlésénél fekszik, s nevezetes kereskedést folytat a vízen fel. Lakosai franciák; itt van a gubernátor nyári lakja s egy katonaosztály szállása. Délután találkoztunk a John Bull nevű gőzhajóval, mely az eddigi minden gőzhajók közt a legnagyobb. Hossza 189, széle 70 láb, s 1.800 tonna terhet, vagyis 36.000 mázsát bír el. Irigyelve néztük a nagyerejű John Bullt elreppenni mellettünk, míg mi gyengén haladó Herculesünkön vesződtünk, s késő éjszaka érkeztünk megint Montrealba.

XV

*Hajókázás veszedelmei a Szent Lőrincen - Rapidok - Kingston - Mississagua indusok -
Kivándorlók sorsa - Ausztriai mészáros Kingstonban - Az Ontario s más nagy
északi tavak - York - Kanada állása*

Hogy a Niagarához felérjünk, Montreálból vagy a Champlain tavára kellett megtérnünk, vagy pedig egyenesebben 392 mérföldet a Szent Lőrincen, s a még nem oly érdekes Fel-Kanada felé utaznunk; rövidebbségért a Szent Lőrincet választottuk, ámbár eléggé ismertük már a hajózás unalmait s a Szent Lőrinc veszedelmeit. Montreal és La Chine közt mintegy kilenc mérföldre oly sebes a Szent Lőrinc, vagy a zúgók (rapids) oly veszedelmesek és sziklások, hogy a három lábnál mélyebben ható gőz- és más nagyobb hajók ezeken bizonyos veszedelemnek tennék ki magokat. A zúgók a nagyobb sziklák közt folyó vizeken különös borzasztó játékaik a természetnek.

A Szent Lőrincnek az Ontario tavától kezdve Trois Riviersig le 218 láb esése van, s midőn néhol néma lassúsággal hömpölyög, egyszerre mint a zsilip vize, zúgó sebességgel indul meg, s magos hullámokban csapódik fel az útjában álló sziklák közt. Másutt pedig oly kerengőket formál, hogy amit színén talál, sebesen csavargó karikáiba facsarja, s végre zúgó örvényébe sodorja le. A hajósok a víznek oly veszedelmes játékaikat rapidnak nevezik. Hosszas, de sokszor keserves tapasztalások után már meglehetősen kitanulták a hajósok a Szent Lőrinc rapidjait, s evégre készült hosszú, kisebbrendű hajókkal (Durham boats) ügyesen kikerülni a veszedelmet. De vége azon hajónak, melyet az örvény valamiként karikájába sodorhat!

A nagyobb hajók nem mernek a rapidokkal mérkőzni, mert ha kikerülhetnék is az örvényeket, a fenekén rejtő sziklák még nincsenek kitanulva. A Montreal közti rapidot kikerülni a La Chine-ig szekeren mentünk. Azon gőzhajón, melynek megérkezésünkkor mindjárt indulni kellett, holmi igazítandók voltak; még néhány órát vártunk, s azalatt La Chine-t megjártuk. A falu csak néhány új házból áll, s küzdik még az erdőkkel, hogy tért szerezhessen magának; főbb kereskedése halászat. A Szent Lőrinc túlsó partján Caughnawaga nevű indus falu fekszik. Azalatt míg mulattunk, néhány indus jött által csónakon, s jókedvvel iddógálták pálinkájukat.

Midőn hajónk elkészült, alig haladtunk néhány ölet a parttól, újra valamely része meghibázott, s kéntelenek voltunk a King Williamsra átköltözni. Haladtunkban mutatták néhol a hajósok s utazók a kikerült rapidokat, beszélték az ott történt veszedelmeket, s minél tovább, annál több figyelemmel viseltettünk e borzasztó játékok iránt. Estvére Cascades-ba értünk, s az új rapidok miatt sötétben és sárban Coteau de Lacig megint szekéren kellett mennünk, hol újra még azon éjen a Saint Lawrence gőzhajóra szállva Cornwallban virradtunk meg.

Beértünk már Cornwallnál Fel-Kanadába, de újra kezdődtek az eddigieknél veszedelmesebb rapidok, s megint szekérre ültünk. Egész nap hideg szél, eső s rettenetes rossz utakon, örökös erdők közt haladtunk fel a Szent Lőrinc partjain. Az éjszakát egy szállókkal nyüzsgő magános erdei fogadóban töltöttük, s másnap érkeztünk Prescottba, hol megint a James Kempt gőzhajóra szálltunk. Útitársaink nagyobb része kivándorlókból állott. Már a veszedelmesebb rapidok megszűntek, s a hajózást igen kedvessé tették az úgynevezett „Ezer szigetek”. Prescotttól fel Kingstonig a Szent Lőrinc borítva van apró szigetekkel. Némelyekben indusok laknak, a többeket vadászat és halászatra használják. Estvefelé hajónk nagyobb mozgásáról éreztük, hogy a víz mélyül, s a hullámok nevednek, mely jele volt, hogy az Ontariohoz közel vagyunk. Sötét volt már, midőn Kingstonban, az Ontario öblénél kiszálltunk.

Kingstonban egész nap várakoztunk a Lady Dalhouse gőzhajóra, melynek Niagarához kellett felindulni, de az ellenkező szél miatt nem érkezett meg. Időnk maradt a várost megnézni, mely nem régi telepedés. Azt mondják, hogy azon helyet, hol most Kingston fekszik, az első idetelepedő egy palack pálinkával vásárolta meg egy industól, s most 6.000 lakosa van a helynek, s az Ontarión nagy kereskedése. Az angol igazgatás fel-kanadai hajói az itteni kikötőben hevernek, s egy regiment katona szállásol.

A víz partján várva hajónkat, egy csoport csónakot vettünk észre a város felé közelgetni s a parthoz érkezni. Ezek Mississagua tribusbeli indusok voltak, vadászni mentek a szigetekre, s Kingstonban kiszálltak eleséget vásárolni. Csónakjaik (canot) vékony deszkából, egészen bevonva fakéreggel igen különbözik a fejérékeitől. Mindenikben egy familia ült, gyermekeikkel, vadászkutyaikkal, fegyver, sátor, vadbőrök s eleséggel megterhelve. Az indus bőre veresrész szín, hosszú fekete hajuk különösen sima, termetök csontos. A férfiak csinos vadbőr-s posztóköntösben, mocassin-papucsban kiléptek a partra, s vásároltak. Az asszonyok a csónakban maradtak; színök ezeknek is rézsín, sima fekete hajok vállokra bocsátva, cifra apró csiga- s gyöngyfüzetekkel egybefonva; némelyiknek soknemű apró csigából s gyöngyből hosszan lenyúló fülbevalója; melleken s derekokon különféle cifraságok, sokszínű gyönggyel kirakott mocassin-papucsban. Mindön mind visszaültek a csónakba, vezetőjük után egy csoportban ellibegtek a víz mentében. Szegény indusok! Hazátokban már idegenek vagytok, s eleiteket legyilkolt ellenségeitek már idegen vándoroknak tekint!

A parton végig néhány száz kivándorolt várakozott a hajóra tovább haladhatni. Ott ültek portékáik közt a szabad ég alatt, idegen földön, ismeretség nélkül, elhagyva régi hazájokat, s még nem tudva azon helyet, hol új honjuk léend. Ezeknek egy része az angol igazgatás költségén, nevezetesen Irlandból jött által megtelepedni Fel-Kanadában a kormánytól kiosztott földeken. A más része Angliából, Skóciából s Európa különböző részeiből önnön erején költözött ki; Oswegóban szándékoztak kiszállni, a szabad státusokban keresni új hazát magoknak; meglepő nézlet ennyi kivándorlót a hajókon s partokon látni! Az óceánon által nagyobb részének nincs módja külön kabinétot fizetni. Ott, a hajó közepén lévő nagy teremben, portékáik között, egymás hátán tolongva szigorognak; magoknak kell élelmekről gondoskodni, mely az utolsó hetekben kevesedik, vagy el is fogy. Midőn partra értek, még messze vannak céljoktól, s messze bé kell vándorolni, hol olcsóbb a megtelepedetés.

Az óceánon által s azután is többször kellett ily kivándorlókkal utaznunk, s mindig elfogódott szívem, midőn reájok tekintetem, s magamat sorsokba gondoltam. Rettentő érzés örökre, éspedig kéntelenségből hagyni el a hazát! Jaj annak, ki meleg szívvel, ki képzelődésének egész erejével csak hazáját hordozta kebelében! Ki éjjeleinek álmát, vágyásainak mindenikét s gondolatának legboldogítóbb fellángolásait csak neki szentelte, s sírján túli dicsőségét is hazája emlékében osztotta meg! Nem képzelek kínzóbb helyzetet, mint aki szívének ily érzelmeivel szakad el hazájától, idegen éghajlat, idegen nyelvűek s érzetűek közé számúzve önmagát, hogy a visszaemlékezetnek gyötrő, örök harcában éljen.

De ezen kivándorlókat talán az örökösen nyomott szegénység kényszerítette e lépésre, melynek súlya alatt nem is voltak képesek kifejtteni hazafi-érzelmeiket, vagy talán nem is csatolta semmi érzelm azon földhöz, hol jussaik már születésekkor meg voltak tagadva; hol meglehet, csak a levegőt s étel-italjokat tarthatták tulajdonoknak. Vagy talán hatalmasok üldözése, a privilégiáltak nyomása, lelkiismereteik szabadságának megtagadása kényszerítik egy szabadabb hont keresni természeti jussaik gyakorolhatására. Meglehet az is, hogy lelki erejüknek félreértése vagy észre nem vett vigyázatlanság eltántorították a jobb útról, s sietnek ki onnan, hol bélyegezve van nevök, hogy félrevonultságokban újra a virtus útjára megtérjenek. Vagy pedig, igen hihetőleg, némelyiknek elméje, talentumi, lelki tehetségei s társai közti felsőbbségének támadtak irigyei s rágalmazói, s nem elég erős lelke, vagy unja már a megutáltakkal harcolni, s

siet szabadabb mezőn lélegzeni. Vagy végre azok számából lehetnek, kiknek pártja a politikai pályán elvesztette ügyét, s most a győző fél által tolatva s üldöztetve sietnek ezen új hazába, a minden politikai pártokat egyesítő s az egész emberiség menedék-hazájába.

A kivándorlottak közt találtuk Grassy urat egész háza népével. Grassy úr egy nevezetes olasz famíliának egyik tagja, Napoleonnak politechnikai nevéndéke volt. A dolgok fordultával el kellett hagynia hazáját, s jött Fel-Kanadába az angol igazgatástól ajánlott földön megtelepedni. Kingstoni fogadósunk is Olaszországból vándorlott hajdan ide, de már egészen angol lett.

A nap unalmai közt még egy különös ismeretséghöz jutottunk fogadónkban. A hányó-vető sors játéka által Ausztriából származott ide egy mészáros is, ki itt kolbászkák (wirschli) csinálásával s más hús körüli manipulációkkal folytatja életét. A szegény, jó szomszéd egész nap kínzott minket kompatriótasága érzelmeivel; ajánlotta nekünk is a megtelepedést, mert itt, úgymond: sem császárnak, sem királynak nem kell adót fizetni.

Éjszaka megérkezett a Lady Dalhouse s a több alólról jövő hajók is, korán reggel beszálltunk a vízre, de az Ontario felől megint oly kemény szél kezdett fújni, hogy többszeri próbáink után is gyenge erőmívű hajónkkal ki nem vergődhattunk a kikötőből. Ott állottak a többiek is, jobb szélre várakozva. Végre megérkezett alólról a nagy erejű Great Britain, hatalmas erejében truccolva a hullámokkal. A Great Britain nemrég készült, új és régieket felülmúló erőmívűekkel. Hossza 140, széle 60, s 11 láb a vízben. Megegyeztünk a kapitánnyal, hogy a Dalhouse-ról átköltözhesünk a Great Britainre, s a szél erős dühe közt is csakhamar kiharítottunk az öböl közepére, otthagytuk kiserejű társainkat. Egy óra alatt már az Ontarión voltunk; szelünk egész délig dühöngött.

*

Az Ontario és az azzal egybekötött más négy tavak igen különös játéka a természetnek. Ha Amerika földabroszára tekintünk, úgy találjuk, hogy a természet a föld golyóbisának ezen részét nemcsak a legnagyobb folyóvizekkel, hanem oly tavakkal is áldotta meg, melyek az egyik pólustól a másikig egybekötést és kereskedést szerfelett könnyítik. Ezek közé tartoznak az úgynevezett „öt nyugoti tavak” (Western Lakes); a Felső-tó, Michigan, Huron, Erie és az Ontario. Ezen ötnek fő forrása s a hatalmas tömeg fő tartalékja a Felső-tó (Lake Superior), mely - miután az éghajlat öt grádusai alatt dél felé egy félkört formált, 900 lábnyi mélységével, 450 hosszú és 109 szélességű mérföldet elfoglalt - ömlik a Michiganbe, mely megint 400 hosszú s 40 szélességű mérföld területe után formálja a Huront, 250 mérföldnyi hosszú és 115 szélességgel, s elterül az Erie-ben, és 200 lábnyi mélységével, 270 hosszúságú s 60 szélességű mérföldet foglal el. Mindezen temérdek tömeg a Niagaránál 174 láb magas perpendicularis egyenességű szikláról rohan le, s formálja a világszerte ismeretes nagy vízesést vagy zuhatagot (Cataracta. Falls of Niagara), és kiömlésével formálja az Ontariót 500 láb mélységű vizével, 180 hosszúságú s 40 szélességű mérföldet terítve el. Az Ontarióból osztán Kingstonnál kezdődik az 590 mérföldet megfutó Szent Lőrinc óriási folyama, mely a Felső-tó forrásától kezdve mintegy 5.000 angol mérföldet megfutva Quebecen alól beömlik az Atlanticum óceánba. (The Northern Traveller, I. 101, 102.)

*

Délután megérkeztünk Oswegóba, hol az Albanynál kezdődő Erie kanálisnak azon ága ömlik ki, mely az Ontariót a Hudsonnal köti egybe. Oswegóban kiszálltak az Egyesült Státusokban megtelepedni szándékozó kivándorlók. Itt megint új utazókat vettünk fel, s egész éjszakai nem kedves hánykolódásunk után másnap délre megérkeztünk Yorkba, Fel-Kanada fővárosába.

York kikötője igen kedvező; a város egészen új épületekből áll. A gubernátori lak, a colonia törvényhozó gyűlése háza, Kings's College nevű főiskola, a katonai szállások s néhány

templom teszik a középületeket. Utcáin ott állnak még a vastag törzsök, s alig fél mérföldre még a százados erdők, s várnak új telepedőkre. A fel-kanadai telepedést s odai kivándorlást nagyon serkenti s pártfogolja az angol igazgatás. A földek s városok helyei előre kinézetnek s felméréstnek, mint az Egyesült Státusokban. Egy telepedés közönségesen 100 holdat teszen, s holdjának 2-3 shilling az ára, az általkívánkozó kiszolgált katonák ingyen kapják a földet; egy közember 100, alhadnagy 200 s feljebb: az ezredes 1.200 holdat kap. Azonkívül általjövetelre útiköltség adatik s bizonyos summa a gazdaság elkezdésére (5 font sterling). Ezen ingerlő módok évenként több ezer irlandi, angliai és skóciai kiköltözőket hoznak által. E móddal Anglia szerfeletti szaporodását ide rakja le, s egyszersmind ellenerőt is akar nevelni magának a mindig hatalmasodó szomszéd Egyesült Státusokkal szembe.

De bármely ingerlők is az angol igazgatás ezen kedvezései, éppen oly ingerrel s el nem rejthetett vágyódással tekingetnek által a kanadai telepedők a szomszéd szabad státusok konstitucionális életökre, s ennyi háládatosságok mellett is az anyahaza iránt nem titkolhatják politikai semmiségök érzetét. Közlebbi gyűléseikben elég nyilvánosan értésére is adták az angol igazgatásnak, hogy az ajándék elfogadásával eleik hívségre kötelezettek ugyan, de arra nem volt jussok, hogy a maradék szabadságát is lekötelezzék, s arról rendeljenek. Az 1831-i gyűlésökben egy biztosságot rendeltek ki, mely a nemzet teljes képviseleti jussait akadályozó hibákat nyomozza ki, s ajánljon módokat egy tiszta konstitucionális képviseleti igazgatás megalapítására. (First Report of the State of the Representation of the People of Upper Canada [Első jelentés Felső-Kanada népképviseletének helyzetéről]. York, 1831.)

Yorkból estve indultunk meg; kedvetlen szél fűjt, s hajónk tengeri rezgással hánykolódott; de két nevezetes útitársaink - egy szabad státusokbeli republikánus és Mackenzie úr, a kanadai törvényhozó ház egyik tagja és újságíró - tudományos vetélkedéseik a két szomszéd haza politikai állásáról felejtették az ingadozás kedvetlenségeit.

A vitatás késő éjig tartott, s annyi tudomány és a dolgok oly mély ismeretével, hogy álmunkat örömmel áldoztuk fel. Queenstownba megérkezésünkkor a nagy eső miatt hajón maradtunk, a Niagara nagy esése másnapi meglátása képeivel várván a virradtat.

XVI

Queenstown - Niagara vízesése és a természet itteni csudái - Gróf Leon - Visszatérés az Egyesült Státusokba

Queenstownban október 4-én szekérre ültünk, a Niagara híres vízeséséhez vagy zuhatagjához felmenni. A hegy ormairól megláttam újra a túlsó parton az Egyesült Státusok halmait, s úgy tetszett, mintha egy hosszú útról hazámba térnék vissza! De ezen napot még egy más tárgy is innéppé tette nekem! Az idő borongott, szél fűtt, s nem hallhattuk a Niagara zúgását, mely tiszta időben tizenöt mérföldre is elhallik. Az útnak mindenkori új fordulatával, minden halomra érkezünkör s az erdőnek valamely megnyílásával mindig hittük a nagy szcénát megpillanthatni. Útitársaink közt a beszéd tárgya csak a Niagara volt s annak ezer csudái leírása; minden szem csak arra függött, s mindenik első kívánt volna lenni társainak felkiálthatni: íme, a nagy csuda!

Senki sincs talán, ki serdülő ifjúságában, midőn boldogsága képeit festegeti, fel ne tenné, s azt is ne remélné, hogy egykor nagy utazásokat is fog tenni. Emlékezem ily álmodozásaimra gyermekkoromból a föld leírása tanulása alatt; emlékezem, mely óriási képekben rajzoltam magamnak a Niagarát, s midőn álmodozásim közt festegettem a világ meglátandó tárgyait, csudálatosképpen Amerika és a Niagara is mindig a nagy képbe elegyítette magát. De korom haladtával a nagy képből sok vonás észrevétlenül kitündögelt; sokat azokból egybevettem; a cifraságokból sokat kitöröltem. A Niagara vonása is szinte elenyészett volt a több cifraságokkal - s íme, most partjai felé közelgetek, megint gyermeki örömmel s ifjúságom álmainak felsugárzásai közt!

Kiszálltunk végre a szekérből aggodalmas várakozással, s a Niagara Falls Pavillon pompás vendégfogadóban vettünk szállást. A Niagara körüli fogadók oly pontokra építettek, honnan mindenikből kinézés van a zuhatagra. Mindeniknek ablaka folyosókkal a víz felé fordulva, s a négyemeletű épület teteje is egy nagy sétálóhely. Siettünk a felső emelet folyosójára lepillantani az örvénybe. Borzasztó mély mormolás hallatszott fel; magos párafelleg emelkedett s tornyodozott lebegésében a mélység felett; egy tenger zuhant le a szirtek tetejéről, s alatt téjszín habözön pezsgett és hánykolódott a szikladarabok közt! Félórai fennmulatásunk után a bámulásnak azon aggodalmaival szálltunk le, mint midőn valamely hirtelen meglepetésünkör nem találunk belsőknek szót, s magunkba vonulunk a tárgyat felboncolni, rendbe szedni s gondolatink fonalát feltalálni.

Délután vezetőt vettünk, s azzal indultunk a part felé. A fogadóból erdős, meredek hegyen kell leereszkedni kerengő grádicsokon a partig. A természet eredeti vadságában hagyva, de néhol a fák közül megpillanthatni az esés különböző részeit. Vezetőnk azon pontra vitt elébb, melyet „Table Rock”-nak neveznek. Egyszerre a zuhatag irtóztató partjain álltunk, s az óceán képe egész dühében s borzasztó hánykódásai közt tűnt fel emlékezetemben! Tekintettünk fel a folyóra, miként mint a zsilip zuhanása, mely a nézést is ragadja maga után, zúdult a temérdek megkékvült víztömeg a sziklaormóig, hol toronymagasságú oszlopformákban s más ezer változatokban ömlik a mély örvénybe, akarat ellen megint ragadván magával a szem nézését! Tekintettünk a mélységbe, hol már pezsgő téjhabbá vált a fenn égből víz; tekintettünk e borzasztó örvénybe, hol, mint mikor benn dörög a közel zivatart jelentő ég, mély zúgás s mormolás közt forognak és zubognak az egymásba sodródó kerengők, s egymást elnyelni küzdenek! Néztük, s különböző pontokból soká tekingettük a természet ezen borzasztó csudáját; bámulásunk minden ponton nőtt, s minden ponton új, borzasztóbb szcénát fedeztünk fel.

Elnémulva s azon bánattal hagytam el e helyet, hogy amit itt láttam s hallottam, soha elbeszélni, sem leírni nem leszek képes. Azon festések és rajzolatok, melyeket eddig a Niagaráról láttam, csupa mázolásoknak tetszettek az eredetihez képest, s minden leírás hasztalan hozzátétel és utánozása a valóságnak.

Két nap mulattunk a kanadai parton, s a különböző nézletpontokból mindig újabb bámulandó tárgyakra találtunk. Felmentünk a partokon addig, hol az Erie tavából eredő Niagara folyama zúgója (rapid) kezdődik. Mintegy fél mérföldre a zuhatagon felül az óriási víz még egész csendességében folydogál; de hömpölygő lassúsága mutatja rejtett mélységét - azt a temérdek mennyiséget, mely alább a nagy zuhatagot, az Ontariót és tovább a roppant Szent Lőrincet formálja, s az óceán egy részét örökös friss vízzel tartja. Szélessége itt alig egy mérföldnyi. Alább haladtában lassanként szorulnak egybe partjai. Sziklák kezdenek kitünedezni fenekéről, melyek közt harsogva zúg keresztül. Minden lépten láthatólag sebesedik már, s jaj annak, kit árja becsavarhatott. Mint a zúgó elkezdődik, a folyam közepén áll az úgynevezett „Kecske-sziget” (Goat Island), melynek felső részénél kétfelé oszlik a folyam, s az egyik ága formálja a kanadai cataractát, mely „Lópatkó”-nak is nevezetik; a más ága az amerikaiat. A sziget végén alól oly zúdulással halad a szirtek kört, mint a malomzsilip vize sebessége, s omlik le a 174 láb meredek szikláról a mélységbe. A leomló mennyiség Európa akármelyik folyamánál kétszeresen több. A híres dr. Dwight felszámításaként mintegy 85 millió tonna víz esik le egy óra alatt.

De a legpompásabb, vagyis legirtóztatóbb nézlet a zuhatagot alólról szemlélni. A parton vezetők laknak, kiknél köntösöket lehet találni a lemenetelre. Felöltöttünk egészen viaszos-vászon köntösbe; mint valami zsákot egybekötözték, s csak szemünknek maradt helye. A mélységbe levezető csigagrádics egészen be van fedve, hogy menetel közben a gyengébb fejűek meg ne szédüljenek. Mint egy kútba ereszkedve, mély zúgás közt soká kerengtünk a grádicsokon, míg végre a zuhatagon alól mint egy 30 ölnyire kiértünk a világosságra. De mely nézlet bámitja el itt egyszerre minden érzékeinket! Mint midőn álmunkban veszedelem közt forgunk, sziklák tetején állunk vagy haldoklunk, s még egyszer minden erőnket egybeszedjük menekedhetni, s zsibbadozva rebbenünk fel - éppen oly helyzetbe tevődnek az érzékek e kútgrádicsból kibukkanva, világosságra lépve s ily borzasztó szcénától körülvéttetve! A szív mintha megdöbbenne; segedelemért tekint körül az ember, s nem mer mozdulni helyéből. A szó nem hallik többé, s csak intésekkel foly a beszéd.

Lassanként oszlott rémülésünk, feltekingettünk a fellegekből omlani látszó vízoszlopokra, s tekintettük az alattunk mormoló fejrő örvényt. Lépegettünk közelebb a nagy tömeghez, de a közelítés szikladarabok közt borzasztó és veszedelmes. Vezetőnk minden lépten intette a vigyázatot, s igenis elevenen képzeltük az itt történni hallott szerencsétlenségeket, és hogy Chateaubriand is itt törte volt el karját. A többek közt még azon különös természetjátékát is formálta a zuhatag, hogy azon roppant sziklát, melyről lezuhan, felső párkányától kezdve benne a gyomrában egészen kiásta, s belsőjében mintegy háromölnyi barlangot fűrt árkus formájára. Hozzájárul ehhez az is, hogy a felülről eső víz sebessége miatt nem esik egyenesen, hanem esésében egész árkust formál, s eszerint a szikla barlangja s a víz közt néhány ölnyi üresség marad körösded. De ez a barlang tele örökös záporral és szélkerengésekkel. Midőn csendes az idő, s akinek elég merészsége s lélegzete van, béhaladhat egészen az árkus alá. Közelgettem az árkus felé, s bévergődtem néhány lépésnyire, de egyszerre zápor és kerengő szél csapott szembe, lélegzetem nehezült, s siettem visszatérni. Nincs nyelv és ecset, mely a természetnek itteni jeleneteit leírja.

Midőn megint felértünk a partra, viaszos köntösünk mellett is egészen ázva voltunk, s elménk és képzelődésünk tele oly képekkel, milyenekre ritkán találunk az életem által.

A parton egy múzeum is építve, melynek amerikai állatok, kivált madarak, kígyók, pillangók, ásványok, indus öltözetek és házi bútorok nevezetességei. A többek közt egy szarka is állott üveg alatt ezen cífra felírással: English Magpie (angol szarka). Mivel ez nálunk mindennapi szarkához hasonlított, meg nem foghattuk, mi nevezetesség van benne, s a tulajdonos magyarázta meg kérdésünkre, hogy Amerikában nincs szarka és veréb, s ez itt nagy nevezetesség.

*

Minden amerikai hiányt talál hazája ismeretében, míg a Niagarát nem látta, s e két part egész nyáron által tömve amerikai s a föld minden részéből ide utazó látogatókkal. Az idén csak azon egy fogadóban, hol mi szállásoltunk, majd tíz év volt csupa nevekkal beírva. Közönségesen ötvenezerre számítják a két parton évenként megjelenő vendégeket. Különös örömmel forgattam a vendégek könyve lapjait. Ennyi név a világ minden részeiből, annyi nyelven s köztük a mi nevünk is magyarul! Ezelőtt néhány nappal a következő nevet is találtam beírva: Count Leon et party. An emigrant from Germany in the United States. (Gróf Leon és társai. Kivándorló Németországból az Egyesült Státusokba.) Gróf Leon átköltözéséről sok körülmények fordultak elé azon időben az újságokban. A grófnak nagy birtokai voltak Németországban a Rhénus mellett és Frankfurt környékén. Az 1830 és 1831-ben Németországban is kiűtött mozdulatoknak a gróf is pártfogója lévén, el kelle hagyni hazáját, eladni vagyont, s jött által ötvenedmagával azon hazába, hol vélekedéséért senkit nem üldöznek, s éppen most keresett helyet megtelepedhetni valamelyik státusban. Németország elvesztette vele ötven polgárát s az újságok állítása szerint mintegy hétmillió forintját, csak azért, mivel ő egy dologról nem úgy vélekedett, mint mások - s Amerika nyert ötven polgárt és hétmillió forintot.

*

Még egyszer megtekintettük a zuhatagot Kanada felől, s leindultunk a révhez az amerikai partra szállni által. Mentünkben újabb nézőpontokat fedeztünk fel. A révészház a zuhatagon alól mintegy fertályóra járásra áll. Nagy munkával széjjel van hányva a parti meredek sziklák egy része, s minden veszedelem nélkül lehet gyalog leereszkedni. Itt újra egy múzeumra találtunk, melynek hasonlólag ásványok s kivált a Niagara környéki kövek, gyökérpálcák s több apróságok nevezetességei. Minden utazó örömmel vásárol valamely darabot ez érdekes hely emlékezetére. Beültünk a csónakba, s tekingettünk vissza a zuhatagra. A víz itt is még oly ragadó, hogy csak tanult révészek győzhetik meg; szélessége nem nagy, de mélysége 175 láb. A túlsó parton magas csigagradícson értünk fel a tetőre, s itt megint az Egyesült Státusokba léptünk.

A zuhatagnak az Egyesült Státusok felőli partján Manchester nevű csinos falu áll, mintegy 1.400 lakossal. Az épületek szinte mind újak, a fogadók különösen pompások. Szállásunkat a Cataract Hotelben vettük, hol csudálatos történet által, utazásunk alatt már az ötödikszert találkoztunk egybe egy philadelphiai, Lewis nevű pappal.

A Kecse-sziget által két ágra osztott zuhatag vize az amerikai parton nem oly nagy mennyiségű ugyan, mint Kanada felől, de sokkal magosabbról s egyenesebben zuhan le. Azon híd, mely a Kecse-szigetre általviszen, a legmerészebb építmény nemei közé tartozik. A víz közepén megtódult szikladarabokra vannak merészséggel általnyújtogatva a gerendák, s minden veszedelem nélkül által lehet haladni. A szigetbe érve a híd végénél fürödők, biliárdok, mulatóházak s egy bolt is találtatik, ásványok, csigák és indus öltözetekkel. A Kecse-sziget mintegy 72 hold. Egész vadságában van hagyva, csak néhol ösvények vágattak. Tulajdonosa Porter úr, ki a szigetet most 10.000 dollárért tette áruba.

A szigetbeni néhány fordulataink után megint a nagy zuhatag innenső partjára értünk. A nap éppen tisztán sütött, s egyszerre három szivárvány formálta magát alattunk a mélységben.

Napsütéskor az alólról felpeszderjéző párok örök szivárványt formálnak a nézőnek. Minden pontról két s három szivárvány látszik, s ugyanezen játéka van a természetnek holdvilágnál is. Itt megint oly csigagrádícson ereszkedtünk le a mélységbe, mint a túlsó parton, de itt még veszedelmesebb szikladarabok közt kell alácsúszni. Eléverekedtünk a zuhatag széléig, de lehetetlen volt az árkus alá bemenni. Alatt ordít az irtózatossá mélység, mely még minden emberi mesterségen truccolt. Meggyőzte a haragos tengert az emberi erő, kiméri rajta ösvényét, s tudja, miként áll fenéke is. De ezen örvény még mind truccol az emberi elmén. Senki oda még nem közelíthetett, senki nem tudja mélységét s a benn munkálkodó erőket.

Feljöve a partra, végre elég merészséget éreztünk a legborzasztóbb nézőpontra is állani. A zuhatag amerikai részén, éppen azon szirt párkányán, melyről a víz lezuhan, a parttól néhány ölnyire ezelőtt hat esztendővel egy nagy szikladarab akadt meg. Ezen rengeteg darabot még nem bírta meg a víz ledönthetni. Egy philadelphiai Bidle nevű polgár költségén ezen sziklára bámulatos mesterséggel két nagy gerenda nyújtott békét, azokra karfák szegezettek, s palló gyanánt szolgál.

Ki bízik fejében, ezen pallón éppen az örvény felett álló szikladarabra eléhatolva a legirtóztatóbb nézőpontra jut. Nem éppen remegés nélkül egészen a palló végéig elhatottunk, s ott a karfához fogontozva az örvényt lábaink alatt láttuk. De mely borzasztó tekintet ez! Csak egy lépés kellene, csak egy szánt lépés, s irtózatossan rohanna le az ember a mélységbe, honnan még senki fel nem jött! Vannak olyan helyzetei az életnek, midőn ezen álláspontot óhajtaná az elkeseredett szív. Az aszkétika ezer módokat talált fel a halálról gondolatokkal kesergetni az életet, hogy e földiekbe belé ne szeressünk, s mindig elszánva legyünk. De e mesterkéltséget mindig új képekkel kell táplálni. Csak egy lepillantás kell e pallóruhá, s a rezignációnak egész erejét megnyerte a lélek, s tisztaságában látja az életnek minden hiábavalóságait.

*

Többféle történetek tették még nevezetessé a Niagarát. Igen ismeretes az itt lakók közt egy ifjú indus következő története: a zúgón felül állott ezelőtti esztendőkből még egy indus falu, Chipewa tribusbeli lakosokkal. Parthoz kötött sajkájában szunnyadt egy indus ifjú. Jön a sajka felé egy leány, kinek szerelmét a szunnyadó megvetette volt. Elérkezettnek látja a bosszú óráját; csendesen eloldja a sajkát, s víznek ereszti a szunnyadóval. Lebegett lassúdon a sajka, míg a zúgóba érkezett. Látták a partiak, de senkit sem gyanítottak benne. Felébred végre az ifjú a zúgó megkaptában, de már látta, hogy lehetetlen menekedni. Egész elszánással sajkájába kapaszkodott, lezuhant az örvénybe, honnan sem ő, sem sajkája többé fel nem jött. Jaj az embernek vagy állatnak, kit az ár magába sodorhatott, abból ki nem menekedhetik, s bizonyos halálra zuhan le. Amely madár beléesett, ottmaradt vagy zúzott testtel veti ki a víz. Közelebről 1827-ben kapott le megint két embert sajkástul a zúgó, s többé nem jöttek fel.

1827-ben egy vad mulatságot csináltak itt némely vendégek magoknak: a Michigan nevű schoonert mindenféle vad- és háziállatokkal megrakták, gőzhajóval a zúgó kezdetéig vontatták, s ott sorsára bocsátották. Temérdek néző volt gyűlve. Az első zúgón szerencsésen általmint a hajó, de a másodikon megakadt egy szikladarabban, s árboca eltört. Ott állott egy ideig, de hamar meggyőzte az ár, s sodorta a mélység felé. Egy medve kiszökött itt, s szerencsésen kiúszott. Azonban lerohant a hajó, anélkül hogy a hirtelen zuhanás közt látni lehetett volna. Nehány pillanat múlva fenn libegtek az örvény színén dirib-darab forgácsai. Csak egy macska s egy lúd jöttek fel életben a víz színére. 1829-ben a híres ugró Patch Sámuel egy lajtorjáról, 125 lábnyi magosságról beugrott az örvény aljánál, s szerencsésen kiúszott. De csakhamar megadta merészsége árát; új próbát tett a genesseinek, beugrott a mélységbe, s soha többé fel nem jött.

Úgy látszik, a természet a Niagara környékét nagygyá és széppé is tette. Óriási sziklák formálják a víz partjait; számtalan nemű virág nyiladoz minden lépten; a buja fű örökös párák által tápláltava a legszebb zöld színben virít. Platanusok, cédrusok, szabadon nőtt diófák zöldellenek, s a temérdek vastagságú szőlőtőkéken vadon teremnek a legszebben kékellő gerezdek. Ha szabad konstitúció, kedvező éghajlat, termékeny föld boldoggá tehetnek valakit, itt mindazt feltalálja, s még csak víg elme, könnyű vér és tiszta lelkiismeret kell, hogy e helyen a legboldogabb legyen az ember.

XVII

*Buffalo - Az irokéz indusok - Indus tribusok az Egyesületben - Indus iskolák -
Buffalói fogadó - Lafayette utolszori utazása Amerikában*

Háromnapi mulatásunk után még egyszer kimentünk a partra, megtekintettük a nagy szcenát, s búcsút mondtunk a természet e nagy csudájának. Manchesterből kiindulva, a víz partján megy az út egészen Buffalóig. A vidék mindenütt lapály és igen termékeny, de rakva még sűrű erdőkkel. Mely paradicsom válik e helyből, midőn egészen lakva s mívelve leszen. Grand Island végénél harmadszor láttuk meg az Erie Canalist, mely Albanytól eddig 165 mérföldre nyúlik. Sok hajót találtunk utazókkal a kanálison fel- és lehaladni. Black Rocknál az Erie tava öblét elértük; a kanális már az Erie partján vonul fel, töltésekkel elzárva a nagyvíztől. Délre Buffalóba értünk.

Hol most Buffalo fekszik 8.633 lakossal, ezelőtt 60 esztendővel sivatag erdők borították az utcákat, a félelmes irokéz nemzetek bírták a környéket, s csak vadászni vetődhetett erre valamely indus. Az Erie és Ontario nagy kiterjedésű helyeit, le egészen Albanyig, hajdon a vitézségök s kegyetlenségökről is híres irokéz indusok bírták. A nemzet hat szövetséges tribusból állott, úgymint az Oneida, Cayuga, Mohawk, Seneca, Tuscarora és Onondaga nemzetségekből. A New York-i státus első megtelepítésekor néhány százezren lehettek, mert 1610-ben 20.000 embert állíthattak ki fegyverrel. Az első telepedők előtt az irokézek neve rettenetes volt, s minden amerikai tribusok közt leghatalmasabbak, de legkegyetlenebbeknek is tartattak. A telepedőkkel harcokban soká mindig ők voltak nyertesek, s csak ajándékkal lehetett fenntartani a jó szomszédságot.

Nagy baj volt a fejéreknek ezen félelmes szomszédság, kik továbbharapódzni szerettek volna, s tovább foglalgatni az általok bírt földeket. De erőhöz bajos volt nyúlni, mert az indus mindig kegyetlenül megbosszulta bántatását. Többszer lépett békére s egyezésre a két szomszéd, de szegyenére az európai fejér embernek, a csaló s egyezést felbontó fél mindig a fejér volt, s ekkor az indusok vad bosszújokban leöldösték s felégették az európaiat. De győzött végre a fejér ember ravaszsága a vad ember egyszerű eszén. Egymás ellen ingerelte őket, ajándék s pálinka által visszavonást támasztott köztök, s ezek esztendőnként emésztgették fel egymást a fejér ember nagy öröme. Végre a szabadságháborúkor az angolok által ingereltetve az irokézek is fegyvert fogtak a szabad státusok ellen. De general Schuyler [major general Sullivan] 1778-ban semmivé tette hadi erejüket, s a megmaradt rész egymást pusztította sok esztendeig. A szabadságháború végével már csak 1.500 fegyverest állíthattak ki.

Ekként felemésztve önkezeik s a fejérek által, megadták végre magokat a fejérek prédájának. Foglalta minden, ki erősebb volt, földjeiket, s ők erőtlenségök érzetében s kiirthatatlan gyűlölségök miatt az európaiak iránt mint beljebb vonultak. Pálinka, fegyver s cifraságokkal nagy darab helyeket megvásároltak a fejérek a hajdoni erőseknek most elpuhult s erkölcsikben megvesztegetett maradékaitól. Fortély, erőszak, ravaszság és csalás által kiteszigáltattak eredeti birtokaikból. Az Erie Canalisnak is lakjok egy részén kellett keresztlvonatni, 1818 óta nagyrészt birtokaikat eladogatták a fejéreknek, vagyis kéntelenek voltak általengedni. Most még Buffalo környékén 5.143 indus lakik 246.676 hold földön.

*

Szinte hasonlít az irokézekéhez a több számtalan amerikai indus tribusok története is. Az első megtelepedéskor erőszakos foglalás volt a birtok igazolása. De miután sokszor vérrel kellett megírni az ily keresmény contractusát, csaláshoz folyamodott a fejér, s ez a mód igenis elsült

neki; mert annak minden nemeivel pusztította, megvesztegette s elszegényítette az egyszerű vadat, s az elnyomottak önként odahagyták birtokaikat, vagy csekélységért eladogatták, s hátravonultak. Az Egyesült Státusokban széjjel még 69 indus tribus lakik, mintegy 77.402.318 hold földön. A kongresszus különböző egyezésekre lépett velök. Némely tribus bizonyos fizetésért földjét egészen odaadta, s hátravonult a Missouri vadonjaiba. Mások megmaradtak az Egyesült Státusokban, s eladott földjeikért határozott esztendőig megállított fizetést vonnak a státustól. Némelyek pedig, mint a cherokees és choktaw (cserokíz és csoktau) leghatalmasabb tribusok, semmi egybekötetésben nem akarnak lenni a fejérekkel, magok kormányozzák magokat republicai formában; külön iskolákat állítottak, földművelés és kézművekre adták magokat. A *Quarterly Journal of the American Education Society* [Az Amerikai Nevelésügyi Társaság negyedévenkénti folyóirata] folyóírás előadása szerint a következő szám és helyzetben állnak az Egyesült Státusban megmaradt indusok:

Tribusok neve	Lakások	Népességek	Fizetésök a velök kötött egyezés szerint (Dollár)
Penobscot és Passamokoddi	Main	956	-
Marshpee és Martha	Main	730	-
Narragansette	Rhode Island	420	-
Mohegan és Groton	Connecticut	400	-
Tuscaroga, Cayuga, Seneca, Oneida, Onondaga és Mohawk	New York	5.143	4.709
Nottaway, Catawba	Virginia	497	-
Wiandot, Monsee	Ohio	1.853	10.785
Shavanese	Ohio	.	6.800
Ottawa	Ohio	-	-
Delaware	Ohio	-	5.600
Potawatamie, Chippeway, Winnaboges és Huron	Michigan	28.316	61.165
Miamie és Eel folyó mellettiek	Indiana	1.037	30.120
Kaska, Sauk, Menomeenee, Joway	Illinois	6.706	6.500
Potawatomee és Chippeway	Indiana és Illinois	3.900	6.800
Creek	Georgia	20.000	34.500
Cherokees	Tennessee és Georgia	11.000	12.000
Choctaw	Mississippi	21.000	24.300
Seminoles	Florida	5.000	7.000
Tizenhárom tribus Louisianában	-	1.313	-
Öt tribus Missouriban	-	5.810	-
Osages és Piankeshaw	Arkansas	5.407	8.500
Cherokees és Choctaw	Dto dto	6.700	-
Chikasaw	Mississippi	3.265	-
Wea, Piankosaw, Quapaw, Kickapoo, Winnebago, Kanza	Mississippi	300.000	39.000
Keresztyén indusok	-	-	400
Öszvesen		429.453	258.179

Buffalótól nem messze három indus falu (wigwam) van, egyikben az indus civilizáló társaság iskolát és templomot építtetett. Kiindultunk ezen falukat megnézni. Vizenyős helyeken, sűrű erdők között viszen az igen rossz út az elsőig. Menet néhány indust találtunk Buffalo felé jöni, többnyire lóháton. Öltözetjében a nagyobb rész már a fejéreket követi, de az eredetiből is sokat megtartottak. Kalapjukon ezüst csat vagy valami cifraság. Fülök karimája egészen ki van

hasítva, s fityeg. Derekokon széles, veres szövetű öv csukorra kötve. Némelyeknek még övében a széles kés, s inas karjaival forgatja a baltát. Az asszonyok mellje rakva cifraságokkal; füleikben nagy bokor fülbevaló, mocassin-papucs cifrán kivarrrva.

A falu elszórt deszkaházakból áll. Kertjeikben néhol törökbúzat, pityókát láthatni. Előbb is az iskolát néztük meg. A gyermekek már hazaoszlottak volt. A misszionárius tanító megmutatta az iskola belsőjét, s magyarázta a tanítási rendszert. Írni, olvasni tanítják őket Lancaster szerint, de leginkább a keresztyén vallás elveire. Azután a templomot néztük meg; az ezen falubeli indusok presbiteriánusok. Bementünk néhány házhoz is; az öregebb mindenütt kezet nyújtott, ebből állott a köszönés, s azután mindenik elébbi helyzetébe tette magát.

De minden térítés s minden civilizálás mellett is az indus nem találja fel magát a fejérek közt. Mert nekie eleiről általmaradt gyűlölsége van ellenek. Ő a fejért közönségesen csalónak nevezi, mert ez erőszakkal s ravaszsággal kitaszigálta őket eredeti birtokaikból; megöldöste apját s nagyapját, s azoknak temetőjük helyéről is elkergette maradékát. Neki a fejér művelődés nem kell, mert ő azt a ravaszság tudományjának tartja; ő fortélyt gyanít akkor is, ha a fejér jót akar vele, mert lelkében van a megrögzött gyűlölség. Lassanként odahagyogatják a keresztyén vallást s minden művelődést, s vonulnak hátra a fejérektől még el nem foglalt észak vadonjaiba. Az indus oly büszke, hogy inkább étlen hal meg, mintsem fejér szolgájának álljon.

Mintegy harminc esztendő óta az Egyesület kongresszusa különös figyelmére vette az indusok dolgát. Arra részént a kiáltó közvélemény, részént a tőlük való félelem kényszerítette. Némely tribusokat készpénzzel kifizetett helyeikért, s azok önként hátravonultak, túl a Mississippin. Közelebről pedig mintegy százmillió hold földet ajánlott nekik cserébe a Missouri territóriumban, hová nyolc tribus 1830-ban már ki is költözött. (Message of the Secretary of War [A hadügyminiszter tudósítása]. 1831.) A kongresszus arra akarja bírni őket, hogy lassanként költözzenek ki a cserében ajánlott helyre. A megmaradtak érdekeit pedig a keresztyén vallás s taníttatás által igyekszik a fejérekhez csatolni. De mivel a kiköltözöttek szomszédságától is félni lehet, ha vadságokban megmaradnak, ennek megelőzésére misszionáriusok küldetnek térítgetésére, s a széleken agenciák és iskolák tartatnak.

Ezen próba az Egyesült Státusoknak évenként mintegy 700.000 dollárba kerül. Az iskolák állapotja a következő resultatumot mutatja:

1822-ben tanult indus gyermek	468
1823 - -	789
1824 - -	916
1825 - -	1.159
1826 - -	1.194
1827 - -	1.191
1828 - -	1.238
1829 - -	1.830
1830 - -	1.512

(The National Calendar for the Year 1831 [1831. évi nemzeti almanach]. Washington.)

A Missouri territóriumban s az azon túli vadonokban lakó vad indusok száma nincs tudva, általánosan kétmillióra számítják; de esztendőnként fogynak, örökös harcban élvén egymás közt a tribusok.

*

Az indusoktól megint Buffalóba tértünk vissza. Ki az Erie Canalis mentét megtekinti, könnyen megfoghatja s szemmel látja azon mondás igazságát, hogy „Amerikában a faluk és városok teremnek”. Ki ezelőtt húsz esztendővel látta Buffalót, lehetetlen, hogy most ráismerjen. Éppen

az Erie tava öblénél, szerencsés kikötővel megáldva, mindjárt a szabadságháború után kezdettek némely kereskedők idetelepedni; de 1814-ben az egész várost porig leégették az angolok, csupán egy özvegyasszony deszkakalibája maradt meg. Azután még soká pusztán s lakatlan maradt a város, csak néhány kereskedői raktárokból állott a partokon, s megette még sivatag erdő volt. De az Erie Canalis megnyílása e helynek is új életet adott. 1825-ben jelent meg itt a legelső kanálshajó, s ezáltal Buffalo közönséget nyert az öt tavakkal, Szent Lőrincsel, a Hudsonnal s kétfelől az óceánnal. Rohant a spekulánsok serege a bőv forrásra, s vonta magával a mesteremberek seregét s a kereskedők minden nemét. Nekiestek az erdőnek, hullott a fa, helyet nyitni az utcák, templomok, házak, boltok és fogadóknak. Ott áll már a város közepén a görög stílusú közönségháza, a köziskolák s square-eknek hagyott hely, de ott állnak még a kádnyi vastagságú törzsök is, s mutatják, hogy csak ezelőtt vala sivatag erdő e helyeken. Az utcák helyei messze bé az erdőbe kimérettek, s hosszú oszlopon felírva nevek, de még rengeteg fák hevernek szélteben. Akármerre tekint a szem, mindenütt új épületeket lát emelkedni, vagy újakat fedetni, festetni, bútoroztatni. A mesterembereknek mindenféle mozgása, a siető igyekezés s hordozkodás a szemnek gyönyörű panorámát csinálnak.

De még különösebben kitetsző ezen új faluk s városokban az építési ízlés és csinosság, melynek párját Európában ily általánosan seholt nem láthatni. Mert ha szépek is némely épületek s némely rész az európai városokban, megettek vagy a város más részében kétannyi piszkos utca van: még Párizs és Londonban is. Itt pedig már vérré vált az építési csinosság, s ha deszkából építi is házacskáját az első telepedő, legalább façade-jának görögös vagy olaszos formát ad, s igyekszik, hogy szomszédjánál csinosatlanabb ne legyen. Pedig ebben nekik sem dekorációi biztosság, sem polícia nem szab rendet.

*

Buffalóban a Sas (The Eagle Tavern) nevű fogadóban voltunk szállva, melynél szebb stílusút, nagyobb és kényelmesebben elrendeltet Angliában is keveset lehet látni. Kétszáz vendéget mindenkor egész kényelemmel elhelyeztethet; azonkívül minden emeleten pompáson bútorzott beszélgető teremek (parlour), ebédlők, újságolvasó szobák s fürdők és minden egyebek, mik a lakást kellemessé teszik.

Ezen fogadó tulajdonosa nagy dicsőségének tartja, hogy Lafayette az 1825-i utazásakor nála volt szállva. Azon szobában, hol lakott, ott áll most is képe, s minden bútorok oly módon hagyva, mint a Lafayette lakása alatt állottak.

Az amerikaiak történelmének nevezetes időszakát teszi a Lafayette 1824 és 1825-ben itteni utazása. Annak utunkban mindenütt nyomát találtuk, arról minden ember elragadtatva beszél, fenntartására számtalan emlékek építettek, s az utazás alatt vele történeteket mindenki a legkisebb körülményig tudja, s örömmel említi. Miólta a görög s római reszpublikák elenyésztek, talán nincs a történelemben kitünőbb s tisztább három demokráciai karakter, mint Washington, Lafayette és Bolivar. Mind a három új időszakot kezdett az emberiség történetében. Most az amerikai revolúciók, melyeknek ők valának vezetői, nemcsak azért fontosak és nevezetesek, hogy ezek által új igazgatás módja állítottatott fel, hanem azért fontosok és nevezetesek, hogy az addigi igazgatásmódnak elveit általjában megváltoztatták, és a világot egészen új gondolkodásmódra hozták. A hajdani revolúciók nem voltak az egész népségre érdeklők - azok csak az udvar körére s a személyek megváltoztatására terjedtek ki -, de az amerikai revolúció nem személyek érdekéért, hanem az emberi jussok visszaszerzéséért folyt.

Lafayette nevezetes szerepet játszott az amerikai revolúcióban, s imádással határozódik a tisztelet, mellyel itt róla emlékeznek. Ő a revolúció kezdetén, 1777-ben jött által mint húszesztendős ifjú, s a végső békéig itt harcolt a szabadságért s e népnek függetlenségéért, vagyona, élete kockáztatásával s jólléte feláldozásával. Franciaország első famíliáiból születve, a

szerencse minden javainak kebelében, elbájoló deli külsővel megáldva, nyitva előtte mindazon kelleme, elsőségek s az érzéki gyönyöröknek azon kecsegtető pályái, melyekkel egy fényben élő s csábító királyi udvar elhalmozhatja a hiúság után kapkodó ifjat. Ő mindezeket megvetve jött az Amerika sivatag erdőibe ifjúságának viruló korában, kitenni magát minden veszedelemnek hét esztendő alatt, minden kinézés nélkül valamely nyereségre, csak azért jött, hogy a szabadság s emberiség jussai kivívásában ő is részes lehessen! Jött egy maroknyi, még név nélküli, szükségekkel küzdő, pénzbeli hitelében ingadozó, de példátlan elszántságú nép közé vívni a szabadságért. Jött oly időben, midőn igen kevés remény lehetett a szerencsés kimenetelre; midőn a szabadság az egész föld kerekességéről ki volt üldözve, és a szolgálai félelem és nyomatás alatt az ember még a gondolkodástól is el volt ijesztve. Oly időben jött ide, midőn az ész maga s csak egy gondolatnak is szabados kiejtése rebellió jele volt, és az emberiség jussai megemlékezésének vagy csak az iránta mutatkozó részvétel kijelentésének is üldözés, fogság és halál volt a díja.

Ily ijesztő körülmények közt fakadt fel s gyökerezett meg az ifjú Lafayette lelkében a szabadság gondolatja. Ily kedvetlen helyzetekben fejtegette ki magában a szabadság elveit s emberiség jussait. A szerencsének ily csábító ingereit vetette meg, s áldozta vagyonát s mindenét; példátlan hívséggel örökösen az emberiség jóvát tartván szembe előtt, s soha nem a magáét. És ő mindvégig hív is maradt feltételéhez, s ha valakit férfias s rendítenül álló karakterű embernek lehet nevezni, ki azt, amit egyszer igazságnak megismert, az eltántorodásra csábító akármely esetek közt is mindig ugyanazon igazságnak ismerte, s azt mindenének kockáztatásával oltalmazta is - úgy bizonyosan Lafayette juszt tarthat az állandó karakterű nevezetre. Ő egy fényes udvar csiklándó ingerei közt, az Amerika sivatagjaiban, Franciaország revolúciói habozásai alatt, s midőn hazája nagy sorsát kedve szerint hajtogathatta, hazafiai által lett számkivettetésekor is mindig azon egy ember volt, azon egy gondolat körül forgott: a szabadság nagy gondolatja körül. - Ő az olmtüzi tömlőben, a császárság ragyogó időszakában s a restauráció üldözései alatt is mindig azon egyforma megátalkodott republikánus maradt, megállított elveitől soha el nem térve. Az ő élete a konzekvenciák megszakadatlan sora volt. Midőn Amerikából a szabadságháború bévégződésével (1783) elbúcsúzott, a Kongresszus előtt ezen szavakkal végezte búcsúját: „Azon templom, melyet a szabadságnak állítottunk, szolgáljon minden időkben tanulságul a tyrannusoknak s például az elnyomottaknak. Maradjon örökös menedéke ezen ország az emberiség jussainak.” (The Rights of Man, by Thomas Paine [Az emberi jogok, Thomas Paine-től]. London, 1821. I. 17. és Cooper: Notions of the Americans. Philadelphia, 1830.) És ő ezen templom vallásához egész életében hív is maradt.

Negyven esztendő folyt volt már el, mióta Lafayette utoljára elhagyta Amerikát, dicsőségének hazáját. Azólta sok változásoknak volt kitéve Európában, hol annyiszor felemelkedni s megint lenyomatni látta azon szép ideált, melyet mindig híven táplált kebelében. De soha el nem csüggedve, mindig vigasztaló szemmel pillantott Amerikára, hol egy boldog nép közt magosra nevedtek azon plántának magvai, melynek ápolását egykor ő is segítette, de amelyet nem tudott meggyökereztetni Európában. Egy emberi nyom tűnt el azólta Amerikában, elholtak azalatt bajnoktársai. De az új generációnál még bujábban tenyészték s érlelődésre hozattak az általa elszórt elvek magvai, s ezen új generációnál annál melegebb s tiszteletesebb lett a szabadság veteránusának neve. Óhajtották őtet látni, az egész nemzet kívánta volna látni és kinyilatkoztatni neki hálaérzelmeit s tőle megáldatni. E régen s mindenektől táplált közkívánatot végre a Kongresszus vette fel, s kérte őtet meglátogatni még egyszer e nemzetet. Tudta Lafayette, hogy az amerikai nép nem szokott csak fellobbanásból vagy komplement kedvéért határozni valamit, s kívánta a közóhajtást teljesíteni. Az akkori praesidens Monroe-nak megírta, hogy elfogadja a meghívást, de azt nem, hogy a nemzet költségén s érette küldött hajóján menjen által.

Megérkezett végre 1824-ben augusztus 6-án New Yorkba. Leírhatlan volt a nép elragadtatása. Minden státus, minden város osztozni akart az őtet látásban, a nemzet vendége elfogadásában. Követségek jöttek őtet meghívni, s másfél esztendő utazott a nemzetnek örökös inneplése közt. A hivatalbeli, szántóvető, mesterember, iskolai gyermek, az anyák kisdedeikkel karjokon, az indus és szerecsen s az egész nép elfelejtették érdekeiket, siettek messze földről eleibe, látni őtet, a szabadság bajnokát, látni azon embert, kinek köszönhetik e virágzó létüket. Egy monarchia sem dicsekedhetik ily triumfussal! De ezen triumfust nem políciá intézte el; e nem a kötelesség hódoló pompája volt, ez senkinek rovatába nem került. Ez egy nemzet határtalan szeretetének meleg kézzorítása volt, melyben gazdag és szegény vetélkedve kívánt részt venni.

Levasseur, Lafayette titoknoká leírta ezen utazást minden elfogadó beszédekkel s minden apróbb, igen érdeklő körülményekkel. A munka angolra is fordítva van, s az amerikaiak azt állítják, hogy az a leghívebb leírás.

Visszatért végre Lafayette 1825-ben Franciaországba. Az újságokból tudva volt már amerikai elfogadtatása, s partra léptével az irigység s rágalom jeleit vette megköszönés híréül. A világnak egy része nehezteléssel s rágalommal fogadta őtet azon gondolkodásáért, melyért a más hálálkozva koszorúzza meg: s a históriára marad a kérdés eldöntése.

XVIII

*Hajózás a Erie-n - Müller Ferenc pozsonyi fi - Pennsylvania státus - Erie városa -
A vasárnap Amerikában - Különböző vallásos felekezetek az Egyesületben -
Monroe beszéde a vallásról*

Buffalóban Thompson gőzhajóra ültünk felhaladni az Erie taván, s a sanduskyi vagy erie-i kikötőkből leereszkedni a déli státusokba. A Thompson régi épület már, erőmíve gyenge, s a nagy tereh mellé temérdek utazó is tódult fel, kereskedők, kivándorlók s a Seneca tribusbeli néhány indus família voltak útitársaink. Mintegy ötszázan lehettünk, s a tolongás miatt szinte nem volt képes mozogni. Alig haladtunk két órát, a szél szembe kezdett fújni, s csavargóslag kellett vergődnünk. Egész nap fennmaradtunk a promenádon, az utazókkal s a szegény indusokkal beszélgettünk, kik eladták New York-i lakhelyeiket, s költöztek túl a Mississippin az aborigines indusokhoz. Néhány közülök jól beszélt angolul, csinosan voltak öltözve, s csak a veres öv s fegyvereik mutatták az indust bennök.

Egy unalmas nap alatt a hajón mindenhez kezd az ember, a mindenkivel beszédbe ered. A több útitársak közt egy csinos ifjú lett előttem figyelmessé, ki szinte mindenütt kísért, s nagy részvéttel hallgatta, midőn másokkal beszélünk. Végre félrehíva s hosszas engedelemkérés után kérdezi, ha „nem vagyok-e magyar?” - „Igenis magyar vagyok” - feleltem neki. Egészen lángba borult az ifjú, s „Hála Istennek” - felkiáltott töredezett magyarsággal. „Mindjárt gondoltam bajuszáról s az angol szók diákos kiejtéséről, hogy az úrnak magyarnak kell lenni.” Mely nagy volt meglepetésem s örömem, hogy a föld golyóbisának ellenkező felén, az Erie közepén magyar szót hallok! Azonnal szíves beszélgetés eredt köztünk, elbeszéltük egymásnak biográfiánkat s idevetődésünk történetét. Ő Pozsonyban született, az odaváló iskolában tanult *s másutt az országban magyarul*, és Müller Ferencnek hívják. Egy rokona, Bock István ezelőtt tizenhat esztendővel Louisianába vetődött, s most New Orleansban vadbőrökkel kereskedik; mint gyermektelen ember, őtet ezelőtti esztendőkkel általhozatta Amerikába. Most rokona költségén, kereskedési tekintetben utazott Kanadába, s hazatértében van a Mississippin lemenni New Orleansba.

Müller már sokat felejtette a nyelvet, s akadozva beszélt, de nagyon örvendett, hogy magyar szót hall, s erőlködött csak magyarul beszélni. És nekem ez az akadozás s töredezett magyar kifejezések kedvesebben hangzottak itt, mint otthon akármely szép prédikáció. *Beszédünk tárgya csak Magyarország volt, s ő számtalan kérdéseket tett a hazáról, elragadtatva mondta néhányszor: hogyha Amerika konstitúcióját a magyarokévé tehetné, annál boldogabb hely nem lenne a földön. De mégis ő másutt nem kíván meghalni, s végtére is csak Magyarországra tér haza.*

*

Bésötétedés után a szél mindinkább nevededett; éjfélkor már Portlandig haladtunk, de ott oly vihar csapott szembe, hogy egészen huszonöt mérföldet sodort vissza Dunkirkig. Lehetetlen volt felhaladnunk, s egész éjjel a dunkirki kikötő előtt csavarogtunk. Alatt nem voltam képes maradni a nagy tolongásban; felkerestem Müllert, s az éjet a promenádon töltöttük. *Tárgyunk megint a magyar haza volt, s a világ több részeivel egybehasonlítás.* Igen kedves volt nekem Müllertől azt is hallani, hogy neki még van egy magyar imádságos könyve, s vasárnaponként abból olvas bátyjának, hogy a nyelvet ne felejték! Kért, ha nem tudnék-e valamely magyar könyvet adni neki, de nagy bánatomra nem volt nálam.

Íme, *mely bájoslag csatolja egybe a nyelv az egy haza gyermekeit*, s mely meleg szívvel fogadjuk egymást a külföldön is nyelvünk rokonságánál fogva! S többszeri tapasztalásból

tudom utazásom alatt, hogy az Európában itt-ott talált magyar hazában születettekhez - mellyel a külföldön minden dicsekszik, ki itthon a nyelvet sem tudja - nem az egy éghajlat alatt születés viszonya, hanem a nyelv vonzott egybe. És azt praktikus igazságnak találtam, hogy amely ember azon haza nyelvét, hol született és él, vagy amelynek jovaival él, nem tanulta meg, vagy nem akarja megtanulni - az vagy szörnyű ostoba, vagy szörnyen megveti a hazát, s az sem a haza, sem az ott születettek iránt soha nem érez egész lelkéből. És az ily ember, ki csak legelőnek nézi lakhelyét, megvetést érdemel itthon és külföldön is.

*

Szinte délig csavarogtunk Dunkirk előtt, nem merve közelíteni a kikötőhöz. Végre rászántuk magunkat, hogy e tolongó hajót odahagyjuk, s partra szállva haladjunk tovább. Kapitányunk nem látszott egészen javallani szándékunkat, félt, hogy a hullámokat meg nem győzi a kiszállító csónak. De jobbnak találtuk fél óra alatt állni ki egy nagyobb aggodást, mint egész nap aggódni, s beereszkedtünk a csónakba. Szegény Müller könnybe borult, amint ereszkedni készültünk. Oly szíves részvétellel segítette portékáinkat lebecsátani, s oly érzékenyül kívánt több ízben jó utat, mintha testvéreitől válnék. Mikor a grádicsra szálltunk, még egyszer megszorította kezünket, nagy könnyek gördültek szemeiből, s egészen elfogódott. Láttam, hogy e könnyek szíve mélyéből eredtek, s a haza nagy nevének emléke fakadoztatta azokat.

Félórai aggodalmas hánykódásunk után parton voltunk. Visszatekinttem a hajóra, s szegény Müllert az ormon láttam keszkenőjét felénk libegtetni. Dunkirkben szekeret vettünk, s Freedomia, Portland's Westfield felé beértünk a pennsylvaniai státus felső szögébe. Termékeny, mivelt földek s minden lépten a legszebb gyümölcsfák közt estvére Erie-be értünk. Gróf Leont itt találtuk társaival, s mivel ő minden szekeret elfoglalt másnapra számos követői számára, itt kellett töltenünk a következő napot.

Erie városa Pennsylvániának legfelsőbb szögében igen kedvezőleg fekszik az Erie tava partján, s fővárosa a hasonló nevezetű megyének (county). Egy akadémia s a megyeház épületjén kívül nincs egyéb nevezetessége. De európai utazó előtt igen nevezetes itt az is, hogy ezen alig 6.000 népességű városkában néhány különböző vallásos felekezetnek van temploma. Éppen vasárnapra esett ittmulatásunk, s bámulva néztem az utcákon, mely szorgalommal s buzgósággal, s igazi vallásos vetélkedéssel siet mindenik felekezetű a maga templomába. Vasárnap a háromszori templomozás ideje alatt szinte senkit nem lehet a maga házánál találni. S ez annál bámulatosabb reánk nézve, hogy Amerikában egy státusban sincs sem pozitív törvény, sem innepi mandátumok vagy normális rendelkezések, sem semmi kényszerítő eszközök vagy igazgató szerek, melyek valakit a templomba járásra köteleznének. És ha még ezekhez hozzávesszük az európai nézőpont szerint képzelhetlen, státust veszedelmeztető s indifferen-tizmusra vezető azon körülményeket is, hogy itt nincs státusvallás, hogy minden névvel nevezendő felekezetbeliek egyforma jussal bírnak, hogy már több van ötven vallásnál, és a papság semmi befolyással nem bír a polgári életre, s a státussal semmi egybeköttetésben nem áll. S végre, hogy minden polgár szabadosan egyik vallásról a másra léphet, s oly vallást alkothat, milyent meggyőződése kíván.

Valóban igen csudálatos, egymással ellenkező viszonyok - s pedig egészében így állnak Amerikában a vallásbeli dolgok, és ők félszázad óta az Európában annyi századokon által milliók vérével megírt dogmatikai igazságok truccára éppen az ellenkezőt akarják bebizonyítani. Ily bebizonyítás a többek közt az itteni egymástól különböző s egészen függetlenül álló felekezetek nagy száma, midőn Európa akármelyik országában kettő is elég együtt, hogy egymás életét keserűvé tegyék. A különböző státusok esztendőnként kiadni szokott regestru-mai szerint, amennyire hitelesen végére járhattam, a következő vallásos felekezetek vannak az Egyesületben:

Vallások nevei az Egyesületben	A vallás tagjai száma	Papjaik	Templomaik
1. Episzkopálisok vagy konformisták	1.200.000	-	1.777
2. Methodista episzkopálisok	1.176.000	1.900	-
3. Protestáns episzkopálisok	600.000	528	-
4. Kálvinisták	1.304.827	2.914	4.384
5. Keresztyén társaság	275.000	300	-
6. Szabadakarató baptisták	116.500	300	-
7. Mennoniták vagy anabaptisták	120.000	250	-
8. Hetediknapis keresztelők	20.000	30	-
9. Szabad kommuniójúak	30.500	-	-
10. Univerzális baptisták	-	-	-
11. Hatelvű baptisták	20.000	125	-
12. Tunkerek	30.000	40	-
13. Sabbathariusok	-	12	-
14. Emancipátorok	4.500	115	-
15. Methodisták	300.000	3.400	1.900
16. Secederek vagy szeparatisták	-	-	32
17. Herrenhutterek	5.000	-	-
18. Sandeminiánusok	3.410	-	-
19. Naturalisták vagy Owen társasága	2.500	nincs	-
20. Bibliái keresztyének	-	-	-
21. Mormoniták vagy Bibliái új társaság	-	-	-
22. Independensek	-	-	-
23. Unitáriusok	95.000	194	160
24. Kongregacionális unitáriusok	1.120.000	800	1.000
25. Presbiteriánusok vagy nonkonformisták	1.173.329	1.491	2.158
26. Associatus presbiteriánusok	80.000	72	104
27. Református presbiteriánusok vagy convenanterek	-	-	-
28. Cumberlandi presbiteriánusok	100.000	-	-
29. Skótus presbiteriánusok	-	-	-
30. Új világosságú keresztyén ekklézsia	-	-	-
31. Római katolikusok	500.000	230	-
32. Quakerek	200.000	nincs	500
33. Szabad quakerek vagy nikoliták	-	nincs	-
34. Hollandiai ekklézsia reformátusok	107.130	150	185
35. Németes reformátusok	200.000	120	500
36. Lutheránusok	200.000	230	-
37. Svékus lutheránusok	-	-	-
38. Szabadon gondolkodók	-	-	-
39. Manító tisztelői (indusok)	129.266	-	-
40. Zsidók	3.000	-	-
41. Moravianusok vagy Egyesült atyafiak	7.000	23	23
42. Új jeruzsálemi ekklézsia vagy Swedenborgiánusok	5.000	29	30
43. Shakerek vagy millenialisok	12.000	nincs	16
44. Rappisták vagy harmoniták	800	1	1
45. Universalisták	500.000	150	300
46. Swenkfeldiánusok	-	-	-

(Sword's Pocket Magazin and Ecclesiastical Register [Sword zsebkönyve és egyházi nyilvántartása]. 1831. The Fifth Annual Report of the Unitarian Association [Az Unitárius Szövetség ötödik évi jelentése]. Boston, 1831. The American Almanac. 1831.)

És ezen szám még nincs bérekesztve, s időnként újabb felekezetek alkotják magokat. S pedig ezen szám is messze veti már az Írás: „Egy akol és egy pásztor” reményét, s itt legkétségbeejtőbb ezen remény, mert a papság semmi külső hatalomtól egymás felett elsőséget nem várhatván, csak magokra támaszkodva azon kell igyekeznie, hogy békében éljenek egymással, s hogy vallásokat a legszabadabb s az erkölcsiséget és míveltséget leghatósabban előmozdító elveken épült vallás hírébe hozzák. Ők itt kényszerítő eszközökkel sem élhetnek, mert a vallást a hallgatók alkotják, s igen jól tudják ők azt is, hogy a kényszerített isteni tiszteletről járás legbizonyosabb eszköz a papokat meggyűlöltetni s az igazi vallásos erkölcsök helyett kétszínkedő kegyeskedést hozni bé. (A. Lips. I. 161.)

Erie-ben néhány templomba bémentem, anélkül hogy tudtam volna, melyik felekezeté; s azt az isteni tiszteletről nem is lehet megtudni. Nem vehettem időt mindenik pap prédikációját egybefüggőleg meghallgatni. Előttem csak az volt figyelmetes, hogy a vallásbeli dolgoknak itteni ily különös állásában, s európai nyelven szólva, ennyi *törvénytelen* vallások közt ily népes templomokat s buzgó hallgatókat látok. És ezen nép jól is tudja, mely különbözőleg állunk egymástól a vallás dolgaira nézve. Sajnálkozva kérdezősködik, ha még nincsen-é e tárgyban változás az óvilágban. Több ízben hallottam ennek példáját a katedrából is, s a papok könyörgéseit gyakran ezen kéréssel végzik bé: „Tartsd meg, Uram, köztünk a vallásbeli s politikai szabadságot! Adj erőt távol levő felebarátainknak is, hogy kivívhassák ezeket magoknak, s birtokába léphessenek a tőled ajándékozott jussoknak.”

Az amerikai vallásbeli viszonyok elveit praesidens Monroe a következőleg festette a Kongresszusnak s polgártársainak:

„Tagadhatatlan igazság, hogy vallásunk s külső jelek által gyakorlott isteni tiszteletünk csak elménk s meggyőződésünk, s nem kényszerítés által határozhatni meg. Minden embernek jussa van lelkiismerete meggyőződése szerinti vallást követni. Ezen juss a természettől adatott s elidegeníthetlen. Mindenki kötelessége ugyan Teremtőjét tisztelni, de oly módon, mint azt ki-ki Teremtőjéhez legméltóbbnak véli. Egy polgár jussai vallására nézve semmi esetben nincsenek a státus hatalma alá vetve, s attól egészen függetlennek kell lennie. Mert a státus csak a törvények, a vagyon, személyes bátorság s a polgári élet institútuma. Az embernek belső egybefüggését az Istennel semmi földi hatalom meg nem ítélni, csak az Isten.

Minden ember szabadnak és függetlennek születik, s egyforma feltételek alatt avatódván a társaságba, egyforma jussokat is nyernek. Társaságba léptökkor lelkiismeretjék jussait megtartják magoknak, ezzel tehát egyforma szabadsággal élhetnek. Ezen szabadságot még azoknak is meg kell engedni, kiknek lelkeik ezen tiszta igazság meggyőződésére még nem emelkedett fel. Ha valaki visszaél ezen szabadsággal, az Istent bántja meg, s nem az embereket, s egyedül az Istennek tartozik számolni.

Mely befolyást gyakoroltak mostanig a papi intézetek a polgári társaságra? Láttuk, miként emelkedett papi tyrannizmus a polgári hatalom romladékaira; láttuk gyakran, miként segíti a papság a politikai nyomtatást; de soha nem láttuk, hogy a nép szabadsága oltalmára felkölt volna. A nyilvános szabadságot elnyomni akarók mindig bizonyosan számlálhatnak a papság segedelmére. A tapasztalás mutatta, hogy az igazgatás az által alapul állandóbbra, ha minden polgárt vallása gyakorlásában éppen úgy oltalmaz, mint személyében és vagyonában; akkor bátor, ha mindenik felekezet jussait egyenlően méltányolja, s egyiknek sem engedi meg a másik jussaiba avatkozni.

Vérözönök folytak az óvilágban a vallásbeli viszályokat elnyomni s a különböző véleményeket kiirtani. Az idő végre kimutatta az egyetlen orvosi eszközt, s az üldözésnek leghagyása enyhítette a rosszat. Amerika bebizonyította, hogy a vallásbeli korlátolatlan szabadság, ha egészen el nem zárhatta is még a papságnak a státusra való káros befolyását, de hatalmasan megvívta.”

XIX

*Springfield - Választás módja a hivatalokra - Ohio státus - Újságok kiosztása módja -
Ohio hirtelen népesedése - Az Ohio vize - Statisztikai adatok*

Erie-ből szekéren indultunk le az ohioi státusba Fairview felé. Alig haladtunk néhány órát, s szekerünk tengelye eltört. Gyalog mentünk bé Springfield nevű faluba, hol éppen kerületi gyűlés volt. Az Erie megye tiszti választása ezen időben történt; ma sheriff (bíró), auditor (számvevő), comissioner (biztos), assembly[man] (követ a státus törvényhozó testhez) és az erie-i akadémia felügyázói választattak. A springfieldi kerülethez néhány falu tartozik. A kerület választói a gyűlés háza előtt különböző csoportokban állottak. A választók szekereinek egy része az utcán, lovaik a szekérhez vagy kerthez kötve oly forma nézetet csináltak, mint nálunk a kisebb mezővárosokbeli marchalis gyűlések, valami oly formát is reméltünk látni s hallani, mint a nálunk vármegyei választásokkor szoktak történni. De várakozásunknak háromórai ott mulatásunk után sem felelt meg a dolog. Sem zaj, sem heves vitatások, sem egybeszólalkozások nem történtek. Minden választó egész hidegséggel ment bé a sorsoló szobába, midőn neve következett; egész hidegséggel bocsátotta bé céduláját a balottírozó ládába, s ezzel vége volt a nagy munkának! Pedig éppen most a respublikai igazgatás egyik legsarkalatosabb kötelessége betöltésével voltak elfoglalva a polgárok. Oly megbízottakat választottak magok közt előljáróknak, kiktől esztendeig a megye és státus boldog vagy boldogtalanabb sorsa függött.

Respublikai és konstitucionális országban a választás törvénye azon próbakő, melytől az igazgatásmód fennállása s a polgári szabadság legsarkalatosabb része függ. Rómát és Görögországot a választók bizonyos osztályra szorítása, a nép befolyásának kirekesztése s az örökös hivatalviselések felállítása buktatták meg. Az Amerika konstitúciója megalapítói előtt nagy tanúságok voltak a história ezen pontjai, s miután egy vonással amaz örök igazság megállítatott, hogy a polgári társaságban minden embernek egyforma jussa van, önként következett, hogy e vonással minden privilégium, régi szokás, nemesség s más monopóliumi jussuk is egyszerre elfűváltak. Önként következett az is, hogy a tisztviselők választása befolyhatására minden polgár fennhagyta a maga jussát, s hogy azokat meggyőződése szerint választhassa, s csak addig tartsa meg, míg bizodalját megérdemlik.

Kik a respublikai elveknek nem barátjai, kik születni látják az ország méltóságait, s kik közé a tisztviselők mindig felsőbb hatalom titkos végzései által teremnek elé - azoknak képzelhetlen e mód; azok a választókat örök harcban élőknek hiszik, s az egész rendszer elbukását jövendölgetik. S pedig attól Amerikában senki nem tart, igen egyszerű oknál fogva: mert itt az igazgatás a nép csinálmanya, s nem a nép az igazgatásé. Az amerikai szünteleni gyakorlásában lévén a hivatalok választása s az igazgatás folyama rendszabásai megítélésében, megszokja magát az igazgatás cselekvő tagjának nézni. S ez annyira vérré válik bennök, hogy mindenik önyügyének nézi a nemzet ügyét, a féltékenyül vigyáz a nemzet dicsőségét fenntartani, mivel azt úgy tekinti, mint önnön csinálmanját - és ezen büszke öntudat bizonyos egybecsatló közérzést ad nekik. (Lips. I. 147.)

Midőn valamely hivatal a törvény értelme szerint ürességbe jön, arra minden polgár tetszéseként választja azt, kit legjobbnak ítél. De hogy a mindnyájoni egybegyűléssel az utazás terheit kikerüljék, s a választás haladtát is ne késleltessék, városokon fertályonként, falukon bizonyos apró kerületekben (township) gyűlnek egybe. A választás mindenütt ugyanazon nap történik. Mindenik kerület a meghatározott helyre beküldi a szavazások lajstromát, hol egybeszámllátatnak, s a többséget nyertek kihirdettetnek. Hogy pedig az emberi gyarlóságok

játékait elzárhassák, minden választás általánosan titkos sorsolással (ballotírozás) megyen véghez. Mivel a hivatalok nem örökség szerint járók, s minden esztendőn új választás alá jönnek, nincs is oly vastag ingere a hivatalvadászásnak. De polgártársai szavazása többségével valamely hivatalt nyerni el mégis minden polgár dicsőségnek tartja.

A törvények annyira előrevigyázó határozati s a dolognak igazságossága mellett is, talán itt is a hiúság, nagyravágyás és ravaszság odafacsargathatnák sokszor a választásokat, hová sokhelyt Európában minden tiszta törvények mellett is facsargattatik, de résen áll itt egy hatalmas őrzője minden polgári szabadság és törvényeknek, vigyázva áll éles fegyverével lesújtani a törvényrontót még első vétkes mozdulatában - a nyomtatás szabadsága. Egy angol szónok azt mondta a parlamentben, hogy ha valaha tyrannus Angliában elnyomná is a népnek minden jussait, maradjon meg csak a nyomtatás szabadsága, s két esztendő alatt minden jussok vissza lesznek víva.

*

Springfieldből megint alig haladtunk néhány órát, s rossz szekerünk ismét eltört, mely nem történt többször egész utunkban. Az ohioi státusba gyalog érkeztünk bé, s sötétben értünk Salembe.

Az ohioi státuson le Monroe, Hanovera, Vernon, Brookfield és Poland felé három nap utaztunk, mint semmi nevezetességgel nem bíró helyeken, mindenütt keveset mulatva. Az ohioi státusnak ezen része egészen lapály, de még sűrű erdővel borítva. Nagy munkával vágtak ezelőtt néhány esztendővel utat e sivatag vadonon által, de ezen út is még első természetében áll. Levágott roppant fák a sáncok szélére halmozva, mint egy favár, kádnyi törzsök az út közepén, mély göbbenők s agyagos, ragadós sár. Néhol az út szélén egy telepedés, mellette darab helyt leégetve az erdő, magosan felnyúló szenes csutakokkal, de közöttük buján terem a fű, s szabadon legelnek a marhák a virító legelőben. Másutt építésben lévő házak s gazdasági épületek. Megint tovább sivatag erdő s megint új telepedés. Néhol a nagyvárosiakkal vetélkedő új fogadó az utazók minden kényelmére felkészítve. Viszont roppant erdő, hol egy szegény telepedő küzdik a fákkal, vágja, égeti, pusztítja, s még csak deszkából bonyolított magának egy kis hajlékot. Ily szcénák teszik az ohioi státus ezen részében az utazást! Az amerikai belső státusokbeli utazás hasonlít ama tündéres románokhoz, hol varázslat erejével a sivatag erdőkből egyszerre fényes városokba bukkan bé az utas, s megint roppant erdő s nagy vizek közé tétetődik, és megint fényes kastélyokkal vetélkedő fogadókra talál.

*

Az utazó szekerek Amerikában (stage) közönségesen az újságokat is viszik magukkal. Azoknak kiosztása módja sokhelyt gyönyörködtetett, s e vadonba utazásunk alatt még meglepőbb volt. Legyen bármely szegény a telepedő, s lakjék bármely sivatagban távol a nagyvilágtól, újságot mégis mindenki olvas. Midőn szekerünk a rengeteg erdőből valamely irtott helyre kibukkant, ha kocsisunk trombitálni kezdett, jele volt, hogy közel valamely telepedőre akadunk. A kocsis lába alatt egy láda szokott állni, mely tele újságokkal, s amint közeledik valamely telepedéshez, trombitál, hogy jöjjenek eleibe. Midőn a házhoz érkezett, az odaszóló újságot megállás nélkül leveti az út mellé, s továbbhalad. Ezen szcéna egész nap így folyt, minden telepedésnél jobbra és balra hányva ki az újságokat.

*

Az amerikai 24 státusok közt az ohioi népessége szaporodott legbámulatosabb sebességgel. 1780-ig szinte egészen ismeretlen vidék volt, indusok lakták a vizek környékét, s Nyugoti territóriumnak nevezetett. Az említett esztendőben Új-Angliából 47 telepedő jött, s azon

egész környéket, hol most a státus fővárosa, Cincinnati fekszik, 59 dollárért vették meg kótyavetyén. Cincinnati igen kedvező fekvése az Ohio vize mellett, a bujaságig termékeny földje s a szelíd éghajlat csoporttal hozták által a telepedőket. Nincs példa a történelemben, hogy valamely város csupa privátusok igyekezete által oly sebesen népesedett volna, mint Cincinnati:

1795-ben Cincinnati csak 560 lakosa volt
 1810-ben - már 2.540
 1813-ban - - 4.000
 1820-ban - - 9.733 és
 1831-ben - - 31.000

Ily sebesen haladt a státus népessége is:

1780	81 lakos
1790	3.000
1800	42.156
1810	230.760
1820	581.434
1830	937.000

(The American Atlas by Carrey and Lea [Carrey és Lea: Amerikai atlasz].)

És ezen népesség naponként szaporodik, s nagyobb részén európai kivándorlókból. És e szaporodást nem a föld olcsósága, nem termékenysége s nem is szelíd éghajlat okozza - mert Európában is elég olcsó s termékeny föld van, s itt is a munka és igyekezet szerzi a vagyont, mint mindenütt a világon -, hanem egy más varázserő hozza őket ide által, az a varázserő, mi az olcsó s termékeny földnél s minden vagyonnál drágább az embernek.

*

Beavernél újra a pennsylvaniai státusba értünk, s a pompás Ohio folyama partjai mellé szálltunk. Az Ohio a harmadik osztálybeli nagyságú vizek közé tartozik, a középstátusok derekán foly keresztül, s közösülést nyit a Mississippi által a Mexikói-öböllel és a pennsylvaniai s új Ohio Canalis által az óceánnal s felső tavakkal. A kereskedés becse az Ohión naponként nő, s rajta a termékeny középstátusok szállítják széjjel a világ minden részeibe termékeiket s kézműveiket. Most 198 gőzhajó futja útját naponként az Ohión fel és le. Hogy mely pontosak az amerikaiak minden statisztikai adatok hiteles gyűjtésében, ide teszem egyik például az Ohio vizén járó gőzhajók állapotja esztendőnkénti szorgalmas felszámítását.

Gőzhajók építése s mostani állapotja az Ohio vizén:

Mikor épült	Hány épült	Hány jár most azokból	Hány veszett el
1811	1	-	1
1814	4	-	4
1815	3	-	3
1816	2	-	2
1817	9	-	9
1818	23	-	23
1819	29	-	29
1820	7	1	6
1821	6	1	5
1822	7	-	7
1823	13	1	12
1824	13	1	12

1825	31	19	12
1826	52	36	16
1827	25	19	6
1828	31	28	3
1829	53	53	-
1830	30	30	-
1831	9	9	-
	348	198	150

Mely szerint 1811-i esztendő vagy a gőzhajók divatba jövétele után bocsáttatott 348 új gőzhajó az Ohióra. Azokból 198 most is folyamatban van, 150 elveszett vagy elhasználódott, mégpedig:

Elhasználódott	63
Torlaton (snags) fennakadt	36
Elégett	14
Egybeütődésbe lesüllyedt	3
Más esetek által elveszett	34
	150

(The American Almanac for the Year 1832. és The Ohio State Journal [Ohio állam közlönye].)

Az ily statisztikai adatok felszámításában messze hagyta Amerika az európai státusokat. A legapróbb körülményig a státusnak minden dolgai állása, privátusok intézetei állapotja, s ami a mindennapi életben előfordul, a státus újságjai által vetélkedő pontossággal hozatik köztudásra, s minden esztendőben a státus almanachjában kiadatik. A belépő idegen egyszerre mint tükörben látja azon státusnak geográfiai s minden nemből statisztikai állását, s az erdőkben lakó magános telepedő (backwoodsman) elszakadva a nagyvilágtól is pontosan tudja státusának esztendőnkénti helyzetét.

XX

Economy - Rapp társasága és története - Economyi gazdasági intézetek - Amerikai borok - Owen társasága

Beaverből Economyba szándékoztunk felmenni, az oly sok tekintetben elhíresedett harmoniták, vagyis a Rapp társaságát meglátogatni. Utazásunk alatt sok különböző vélekedéseket hallottunk Rappról és társaságáról, s még különbözőbbek az eziránt kiadott s Európában is ismeretes munkák. Egyik úgy festi Rapp társaságát, mint az emberi egyesült igyekezet, a tökéletes egyenlőség s a legtisztább erkölcsös élet egyesületét. A más úgy írja le, mint a Rapp ámitásai által elvakított együgyű németek társaságát, kiket csábításaival önhasznára forgat, szellemi elnyomatásban tart, s kiknek a Rapp elhunytával lehetetlen el nem oszlaniok. Mások különböző nevetséges oldalokkal festegetik őket; az egész társaságot a demokráciai elvekkel ellenkezőnek, monarchiai igazgatás alá vetettnek, respublikában veszedelmes példánynak s egyes ember szabadságát megszorítónak tartják.

A rappisták vagy harmoniták társaságának fő elvei: a tökéletes egyenlőség, minden keresmény közössége, elkülönözött vagyona senkinek nincs, minden a közönségé. Mindenkinek egyforma jussa van a mindig felosztatlan maradandó vagyonhoz, egyformán használja azt - de mindenkinek is a munkálkodás bármely nemében egyformán kell igyekezni s dolgozni a közvagyon szerzésére. Heverő tag nem lehet a társaságban, mindenki ereje s felfoghatósága szerinti munkát tartozik vállalni.

Amint Economy felé haladtunk, kérdezősködtünk útitársainktól a társaság felől. Ennyi különböző vélekedés hallása után oly kérdések is fordultak elé, melyek a társaság nevetséges oldalát érdekelték. A beszéd közt egyik útitárs - ki elébb örömet beszélt, de lassanként elkomorodva némult el - felszólalt végre, hogy mindazokra a legjobban megfelelhet, mert ő is egyik tagja a társaságnak. A felelet most minket némított el, igen könnyen kitalálható okból. De lassanként megbékélt emberünk, s más oldalokról fordított kérdéseinkre igen szívesen felelgetett, s sajnálta, hogy ily előítéletekkel elfoglalva jövünk hozzájuk.

A környék Beavernél kezdte az Ohio mentén hegyes és sziklás, néhol lapályok területnek el a partok mellett, másutt erdőkkel borított egybeszorult hegyek és sziklák közt halad az Ohio. Economy felé közeledve nyíltabb lett a hely, de csak a partok mellett szabadabb az erdőtől. Az útnak egy csavarodásával a sűrű erdőtől egyszerre oly különös vidékbe bukkantunk ki, mely egészen példátlan Amerikában. A felszántott lábföldek, elkertelt legelők, gyümölcsfák a szántók közt Németország vidékeit juttatták eszünkbe. „Ez az economyi határ” - mondotta rappista útitársunk egész meglepéssel. A nagy határ, míg szemünk érte, lécezetekkel látszott körülkerítve lenni, s tanórok kapun érkeztünk be - mely megint példátlan Amerikában, hol egy határ sincs elkertelve, s mindenütt szabad a menetel. Haladtunkban bámulásunk mindinkább nevedett. A roppant lábföldeken 50-60 eke szántott, tovább válogatott szépségű szarvasmarhák legeltek az elkertelt réteken; másutt a legszebb merinós juhnyáj; megint csikók, tehéncsordák, mind különböző kerteletekben s oly nagy csoportokban, mint a magyarországi nagy uradalmakban. Az úton több csoport munkásokat találtunk Rhénus-melléki sváb, németes öltözetben. Kazal szénák, asztagok, téglavetők s más gazdasági épületek állottak széjjel a mezőken. Ha előre nem tudjuk, hol járunk, azt kellett volna hinnünk, hogy valamely vagyonos nagyúr gazdasági uradalmába léptünk.

Beértünk Economyba, hol meglepetésünk még inkább nevedezett. A faluban gyönyörű, széles utcák, két rend fasorral, egyformasággal épített egészen új emeletes lakházak, de a németországi városok régi stílusából. Minden háznak egyforma nagyságú veteményeskertje; hátul a víz partján különböző nagy épületek, egy pompás vendégfogadó, egyszerű templom a helység közepén - s az egésznek oly kinézése s rendezkedése, mint az európai városoké.

A fogadóba megszállván, rappista útitársunk fogadott el, jelentette, hogy ő a fogadós, s a társaság egyik gazdája. Úgy látszott, egészen elfelejtette az úton tett nem kedvező kérdéseket, készséggel adta elé a fogadó napirendjét, s ajánlotta szolgálatját. Nehány perc múlva jelentette fogadósunk, hogy az ifjú Rapp úr szólni akar velünk. A fogadós németül tudásunkból azt hitte, hogy a gróf Leon társaságbeli kiköltözőkből vagyunk, mert gróf Leon éppen váratott oda, s titoknoka már megérkezett volt. Az ifjú Rapp úr a beszélgető teremben várt reánk, ki egy magas, köpcös férfi, mintegy negyvenesztendős. Öltözete, ábrázatja s magaviselete igen egyszerűk, és oly valami vonások arcán, melyek belső egyenességet sejdítenek. Németül köszöntött minket, s későre győzhettük meg, hogy nem a gróf Leon társaságabeliek vagyunk. Nyilatkoztattuk neki bámulásunkat az eddig látottakról, ideutazásunk célját, és hogy az öreg Rapp urat s társaságát akarjuk ismerni. Örömmel ajánlotta készségét, s vezetett, hogy elébb atyjával ismerkedtessen meg.

Előre tudva a Rapp történeteit s viszontagságait, ki e társaságot eddig példátlan elvekre alkotta, ki 1.200 embert, mint egy próféta, Württembergből e vadonba általhozott, azokat csupa szellemi uralkodása által egybe tudta tartani, s szegénységből ily virágzó állapotba emelte - bizonyos rendkívüli tekintetű s úri gravitású embernek vártuk lenni. S íme belép a szobába egy egészen ősz, hetven esztendő körül lévő, nagygombos, hosszú, régi szabatú, kaputos ember, kokos, hosszú nádpálcával; lépései elevenek, sűrű, ősz szemöldökei alatt tüzes kék szeme, ábrázatvonásai rendkívüliek, ajkai mosolygók, mozdulatai csupa egyszerűség. Az öreg németül köszöntött minket, s szíves kézszerítése után leültetett. Semmi úriságot s gravitást nem találtunk ugyan benne, de ahelyett oly valami volt ezen egyszerű emberben, mely tiszteletet gerjesztett, s az egész figyelmet magára vonta. Az öreg svábos dialektussal beszél németül, hangja kitűnően zengő, s akcentuálása különös. A szokott köszönetések után jelentettük, hogy itt akarunk mulatni, s az ő és társasága történeteit vágyunk tudni. Az öreg nem soká kéregette magát, karosszékében egyenes helyzetet vett, mintha valamely innepélyes előadásra készülne, s felvidult arccal következőleg adta elé történeteit:

„Még gyermekkoromban különös vallásos érzelmeket, a vallás iránti vonzódást s annak tárgyai körüli vizsgálódó természetet éreztem magamban. Szorgalmason olvastam a Szentírást s a vallások történeteit. Általláttam, hogy a keresztyén vallás sokban eltért eredeti erkölcsös egyszerűségétől, láttam annak fogyatkozásait, s éreztem, hogy valami tisztább s megfoghatóbbnak kell lenni azon vallásnak, mely az embert erkölcsös életre vezesse. Hajdani hazámban, Württembergben közöltem gondolatimat több polgártársaimmal. Számos helybehagyókra találtam. Lutheránus és katolikus hazámfiak vélekedésemhez állottak. Kezdettem gondolatimat mindinkább terjeszteni, s a nép előtt is közhelyeken előadni. Csakhamar minden vallásbeliek számosan gyűltek előadásaim hallgatására, mely a papok figyelmét magára vonta. Ezek minden módot elévettek becsmérlésem s üldözésemre. Előbb a katedrából szórtak ellenem átkokat, azután panaszokkal az igazgatáshoz folyamodtak, s az ő kiabálásaikra végre kénytelen volt az igazgatás megtiltani a közhelyen beszélést.

Megunva a papok rágalmát, félrevonultam, de bármely igen is rejtettem magamat a nép előtt, annál számosabban kerestek fel a velem együtt üldözöttek; végre annyira ment a dolog, hogy fogsággal fenyegettek. Vélekedésem s lelkiismeretem ily nyomatásai közt azon gondolatra jöttem, hogy hazámból kiköltözsem, oly tartományba, hol meggyőződésem szerint tisztelhessem Istenemet. Napoleon akkor első konzul lévén, 1802-ben írtam neki, hogy Louisianában,

az akkori francia gyarmatban, eszközöljen nekem és társaimnak lakhelyet. Nemsokára vettem Napoleon válaszát a követség útján, hogy nekünk hely adatik Louisianában, s az oda rövid időn induló igazgatási két hajóval általköltözhetünk. Mintegy másfél ezeren szándékoztunk odamenni, de kiköltözésünknek az igazgatás annyi akadályt tett, hogy azalatt 1803-ban Napoleon Louisianát eladta az Egyesült Státusoknak, minket pedig arra utasított, hogy Franciaországban a Pyrroneusok mellett letelepedhetünk.

Ezen ajánlást sok okokból nem fogadhattuk el, s meghatároztuk, hogy az Egyesült Státusokba költözzünk ki. De egyikünknek is itten ismeretsége nem lévén, engemet harmadmagammal választott ki a társaság általjönni s helyt keresni. Esztendeig jártunk széjjel Amerikában kevés vagyonnal. Szinte lehetetlen lett volna szándékunk kivinni, ha Baltimore és Philadelphia 2.000 dollárral ne segítsen, s philadelphiai prédikációimért a német atyafiaktól 800 dollárt ne kapjak. Ezen summával Pittsburgtól nem messze a pennsylvaniai státusban egy darab helyet megvásároltunk, s írtunk társainknak, kik sok akadályok után lassanként 1.200-an általjöttek.

A megvásárolt hely sivatag erdő volt, s nagy munkával irtogattuk ki. Mindnyájan szegények lévén, általláttuk, hogy ha széjjeloszlunk, nem gyarapodhatunk, s csak egyesített erővel haladhatunk elé. Közmegegyezéssel megállítottuk, hogy állandóul egyesítsük magunkat, s keresményünket közössé tegyük. Telepedésünket Harmonynak neveztük. Előbb nagy szegénységben éltünk, kevés gabonatermesztés s marhatenyésztés volt minden kerestetünk, de egyes igyekezetünk után annyira vittük, hogy szűk és terméketlen falunk helyett Indianában nagyobb terjedésű s termékenyebb helyet vehettünk meg, s ennek New Harmony nevet adtunk. Ott igyekezetünknek még több sikere lett. A marhatenyésztést s gazdaságot nagyba vittük, igen jövedelmesen. De az éghajlat igen meleg volt württembergi hidegebbhez szokott társainknak, s sokan a meleg miatt elhaltak. Ezen körülmény kéntelenített innen is elköltözni, s 1824-ben New Harmonyt is eladtuk Owennek és társainak 120.000 dollárért, s költöztünk e helyre, melyet Economynak neveztünk. Itt is sivatag erdő borította a vidéket, de egyes igyekezetünk után láthatják az urak, már mire mehettünk.”

Még sok apróbb körülményeket beszélt elé az öreg úr társasága történeteiből, s mindezeket igen egyszerűleg s nyájas eléadással. Az öreg meghívott vacsorára, addig pedig az ifjú Rapp úrral indultunk ki holmik megnézésére.

A társaság előbbi lakhelyein majdnem csak gazdaság és állattenyésztésre fordította igyekezetét, de itt szélesebben terjedt ki. Egy posztó- és karton-, erőmív-készítő, kendertörő gyárt, ser- és pálinkafőzőt s nagy lisztelő malmokat épített. Minden munka gőz által megy véghez, részént Angliából hozatott, részént itt készült erőmívvel. Míg a gyárok épületei készültek, a társaság kiválasztott tagjai Európa és Amerika nevezetesebb gyáraiba széjjel voltak küldözve tanulni; azok mellé megindításokkor nagy költségen nevezetes ahhozértöket hozattak, kiktől a társaság tagjai mindent megtanultak, s most szinte minden munka csak a tagok által foly.

Előbb is a posztó- és kartongyárokot néztük meg. A kerekek gőzerőmív által hajtatanak, valamint a közel lévő lisztelő malmoké is. Ezen gyárok a társaságnak mintegy 32.000 dollár tiszta hasznot hajtatanak évenként, s azonkívül a tagok köntösbeli szükségait is kiállják.

Befordultunk még a múzéumba, melyre dr. Müller úr gondoskodik, egy kedves öreg, ki az első telepedőkkel jött által. A múzéumnak egy kis könyvtára van, majd mind német munkákból; ásvány, madár, kígyók, indus öltözetek s más ritkaságok gyűjteménye, melyeket mind dr. Müller szerzett egybe. Ártatlan örömmel beszélt el az öreg minden darab történeteit. A muzsikaterem a múzeum felett van, hová vasárnaponként gyűlnek egybe a tagok, s nevezetesen a leányok, templomi énekek tanulására.

Megjelentünk vacsorára, s még a gróf Leon titoknoka és Müller úr. Asztal előtt néhányféle borral kínálkozott az öreg, melyeket a társaság természetett, előbbi lakhelyeiken, a Wabash vize mellett. Az amerikai bor hasonló a magyar erős borhoz, de nehezebb, olajosabb s nem könnyen hordozható. Amerikában a bortermesztéssel még nem sokra mentek, mert ámbár Economy Olaszországgal van egy szélességgrádus alatt, s oly égető melegek vannak, mint Olaszországban, mégis a sok erdő s nagy vizek miatt az idő hirtelen hidegre változik, az éjszakák hűvösek, a ragya gyakran jár, s a szőlő nem mindig mehet tökéletességre. De e részben is győzni fog Amerika az erdők kiirtásával a természetten. Vacsora alatt az öreg különös nyájassággal beszélte el sok régi történeteit. Az ételek fél németes s fél angolos fogásból állottak: az asztalt sokkal nagyobb fényűzéssel rendeltnek találtam, mint ily patriarkális egyszerű életben reméltem volna. Vacsora után Gertrud leányasszony, Rapp unokája mulattatott klavierjával s énekével.

Másnap a gazdasági épületek megnézésére indultunk ki. A rakott csűrök, cséplő- és szórómachinák, lentörő gőzzel, istállók s több más gazdasági intézetek oly tökéletesek, s oly nagyba vive minden, hogy a társaság igyekezetének csak ezen ága is mustra-iskolául szolgálhatna. A férfiak nagyobb része a gazdaság különböző ágaiban osztja fel magát, s mindenik a maga osztályát vetélkedve folytatja. Szinte mindenféle kézművekből is műhelyek vannak, hol a társaság számára minden megkívántatókból raktárok állanak. Amely tagnak öltözeti darabra vagy egyébre van szüksége, a köztárból veszi azt. Senkinek nincs kiszabva ugyan törvény által a maga illetősége, s mégis a közvélekedés tiszteleténél fogva senki a közös jóval vissza nem él, s amint hallottam, vetélkedés neme van köztük, hogy ez vagy amaz tag a köztárból mely kevéssel éri meg. Reggelenként a mészáros mindenik tag házához elküldi a familia nagysága szerint a húst; így a lisztet a molnár. Veteményt ki-ki természet kis kertjében, s mindazt, mit a társaság nem természet, a köztárból viszi mindenik.

Megnéztük azon selyemgyárat is, mely a Rapp intézete szerint puja eperfák által mintegy három esztendeje indult meg. A selyemtermesztés még nem nagy, a bogarakkal bánást az öreg Rapp, Gertrud és az iskolai gyermekek folytatják. Már két esztendő alatt néhány darab selyemszövetet készített az új gyár. A pennsylvaniai kamarák s az igazgatás tisztviselői itt is egy nevezetes példáját adták az igyekezet pártfogásának. Értésére esvén a törvényhatóságnak a Rapp igyekezete a selyemtermesztés s posztókészítés körül, a hazai természetmények buzdítására abban egyeztek meg a tagok, hogy a Rapp selyméből mindenik egy mellényt és nyakkendőt, posztójából pedig egy frakkot és pantallont csináltasson, s a jövő gyűlésben minden tag az ezekből készült köntösben jelenjék meg, hogy polgártársaikat a honi természetmények becsülésére serkentsék. Éppen ittlétünk alatt szótték a nyakkeszkenőket, a mellények már készen voltak.

Bétértünk néhány házhoz is a szobák elrendezését megnézni. Ez mindenütt egyforma, két nagy és két kisebb szoba, kamra és pincéből áll. A háznál csak az öregek s gyermekek maradnak nappal. Reggeli harangozaskor mindenki siet a maga vállalt munkájára, s azt felvigyázat s unszolás nélkül folytatja. A társaság némely tagjai a termékek s készítmények eladásával vannak megbízva. A bizottak évenként választatnak, s sáfárságokról számadolnak. A főfelügyeletet az ifjú Rapp viszi, ki a kereskedés nemei kitalálásában igen szerencsés. A társaságnak most kétmillió dollár vagyonánál többje van szerzemények és készpénzben, mely mindig felosztatlan marad, s tovább gyarapodik.

A gyermekek nevelésére s az iskola elrendelésére igen nagy gond fordítottatik, kivétel nélkül minden gyermeknek az iskolába kell járni, hol az írás és olvasáson kívül nevezetesen természethistóriát, technológiát s gazdasági előismereteket tanulnak. A társaságban egy tag sincs, ki írni s olvasni ne tudjon. Hogy a gyermekek korán munkássághoz szokjanak, az iskolai tanító vezérlése alatt mindennap egy órát dolgozniok kell. Tavasszal eperlaput, egest,

veresszőlőt s azután gyümölcsöt szednek. A tanítás Lancaster szerint foly, felügyelő dr. Müller. Az iskolai könyvek nyomtatására a társaságnak műhelye van.

A társaság majd mind németekből áll. Svábos akcentussal beszélnek, s régi németes öltözetjüket is megtartották. Angolok nemigen állnak közükbe. Van egy szerezsen família is, melyet a társaság váltott ki rabszolgaságból, s most annak tagjai is szabad emberek. Az új tagok esztendeig próbaidőt állnak ki, s akkor, ha valamelyik félnek nem tetszik, megválnak egymástól, s az ily tag magával hozott vagyonát is elviheti.

Felmentünk végre az új szőlőhegybe, hol a tőkék egészen a württembergi mód szerint jászoly kőkert közt vannak ültetve. A tőkéket Franciaországból s nagy részét Magyarországból hozatta ide a társaság. Az ifjú Rapp nagy vélekedéssel van a Magyarország termékenysége iránt, s arról örömet kívánt kérdezősködni. *Kedves volt ugyan hazánkról beszélhetni, de újra felébredt fájdalom, hogy hazánkat ez is s más is csak termékenységéről ismeri!* Valahányszor Amerikában írt geográfiai akadtak kezembe, mindig legelőbb Magyarországra nyitottam, de azt vagy csak Ausztria név alatt kaptam meg, vagy mellékesen szinte mindenikben csak ennyi van mondva: „a very fertile country” (egy igen termékeny ország).

Hazajöttünkben a szőlőből a társaság továbbgyarapodása iránti nagy plánumait beszélte el az ifjú Rapp úr, mert ő úgy hiszi, hogy míg a tagok ily egyszerű életet folytatnak, politikába nem elegyednek, s az Amerika mostani konstitúciója állani fog, társaságok el nem oszlik. Panaszolkodott azon balítéletekről, melyek nevezetesen Németországban elterjedtek rólok, hogy Brockhaus lexikona őket ábrándozóknak nevezi, s hogy a weimari herceg, kit ők 1826-ban itt a legnagyobb szívességgel fogadtak, utazásának azon részében, hol az Owen társaságáról szól, sok igazságtalan híreket terjeszt el rólok (Reise Seiner Hoheit des Herzogs Bernhard von Sachsen-Weimar, durch Nord-Amerika [Ófensége szász-weimari Bernhard herceg utazása Észak-Amerikában]. Weimar, 1827.), s hogy mindazokat egy közelebbről kiadandó munkájában szándékozik megcáfolni.

Owen fordulván elé, ki New Harmonyt megvette Raptól, s ő is hasonlólag a vagyon közösségén állította társaságát, kérdezősködtünk Owen iránt, de Rapp úr a vásárláskori egybeütődések miatt nem kedvezőleg ítélte róla.

Az Owen társasága megint egy különös jelenet Amerikában, s sokban hasonló a Rappéhoz. Owen Angliában született, s ott nevezetessé tette magát egy új nevelési rendszer behozatalával. Skóciában, New Lanarkban ő állította a híressé lett gyapotgyárat. Ott egészen különös gyarmatot formált napszamosaiból. A felszedett szegény gyermekeket iskolában tanította a Rousseau *Émile*-jéből s *Robinson*ból szedett elvek szerint. A gyarmat lassanként 2.300 főre szaporodott, nevelési elveit kiadta ezen cím alatt: *A New View of Society* [Új társadalomelmélet], London, 1813. Ő az egész emberiséget egy munkás családi egyesületté kívánta formálni. Vallásbeli gondolati a papok figyelmét magokra vonták, s sok pennaharcba elegyedett emiatt. Végre el kellett hagynia Skóciát és Angliát, s nagy ideái valósítására ő is Amerikára fordította szemeit. 1824-ben megvette Raptól New Harmonyt, s oda alkotta társaságát.

Az Owen társaságának is vagyonközössége fő elve, de ő ellensége minden felekezeteknek, melyek vallás nevezet alatt annyi rosszat szültek a világon, nála minden ember azt hiheti belsőjében, ami tetszik, s eszerint tiszta deizmus a társaság vallása. A jussok egyformák, de egyformán is köteles minden tag a társaság fenntartásán munkálkodni, hogy minden egyes személy jóléte bátorságosíttassék. Rapp elvei is ezek ugyan a társaságról, de ő nemcsak a személyes jólétre törekvést, hanem a vallás köteleit is bevette társasága fenntartására, melyre Owennél semmi figyelem nincs.

A shakerek, a Rapp és Owen társaságai három különös új jelenetek az emberiség történetében, s ha fél századot még fennállhatnak, nagy tanúságai lesznek a filozófiának, s a politikának sok elveit megcáfolják. A következés dicsősége minden esetben az Amerika konstitúciójáé, hol bármely különösködőnek tetsző vélekedés s gondolkodásmódnak is s a lélek elágazó minden munkálatának szabadon idő és próbamező engedtetik, anélkül, hogy a konstitúció s igazgatási rendszer veszedelmeztetését félteni lehetne.

Hazatérvén Economyba megnéztük az öreg Rapp kertjét is. E kicsin kertben Amerikának minden ritkább plántái halmozvák, s egy botanikusnak napokig gyönyört szerezhethetnének. A kert egyik szögében glorietteben áll a Harmónia szobra, melyet közelebbről Philadelphiában készítettek. Az öreg Rapp most is mindenkori foglalatosságban él, s annyi vállalt munkái közt e kertet is érkezik művelni.

*

Ittlétünk alatt harmadnapig szüntelen nézés s tudaklással valánk elfoglalva, s még sok látni és hallani valónk maradt. Economy a praktika-filozófiának a praktikai életnek nagy iskolája! Mindazt, ami itt gyakorlatban van, s világos következményekben előttünk áll: ezen egyszerű erkölcsök, csendes háziség, világi fényről lemondás s mégis az élet vagyonaiban bővölködés - mindezek csak kegyes ábrándozási álmoknak tekintődhetnek, ha itt valóságáról meg ne legyünk győződve. Ha ezen társasági rendszer nem akadályozza-e az elme magasabb kifejlődését; ha nem gát-e a magasra törekedésnek; s ha a szabad akarat büszke önérzelmét nem zálogosította-e el? És ha nem ad-e mégis nyugtot a léleknek e szünteleni munkás élet, a világ hiúságainak ily megvetése, e biztosított jóllét s ezen patriarkális egyszerű örömei? Mindezekről azonagy elme különböző helyzeteiben talán mindig különbözőleg fog ítélni. Én bámulással hagytam el e helyet; s inkább örvendek az itten látottaknak, mint minden szalonok titkai megtanulásának.

Jöttünk végre az öreg Rapphoz búcsút venni, s még egyszer megtekinteni e különös embert. Az öreg a régi hospitalitás stílusából most is eléhozatta wabashi borait, szívesen kínálgott, sok áldást mondott utunkra, s megváltunk e nevezetes helytől és embertől az elmélkedés s visszaemlékezet sok tárgyaival.

XXI

*Pittsburgh - Találkozás Báró Wesselényi Farkas és Balog Pállal -
Alleghany és Monongahella vizei - Alleghany-hegyek - Marylandi státus -
Szerecsen rabszolgák állapota*

Mihelyt kiérkeztünk az Economy határokból, újra amerikai erdős szcenákra találtunk. Az Ohio partján fel hegyes és bajos utakon haladgattunk. Sötétben érkeztünk Pittsburghba. Kocsisunk hibából más fogadóba hajtott, mint amelyet ajánlottak volt nekünk, s szinte vissza akartuk már hajtatni, ha nagy sötét ne legyen - s mely kedves következése lett kocsisunk ezen hibájának! Mihelyt lerakodtunk, siettem a bárba, beírni nevünket s szobánk számát a vendégek könyvébe - s íme, éppen ez előtt írták bé nevüket ide báró Wesselényi Farkas és Balog Pál is, s szállások száma történetesen éppen a mi szobánk mellett esik. Siettünk szobájokba, de ők vacsorára voltak híva. Majd két órát sétáltunk a tornácban, hogy midőn hazajönek, idegen hangon, magyarul szólalva meglepjük őket. Végre megérkeztek, örömünk miatt nem tartott soká a tréfa; viszontlátásunk kiömlése oly hangossá vált, hogy a csendességhez szokott amerikaiak csudánkra gyűltek ki a szobákból. Utazásunk alatt Európában és itt most a negyedikszor találkoztunk egybe ily történetesen! Midőn utoljára megváltunk egymástól Singsingben, mi északra, s ők délre indultak, s december elején határoztuk volt New Yorkban egybejöni. Lehetlen volt remélni is mostani egybetalálkozásunkat, s meghatároztuk, hogy többé ne váljunk el.

Másnap báró Wesselényi és Balog Economyba mentek fel, mi pedig Dobbin és Irwin kereskedő uraknak megadván ajánlólevelünket, velük a várost s ennek különféle gyárait jártuk meg.

*

Pittsburgh azon szegletben fekszik, hol az Alleghany és Monongahela hatalmas vizei egybefolynak, s formálják az Ohio folyamát. Az Alleghany és Monongahela Amerikának ellenkező két részeiben erednek. Fenn északon fakad az Alleghany az Erie taván alól, a Monongahela pedig Virginiában a Laurel hegyei közt, s különböző patakokat magokba felfogva folynak szembe Pittsburghnál találkozni; innen az Ohiót formálva 200 mérföldnyi csavargásaik után a Mississippibe és a Mexikói-öbölbe ömlenek. E vizek által észak, dél és nyugotra kulcsa van Pittsburghnak, s a 300 mérföldre nyúló pennsylvaniai új kanális által keletre egészen az óceánig is útja nyílt meg. A város ily szerencsés fekvéséhez pazérolva adta a természet egyéb adományait is. A rengeteg hegyek kebele gazdagon rejti a vasat, kőszén és sót, s Pittsburgh egészen gyárvárosnak látszik teremtvé lenni.

A szabadságháború után hamar felfedték az amerikaiak e hely szerencsés fekvését és gazdagságát. Honi és európai mesteremberek tódultak ide megtelepedni, s a népesség rövid idő alatt ekként nevedett:

1800	1.565 lakos
1810	4.768 lakos
1820	7.242 lakos
1825	12.542 lakos
1830	17.000 lakos

(The American Almanac. I. 206.)

A lakosok az amerikaiakon kívül angol, skótos, irlandus s számos németekből szaporodtak, de e sokféle nemzet már egészen amerikanizálódott. Hol a törvény nem szaggatja különböző osztályokra az embereket, hol mindenik azon egyforma juss birtokába lépik - ott a szabadság nevében mindenki azon haza gyermekének keresztelkedik, s siet mentől előbb a nyelv megtanulásával s neve hazaitásával is egészen hazafisíteni magát.

Pittsburgh belsője nem hasonlít a több amerikai városok kellemes, vidám s eredeti színéhez. Hasonlít inkább Manchesterhez és Birminghamhoz Angliában. Örökös kőszénfüst lebeg felette; a házak s roppant gyárok elfüstölödtek; utcáin s a partokon különféle portékát hordozó szekerek tolongása, mindenfelé a ki- s bepakolás szcénái, vashámorok s a gyárok kolompolásai teszik a mindennapi jeleneteket.

Minden gyárban gőzerőművet láttunk használni, s amint állítják, Angliának sincs egy városa is, hol a gőz erejét annyiféle munka végbevitelére használják. A többek közt egy sütőházban is megfordultunk, hol a gőzerőmű által egyszerre megszárt lisztnek tésztáját ugyanazon erőmű dagasztja meg, s szaggatja végre azon apró kerek darabokra, melyből készül a tengeri kenyér (cracker). Hét gyárban csupán erőműveket öntenek s dolgoznak. Kilenc kohónak vasát nyolc vasnyújtó malom (rolling-mill) nyújtja táblákba s különféle gömbölyű s szegletes rudakba. Tíz gyárban gőzerőmű által csupáncsak vasszegeket dolgoznak, melyek mintegy 18 tonna, vagyis 36.000 font vasszeget készítenek napjában. (The Northern Traveller, art. Pittsburgh.) Ezen szegcsinálás módja egészen amerikai, nem régi találmány. Ezeken kívül több fűrészlő-, lisztelőmalom, gyapjúfonó, füstölő, üvegfaragó s más számtalan gyárok vannak mozgásban, általában mind gőzerőművel.

Délután az itteni nevezetes hidakat néztük meg, melyek ily széles két folyam ágain remekei s csudái az architektúrának. De legkülönösebb azon hosszú híd, mely a Monongahela ágán csupán avégre van építve, hogy azon a pennsylvaniai kanálist vigyék keresztül. A híd mintegy két öl magosságyira emelkedik a víz tükretől, oly szélességű, mint a Duna Buda-Pest közt, nyolc kőlábon hét ívvel. A hajók ezen hídon járnak keresztül, s mennek és jönnek a kanálison.

*

Estvére visszaérkeztek Balogék Economyból, s elhatároztuk, hogy a közép-státusokba menjünk által Baltimore-t, Washington-t és Philadelphiát megjárni. Korán reggel szekérbe ültünk. Hosszú és bajos út állott előttünk Baltimore-ig a híres Alleghany hegyein keresztül-haladni; de könnyítette annak terheit egymástóli elválásunk után a velünk történeteknek elbeszélgetése. Walkenburg, Howardsburg és Adamsburg felé elértük az Alleghany hegyeit. E hegység déli Carolinától kezdve egészen az Erie taváig nyúlik fel, s Pittsburgh felől Baltimore-ig közönségesen három nap tart az általhaladás. A hely köves és sziklás, és akármely magosságról tekintve új hegység és temérdek erdő terül el a szem előtt. A telepedések ritkák, néha két és három órát kell haladni, míg valamely fogadóra található. Greenburg, Youngstown, Ligonier, Stoystown és Bloody Run az útban nevezetesség nélküli helyek, s megállapodás nélkül haladtunk két egész nap hegyekre mászva s hegyekről ereszkedve le.

Az Alleghany-sivatag hegyei a revolúció előtt kevésbé voltak ismeretesek, csak az indusok különböző mesés tribusai bírták e helyeket, s életét vetette kockára azon fejér, ki egyedül akart a hegyeken általhaladni. Most a vad helyhez képest járható úton teljes bátorságban halad az utazó, s számtalan más utasokra talál. A magosabb hegyekre gyalog mentünk fel. Harmadnap utunk után St. Thomas és Chambersburg felé már a marylandi státusba s ismét sűrű telepedésű vidékekbe értünk.

*

Mihelyt Marylandba beléptünk, számosabb szerezseneket kezdtünk látni, mint más státusokban; a mezőket mindenütt feketék munkálták. De mindaddig nem jutott eszünkbe ennek oka, míg egy fogadó ajtajára ragasztott hirdetményen e sorokat nem olvastuk: „Folyó évi október 28-kán Caldwell Jakabnak mint adósnak portékái, s azok közt két férfi és egy asszony szerezsen rabszolgák is a többet ígérőnek árverés útján eladatnak.” Mintha jégkéz vonult volna el szívemen ennek olvasására! s tehát rabszolgák országába érkeztünk! - sóhajtottam bánatomban.

Utazásunk alatt sokat hallottunk a rabszolgákról, s ez a pont szünteleni vitatás tárgya a rabszolgaságot már eltörlött s még el nem törlött státusok közt. Miután láttam e nagy haza konstitúciójából folyó példátlan szabados polgári életet, mindenben a természet törvényein alapított elveit, az emberiség művelődésére szentelt annyi intézeteit - mindig megfoghatlan volt előttem a felséges teória s e gyalázatos praxis közti nagy ellenkezőség! Felhordtam amerikai szép ideálom mentségére azt is, hogy nálunk is most nemrég csak a József hatalomszava törheté le az örökös jobbágyság láncait, hogy még most is, midőn némely nemeseink errőli régi törvényeinket olvassák, mint hajdoni boldog időre sóhajtanak vissza a József előtti korra, s hogy mai napig is vármegyéink egy részében törvényrontónak kiáltatik, ki az urbáriomot az emberiség elveiből pártfogolja. Mind felhordtam ezeket, de ezek sem hazámat, sem Amerikát nem menthetik meg a gyalázattól e részben.

Nincs talán elszomorítóbb tapasztalás s az erkölcsi filozófiát megszegyenítőbb pont, mint az, hogy az ember mindig hajlandó erejével s eszével visszaélni, s a nem oly erős s nem oly eszes emberen szellemi vagy testi hatalmat gyakorolni. Talán mind az egyes ember s mind a nemzetek akkor állnak a művelődés legfelsőbb kulminációján, ha e hajlandóságot vagy egészen kiirthatták, vagy annyira megzabolázhatták a recidiválás félelme nélkül, hogy a nem oly erős s nem oly eszesnek jussait is a magokéhoz hasonlólag becsülik. De hány egyes ember s hány nemzet dicsekedhetik e rossz hajlandóság egészen kiirtásával vagy legalább oly megzabolázásával, hogy kísértetek közt is a visszabukástól jótállani lehessen? Ha ezen tökéletesség ideáljához közelítésnek termometrumi grádicsokat lehet szabni, úgy Amerika bizonyosan a legmagosabb grádicsra emelkedett a melegség pontja felé sokakban, s ha világ történetéből nézünk utána a dolognak - a rabszolgaság eltörlésében is.

Európában a rabszolgaság az emberiség történetével kezdődik. Amerikába 1620-ban vitte az első hollandus hajó Virginiába az Afrika pusztáin elfogott szerezseneket, s oly hidegvérrel adta el pénzért, mint a barmot; mert az akkori vélekezés szerint őket az Isten már csekélyebb anyagból teremtette, mint a fejt - és mint pogány nem is érdemelt emberi nevet. Áhítózva rohant az angol is ez új kereset nemének, s ezereként hordta által a szegény szerezsen Amerika vadonjaiba, mint a marhát. Ez a kereskedésmód törvényesnek s igen természetesnek látszott akkor minden európai nemzeteknél. A virginiaiak voltak elsők, kikben felébredt végre az emberiség érzete, s 1680-ban nyomós és szívre ható kérelmekkel folyamodtak az angol udvarhoz, hogy az emberhússal való ezen gyalázatos kereskedésnek vettessen véget. A több gyarmatok is támogatták e kérelmet, de az angol parlamenttől azon emberiségtelen feleletet kapták, hogy a rabszolgákkal kereskedés sokkal jövedelmezőbb Angliának, mintsem hogy az amerikaiakért arról lemondjon. Ismételték ezen kérelmeiket 1699-ben is, de az eltörlés helyett, hogy az igazgatás maga is részesedjék a gyalázatos jövedelemből, bizonyos taxa vettették a rabszolgákra bevivőkre. (Levasseur, Vol. I.)

Ekként állott a rabszolgák állapotja, míg a gyarmatok lerázhatták az Anglia jármát. Mihelyt a függetlenség kihirdettetett, első gondjok volt a státusoknak a rabszolgákra is fordítani figyelmüket. De már a gyalázatos szokás több emberi nyomokon által oly mély gyökeret vert, s oly megszokottá lett volt, kivált a déli státusokban, hol a népesség harmadrészét tették a rabszolgák, hogy veszedelmesnek látszott egyszerre felszabadítani őket. De első volt Virginia,

mely a függetlenség elején törvény által megtiltotta több rabszolga béhozatalát. Pennsylvania még tovább ment, törvénye kihirdetése napjától kezdve születendő minden szerezcsent szabadnak nyilatkoztatott. New York húsz esztendő telt fel, hogy annak bételésével minden rabszolgaság megszűnjön. E szép példaadásra az első tizenhárom státusok közül nyolc egészen eltörölt minden rabszolgaságot. Végre 1808-ban a Kongresszus - minden európai hatalmak megszégyenítésére azon törvényt hozta: hogy a rabszolgákkal kereskedés hasonló lévén a tengeri tolvajsághoz, amely polgár ezen vétékben találtatik, halállal lakoljon. (Levasseur, vol. I. l. 146.)

Ily lépéseket tettek az Egyesült Státusok a rabszolgaság eltörlésére, míg az európai nagyhatalmak némelyike kolóniáiban most is szabadon és törvényesítve gyakoroltatik az embertelen mesterség. A mostani huszonnégy státus közül tizenháromban már tökéletesen el van törölve, és 339.360 szerezcsen szabad emberré lett. Hátra vannak még a déli státusok, hol legmélyebben gyökeret vert e gonosz szokás, s hol 2.011.320 szerezcsen még rabszolga. (The New York Annual Register. 1831. l. 333.) E nagy szám valóban megdöbbentő, de az ottani szerezcsenek ily szaporodását részént az okozza, hogy az esztendő hat hónapjaiban a fejr ember ki nem állja mezei dolgozás alatt a rekkenőséget, s kéntelenek a birtokosok mindent szerezcsenekkel dolgoztatni. S éppen ez is okozza, miért irtózik a déli birtokos megválni azon szerezcsenjeitől, kiket elei készpénzen vásároltak, s mint a marha, örökösödés útján szállott birtokába. De az úgynevezett tizenhárom tiszta státus hatalmasan kiált a rabszolgaság tizenegyre, s a közvélemény oly erőre kapott, hogy rövid időn vége lészen minden rabszolgaságnak.

A tizenhárom tiszta státusban különböző egyesületek formálódtak ennek végképpeni eltörlésére; de egy nehézség s nevezetes kérdés adta elő magát, tudniillik mitévők legyenek a már felszabadítottakkal s szabadulandókkal, s itt megint oly kényes pont fordul elé, melyet az európai ember nem képzelhet. Mert a fejr ember akkor is, midőn már szabad a szerezcsen, s megismerte a vele egyforma természeti jussát, mégis bizonyos hátrataratózkodásban áll tőle. A természetnek a színezésben tett játéka-e ennek oka? Vagy talán s igen hihetőleg az-e, hogy a fejr megaláztatásnak tartja azzal társalkodni, kivel elébb baromként bánék, s határtalan uradalma alatt szolgálja vala. Íme, ismét egy gyenge oldala az emberi szívnek, melynek az amerikai szabad polgárok egy része éppen úgy alája van vetve, mint az európai büszke arisztokrata. És ezen megvetésből természetesen következik, hogy a szegény szerezcsen nem is örömet társalkodik azzal, s utálja is, ki elébb határtalan tyrannusa vala.

E nehézség elhárítására több módok voltak javallatban. Az is, hogy őket Sz[ent] Domingóba szállítsák megint, hogy a Mississippin túl új gyarmatot formáljanak belőlök, vagy hogy Kanadában telepítsék le. Végre 1815-ben Finney [Finley] úr egy plánomot dolgozott, s széjjelosztotta, hogy az angol Sierra Leone-i kolonizáló társaság példájaként Afrikába kellene őket visszavinni. Ezen javallatnak több pártfogói találkoztak, s 1817-ben az amerikai filantrópusok első gyűlésüket tartották e tárgyban. Clay előlülése alatt 1818-ban új nagygyűlés tartatott, s az Afrikába visszaszállítás határozatott meg. Az Egyesület nevezetes summa pénzt tett egybe, s ezzel Afrika nyugoti partjain a Mesurado fokánál az 5. és 6. szélesség grádusa alatt megvásároltak egy roppant kiterjedésű helyet, s azt Libériának nevezték. Már 1819-ben elkezdette általszállítani az Egyesület a szabad szerezcseneket Libériába; ott földet osztat ki nekik, házat épített, s bizonyos summákat ad a gazdaság elkezdésére.

Libériában az első megfundált várost a Mesuradónál Monroviának nevezték az új polgárok praesidens Monroe tiszteletére. Az Egyesület ágenseket tart ottan, s esztendőnként a maga költségén viteti által a felszabadultakat.

Monrovia már néhány ezer lakost számlál, kik az amerikai respublikai formát s az odavaló konstitúciót s törvényeket vitték bé. A lakosok erkölcsösök és vallásosok, már Monroviában három templomjok van; 1826-ban pedig egy bostoni Force nevű ifjú nyomtatóműhelyt is állított, melyben nyomtattatik a *Liberia Herald* nevű újság. Szerkesztője Ruszvurm Jakob szerecsen tudós. Az új státus katonai ereje 500 főből áll. 1831-ben újra 343 szabad szerecsent szállított által az Egyesület. Mely új jelenet leszen Libéria nemsokára az emberiség történeteiben!

*

Íme, a rabszolgaság története az Egyesült Státusokban, a azon dicső lépések, melyek ennek eltörlésére tétettek! Igenis dicső lépések, mert az emberi gyarlóságok története azt mutatja, hogy az ember könnyen szokott ugyan szabados és nagylelkű elveket megállítani ott, hol vagyoni vagy személyes áldozat nem forog fenn, de mihelyt e kettőnek akármelyike jön játékba, ott azonnal folyamodik kimeríthetetlen sillogizmusai tartalékjához önhasznát színezní és támogatni; s csak az oly ember kész vagyoni és személyes önhasznát a szabad elvekért feláldozni, kibén a szabadság érzete vérré vált, mint az amerikaiaknál. Hogy fáj az egyesült státusbelieknek a rabszolgaság szemrehányása, azt hiszem, és érzettem is, mert az európai nyugoti országokban közönségesen elterjedt hiedelem az, hogy Európában még csak Muszka- és Magyarországbán divatoz rabszolgaság, s ezen hiedelem mindig mélyen fájt nekem is.

XXII

Baltimore - Washington szobra - Könyvkedvelés Amerikában - Vasutak - Szerecsen templom - Utazás Washington felé

Baltimore a Marylandi státus legnépesebb városa. A Potapscó partján építve kikötőjéből könnyű az óceánra haladás. 1765-ben még csak ötven házból állott, a revolúció után kereskedése és népesedése hirtelen nevedett, s most 80.625 lakosa van.

A város nevezetességei közt elébb is a Washington emlékére emelt oszlopot néztük meg. A hely igen szerencsésen van választva az emlékeknek. A város felső részében, a Howard-parkban egy dombra építve az egész városon látható. Az oszlop a párizsi Vendôme-piaci Napoleon oszlopa formájára készült, 176 láb magosságú, belsőjében csigagrádics vezet a tetejére, hol áll a Washington szobra fejr márványból igen jól találva. Az emléket a marylandi státus építtette, s a Washington számára készültek közt az Egyesületben ez a legpompásabb. Az oszloptól nem messze az eredeti erdőből még néhány aggott cserefák állanak.

Baltimore minden épületei nagy csinoságot s ízlést mutatnak. A katolikusok, unitáriusok és episzkopálisok templomai az arhitektúrának remekei. A katolikusok Szent Pál-temploma egészen a római Panthéon stílusából van építve; az unitáriusoké a római Szent Péter formájára, teteje dómmal s a bemenetelnél gyönyörű oszlopszatokkal; az episzkopálisokét hasonlólag az oszlopszatok teszik igen széppé.

A banque, városháza, Peale muzéuma, Athenaeum s több épületek a lakosok csinos ízlését mutatják. Baltimore a közintézetekben is vetélkedik a több városokkal. A nevelés, tudományok, könyvtárok s mesterségek előmozdítására különböző egyesületek szövetkeztek itt is.

Amerikának több nevezetességei közt sokhelyt meglepett az is, hogy a legkisebb városban is legalább a városházánál mindenütt könyvtárt találtam. Legyen bármely csekély népességű a hely, a közönség házában bizonyosan könyvtárt találhatni legalább a hazai dolgokat illetőkből. A könyvkedvelés oly közönséges a privátusoknál is, hogy akármely szegény háznál, ha nem egyéb, a Konstitúció, Biblia, az Egyesület históriája és geográfiája bizonyosan megtalálhatik. A tehetősebbeknél pedig mindenütt a ház bútorai közé tartozik a könyvtár is, s mégpedig igen csinos kötetekben. Azonkívül legalább egy újság a ház elkerülhetlen szükségéi közé tartozó.

*

Baltimore-ból kétfelé induló vasút van készülöben. Az egyik az Ohioig vezet, a más Washington városáig. Mindenik már néhány mérföldet eléhaladt. Itt mulatásunk alatt néhány-szor néztük meg mindeniket s azoknak csinálása módját. Az amerikai vasutaknak nagy részén nem gőz által fut a szekér, mint Manchesterben, hanem csak lóval. Mindenik szekér 25-30 ülésre van készítve, s azt egy ló a legsebesebb ügetéssel igen könnyen viszi. Ha minden esztendőn oly nagy számmal s oly sebességgel készülnek a vasutak és csatornák, mint most, úgy ötven esztendő múlva ritka helyt lesz közönséges szekérre szükség.

*

Egyik este meglátogattam a városi cirkuszt. Vándorló komédiások adtak elé néhány apró darabot színen és lóháton. A társaság gyenge volt, s a közönség is hozzá való. Az egész játékból csak az volt figyelmes előttem, hogy a szegény szerecseneknek itt is külön helyen kell ülniök. A cédulán mindig ki van téve a szerecsenek elkülönözött ülése (Gallery for coloured persons) ára is, és ez a hely közönségesen olcsóbb a többinél.

*

Ámbár Baltimore lakosainak nagy része katolikus, a vasárnap megtartásában mégis oly sanyarúk, mint a többi puritán városok. Baltimore és New Orleansban legtöbb katolikusok telepedtek; az egész egyesületbeliek érsekje Baltimore-ban lakik. De ez a fényes isteni tiszteletű vallás itt éppen úgy nem csinál kitetsző figyelmet, mint a más itteni tizenkét vallás egyike sem. Történetesen egy szerecsen templomba is vetődtem. A hallgatók mind feketék voltak. Egy férfias, szép termetű mulató pap prédikált meglepő előadással és hanggal. A két nembeliek különállva ültek, mind csinosan öltözve. Az asszonyoknak nagy része fejrben. A prédikáció tárgya a földi viszontagságok békével türeése volt, de arra keveset ügyeltem, mert figyelmemet a hallgatók tartották meglepve. Ők egészen a papra andalodva látszottak lenni, s kitetszett figyelmökben a tiszta vallásos buzgóság. Nem győztem szemlélni e különös arculatokat, a színezet változatait a fejérekkel elegyedés után, s új vallásukhoz ezen buzgó ragaszkodást. Sajnálkozás s tisztelet érzelmei cserélődtek bennem, s elgondoltam, mik lennének ők az Afrika égető homokjain, s mik most! S ha vajon állati vadságokban szabadon az egész természet keblében vagy e csinosult öltözetben, félmíveltséggel s megkeresztyénésült érzelmeik közt boldogabbak-e?

Egész másfél század alatt közönséges vélekedés vala a fejéreknél, hogy a szerecsen alábbvaló anyagból van formálva; mint a fejr; hogy értelmi művelődésre nem képes, s a szabadságra nem megérlelhető. S íme, az egyesületbeli szabad szerecsenek s kivált a szent-domingók miként megcáfolták ez állítást! Libériában és Szent Domingóban oly értelmes feketék valának, mint akármelyik fejr, s igazgatások elveit oly szabados alapokra állították, mint az Egyesült Státusok. És íme, mellettök ugyanazon fajú embertársaik rabszolgaságban! Azok igenis keveset különböznek az állattól, mert bennök születésökkal a lélek tehetségeinek minden csírái elfojtattak, s csak az étel és bot két tárgy feletti gondolataik engedődtek kifejlődni, s igenis nemzetségről nemzetségre vadak és félállatok maradnak ily helyzetben.

Minden teóriai elmélkedéseink ellenére valónak marad az: hogy az embert a szabadságra és művelődésre csak a szabadság érlelheti meg.

*

Baltimore-ból Washingtonba indultunk oly feltétellel, hogy nemsokára az itten tartandó lóversenyre visszatérjünk. Az út Washington felé rakva jövő-menő utazókkal. A föld igen művelt, a dohánytermesztés igen nagy. Széjjel a mezőkön szerecsenek dolgoznak, s urok lakját az ők kalibájok keríti körül. E látvány igen feltetsző annak, ki az északi státusokból utaz erre.

Bladensburgnál már béestvelődtünk, midőn a columbiai distriktusba beértünk. Gyönyörű holdvilág volt, s ezen idő a nappali rekkenőség után éjfélíg itt a legkellemesebb. Messziről láttunk fejrteni egy nagy épületet „az a Capitolium”, mondott kocsisunk egész meglepéddel. Közelegtünk a Capitoliumhoz és Washingtonhoz, s gyermeki érzéssel örültem a holnap eleibe, hogy az Egyesült Státusok fővárosát fogom látni. A Capitoliumtól nem messze beszálltunk a National Hotelbe, mely sok emeletei s elosztásaival hasonlít egy nagy kaszárnyához.

XXIII

*Washington városa - A Capitolium - Képek a Capitoliumban -
Követek és szenátorok háza - Praesidensi ház - Találmányok raktára -
Státus-titoknok Livingston - Praesidenshez bjelentés*

Ki Washington Párizs és London fényéhez vagy más európai fővároshoz hasonlónak gondolná, ha királyi fényűző udvart, a főtisztviselők ragyogását, udvari gárdákat, cifra cselédséget, pompát üző főnemességet, multság helyeit vagy a bámulásra gyűlt idegeneket keresné itt, nagyon megcsalatkoznék. E várost a többiektől csak jövőre kinézett óriási elrendelése, a középületek nagysága, az Egyesület első tisztviselői ittlakása és a kongresszus teszük nevezetessé. De ezek mindmegannyi fontos tárgyak az utazónak, ha nem mulatkozni jött ide.

A revolúció alatt a kongresszus néha New Yorkban, de többnyire Philadelphiában gyűlt egybe, s az Egyesületnek nem volt fővárosa. A béke megkötése után értekezés tárgyává vált az Egyesület fővárosát oly helyre tenni által, hol a lehetőségig minden státusok közepében álljon, mégpedig hogy a helyhez kötött befolyások kikerültsenek, a főváros egyik státushoz se tartozzék, hanem az mindenik törvényhatósága alól kivéve, magában foglaljon külön állást, s az egész Egyesület igazgatása alatt legyen. Evégre Maryland és Virginia általengedték az Egyesületnek minden további juss fenntartása nélkül a Potomac vize két partjain azon tíz négyszögmezőhelyet, hol most Washington, Georgetown és Alexandria fekszenek. E hely közmegegyezéssel Columbia disztriktus nevet kapott, s egészen a kongresszus egyenes igazgatása alá rendeltetett oly feltétellel, hogy soha külön státust ne formáljon, hanem mindig az egész Egyesület tulajdona maradjon.

A főváros plánuma lassanként elkészült. 1792-ben hozzáfogtak a középületekhez; 1810-ben a kongresszus s minden hivatalok általköltöztek, s azolta itt tartják üléseiket. Hol most Washington áll, 1790-ben még erdő volt, most Georgetownnal együtt 30.250 népessége van, Alexandriának 9.608, és így öszvesen 39.858. Washington utcái elintézete óriási plánum. A kimérés egymillió lakosra van felvéve. A legmagosabb dombon áll a Capitolium, széles gyepezet körülte, hová mint középpontra a huszonnégy státusról elnevezett 24 utca egyberúg; a keresztüljáró utcák az ABC rendje szerint neveztetnek. A Pennsylvaniai főutca, mely a Capitoliummal szembe emelkedett más halmon épült praesidensi házig nyúlik, már egészen bé van építve, s még egynehány. De nagyobb részében még csak imitt-amott állnak épületek, a Capitoliumon túliak pedig egészen néptelenek, s csak fennálló oszlopok mutatják a léendő utcát. E széjjelszórt építés nagyon különös formát ad a városnak, s sokan hibáztatják az igen nagy skálára vett plánomot. De kiváltképp hibáztatják az igen széles utcákat, mert amellet, hogy mind a két oldalon két sor fával ültetett trottoir nyúlik végig, még középben a szekérútnak oly tágas hely marad, hogy három közönséges utca könnyen kitelne belőle, s ez a közösülést igen nehezíti.

A középületek közt legnevezetesebbek: a Capitolium, praesidensi ház, fegyvertár, kincstár, hajórahely, postaigazgatás, találmányok raktára és a négy státustitoknok hivatali épületeik. De mindezek közt büszkén áll fenn a város közepéből kiemelkedett halmon a görög stílusú pompás Capitolium, mely az Egyesületben legszebb és legnagyobb épület. A Capitolium halma oldalai egészen szabadon állanak, gyönyörű gyepparthyie-kra osztva, apró csoportokkal az Amerika ritkább növényeiből. Pompás gránit-grádics vezet fel a korinthiai oszlopatú portáléba. Az épület közepén áll az úgynevezett Rotonda, mely egy egészen kerek nagy terem, világát felülről a tetején álló dóm által veszi. A két szárnyban a követek és szenátorok termeik, világukat hasonlólag a tetejükön álló dóm által véve. A több teremek könyvtár, főtélőszék, levéltár s a kongresszusi különböző bizottságok ülései helyül használatnak.

Legelőbb a Rotondába léptünk be, innen vezetnek a korridorok a követek és szenátorok házaikba. A Rotonda az Amerika históriájából készülendő képek kitételére van szánva. Négy darab, mindenik tizenkét láb magosságú, már készen áll ezredes és híres amerikai mívész Trumbull által festve. Az első kép azon jelenetet ábrázolja, midőn 1775-ben a Kongresszus gyűlésében ötvenkét követ előtt Franklin a függetlenség aktája javallatát olvassa fel. A követek egyenként életnagyságban ülve ábrázoltatnak, csak Franklin és két társa mint bizottság tagjai állanak az olvasás alatt. Minden követ a nagy tárgyra figyelmeztve látszik lenni. Amint mondják, minden arc tökéletesen el van találva. Ezekből még csak Caroll Dániel él Baltimore-ban most 95. esztendejében. A második Saratoga megvételét; a harmadik Yorktown megvétele után azon jelenetet ábrázolja, midőn a megvert angol tábor Washington generál előtt elindul; Washington és egész tisztikara lóháton, s közöttük az ifjú Lafayette mosolygó arccal. A negyedik azon érzékeny jelenetet adja elé, midőn a béke megkötése után 1783-ban Washington a Kongresszus előtt megjelen, s lemond neki a háború alatt általadott hatalomról. Mely szívemelő jelenetek, mely méltó büszkeséggel tekinthet az amerikai e darabokra!

E négy olajfestésen kívül még négy remek basrelief áll a falban. Az első ábrázolja azon szívre ható jelenetet, midőn Pocahontas indus fejedelemléány 1606-ban megmenti kapitány Smithet a haláltól. (Azon Smith kapitány, kit 1500[-as évek] végén Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem a székesfejérvári ütközet után nemességgel ajándékozott meg.) (Capellanótól.) A második, midőn az új-angliai kivándorlottak 1620-ban partra szállnak Plymouthban (Causicitól). A harmadik, midőn 1682-ben Penn Philadelphiához közel egy fa alatt az indusokkal szövetségbe lépik (Gevelottól). A negyedik Boone harca két indussal (Causicitól). (The Northern Traveller. I. 385.)

A Rotondából a követek házába léptünk. Minden cifraság és ékesgetés nélkül bizonyos méltóság van e teremben, mely egy félkört formál. Tizennégy oszlop nyúlik fel egészen a dómig, melyek megett van fenn a hallgatók számára a karzat, alatt idegen diplomatikai tagok ülésök. A félkör közepén, közel a falhoz helyhezve áll a szónok (speaker) széke, melytől kezdve hét sikátor nyúlik el egészen az oszlopig; ezek közt ülnek a követek. Minden követnek külön íróasztala van. A terem padozatja egészen beborítva szőnyeggel. A falon függ a Lafayette képe életnagyságban, szembe fog jöni a Washingtoné. Mindenben hasonló ehhez a szenátorok háza és a főítélőszéké a más szárnyban.

A különböző osztályokba vezető korridorokban mindenütt másféle formájú oszlopszatok vannak. A szenátorok házába vezetőben igen eredetiek: az oszlopok fenékállásokból (pedestal) törökbúza-szálak nyúlnak fel, nagyon hasonlóságú utánfaragással, melynek capitáljait csüngő ért törökbúza-csók formálják.

A Capitolium 1.646.717 dollárba, vagyis 3.493.434 ezüst forintba került a nemzetnek. Midőn szinte be volt végezve, az 1814-i háború alatt az angolok felgyújtották; a fedelezet és könyvtár elpusztult, de mindenik újra szebben költ ki hamvaiból. Azon néhány napok alatt, míg 1814-ben az angolok Washington general Ross alatt birtokokba tartották, borzasztó vandalusi pusztításokat tettek. A többek közt a fegyvertárban egy igen szép emlék állott különböző allegóriai figurákkal azon amerikaiak emlékére, kik Algiernél elhullottak. Barbarusi módon ezen márványnak rohantak az angol katonák, s a figurákat, nevezetesen az Amerika és História múzsáját ábrázolókat karddal egybevagdalták. Az emlék most által van hozva a fegyvertárból s a Capitolium két grádicsai közé helyeztetve, de az angol kard rombolásai nem pótolhattak ki, s az emlék talpára e következő felírás vésetett: „Mutilated by Britons 1814” (megcsonkítottatott a britusok által 1814-ben).

*

A második szépségű középület a praesidensi ház szembe a Capitoliummal. Nem hasonlít ugyan ez a fejedelmi paloták fényességéhez, de egyszerű görögös stílusában valami kedveltető van. Ezen ház bizonyos távolságra egyforma négy hosszú épülettel van körülvéve, melyek a négy státus-titoknok hivatali helyeik. Ezeknek építésökben semmi különös nincs. A postahivatali igazgatás és találmányok raktára egy épületben állanak.

Ezen raktár iránt 1793-ban hozott az első kongresszusi törvény, mely szerint - mint Franciaországban is a Conservatoire des Arts et des Métiers [Technológiai és Szabadalmi Hivatal] -, ha ki akármely nemben addig egészen új találmányt vagy a feltaláltaknak valamely hasznosabb módját fedezte fel bém bizonyítván azt a Kongresszus előtt, új találmányávali élhetésre néhány esztendei, de tizenégyet túl nem haladó kirekesztő juss engedtetik. Ezen engedményért tartozik a feltaláló találmányának tökéletes mintáját használása leírásával az Egyesület raktárába betenni. Ezen találmányok mintája harminc esztendő alatt temérdekre szaporodott, s már néhány szobák vannak teli. Kinek az erőmívek, mesterségek s gazdaságban ismeretei s azok iránt vonzalma van, e szobákban napokig találhat látni és elmélkedni valót.

*

A város még némely részei megjárása után státus-titoknok Livingston úrhoz mentünk ajánlólevelünket megadni, vagyis tulajdonképpen csak oly véggel tértünk bé büroijába, hogy megtudakozzuk, mikor és miként juthatunk hozzá bémenetelhez. De az egyik tisztviselő azt felelte egész egyszerűséggel, hogy Livingston úr akármikor hozzájutható, s ha tetszik, szállásán most mindjárt meglátogathatjuk. Ezen ceremóniátlanság mégis különösen tetszett nekünk, hogy csak egyszerre bétoppanjunk egy státus titoknokához, mint valamely magános polgárhoz, de bátorságot vettünk, s végre szállására találtunk, mert a minisztereknek itt nincs hoteljek, csak szállások. Egy cseléd minden jelentgetés nélkül ajtót nyitott, s bévezetett a miniszterhez. Livingston úr éppen dolgozással volt elfoglalva, de azt azonnal félretette, s levelünket megolvassván igen nyájasan fogadott. Mintegy fél órát maradtunk nála; a beszéd különböző tárgyakról folyt, de sem magaviseletében, sem kitételeiben nem lehetett státus titoknokát ismerni Livingston úrban. Szobájában nem voltak halmazott irományok. Sem öltözet, sem hivatalos arcvonások nem mutatták a nagyhatalmú tisztviselőt. Eljöttünkben a grádicsig kísért, s olyformán váltunk el, mint egy magános polgári látogatáskor.

Midőn távol haladtunk a Livingston úr szállásától, akkor jutott eszünkbe, hogy odamenetelünknek főbb okát elfelejtettük, tudniillik hogy praesidens Jackson úrhoz bémenetelt eszközöljön. Visszatértünk, de már Livingston úr kiment volt szállásáról. Dolgunknak ily állásában megint csak holnap jöhettünk Livingston úrhoz, s egy nappal hátrább kellett esnünk a praesidenshez menetellel. Tanácskozás alá vettük tehát a tárgyat. Egyikünk azt javallta, hogy egyenesen magunk menjünk béjelenteni magunkat a praesidensnél. De ez a mód igen merésznek s polgárosnak találtatott. A dolog minden oldalról vizsgáltatott, s már a praesidensi házhoz érve a szózatok kétfelé oszlottak. Két szózat a személyes béjelentést pártolta, kettő Livingston úr által találta tanácsosnak. Ekként folyt az értekezés jó darabig a praesidensi ház előtt fel- és alájártunkban. Végre a livingstoni részről egyik általállott a személyes béjelentést pártolókhöz, s ekként szózatok többségével meghatározottat a személyesen menetel.

Beléptünk a gyönyörű, pázsitos udvarra. Seholt sem örök, sem gárdák, sem libériás cselédek nem mutatkoztak; senki nem gátolta menetelünket. A ház pompás peristyliuma alatt sétáltunk néhány minutát, míg végre egy cseléd jött ki. Elmondtuk neki szándékunk, s az egész készséggel jelentette, hogy kevés vártatva bémehetünk, ha várni akarnánk, míg a dánus követtel végzi dolgát a praesidens. Átaladtuk billétjeinket a cselédnek, azon hozzáadással, hogy magyarok vagyunk, s csak tiszteletére lenni kívánunk a praesidensnek. A cseléd hamar visszatért azon izennel, hogyha nekünk tetszeni fog, holnap 11 órakor szívesen lát a praesidens.

XXIV

*Praesidens Jackson - Bleker Olsten története - Praesidens kötelességei
a törvény szerint - Praesidens választási módja - Követek és szenátorok
választása - Kongresszus tagjai és törvényei*

Másnap pontosan megjelentünk a szabott órán a praesidensi háznál. Ugyan a tegnapi cseléd bevezetett az elfogadó terembe. Két úr ült a szófán, kik hasonlólag a praesidensre várakoztak. Az elfogadó terem nem nagy, semmi cifraság benne; a padolat szőnyeggel vonva, székek, szófák s egy falí óra teszik a bútorozást, de ízléssel készítve s elrendelve minden. Vannak az életnek olyan jelenetei, midőn az ember valamit szívszakadva vár, minden érzelmét és gondolatját csak a várt tárgy foglalja el - s mégis habozó aggodás, a szívnek elfogódása s győzhetlen tusakodás közt remeg a várt pillanat eleibe! Ki életének ily helyzeteire figyelmeztet, érteni fogja, mely érzelmek foglalatoskodtatták lelkemet e pillanatban. Oly embert vártam látni, kit tizenhárommillió szabad polgárnak szabados választása emelt maga felett első tisztviselőnek, kit nem születés, nem vagyon s a sors játéka, hanem önnön személyes érdemei emeltek e megtiszteltetésre.

Csakhamar megjelent Jackson úr is, egy magos szál, őszibe elegyedett nyájas öreg, közönséges fekete öltözetben, minden megkülönböztető jel nélkül. Amint belépett, eleibe mentünk, megmondtuk nevünk és nemzetünket, s hogy őtet látni igen óhajtottuk. Szívesen nyújtotta kezét mindnyájunknak, széket foglalt, maga körül leültetett, s a több ott lévő urakat is nevenként megismerkedtette. Mintegy fél órát mulattunk nála, azalatt hazánkról s utazásunkról kérdezőskedett. A beszéd osztán amerikai tárgyakra fordult; magasztaltuk az intézeteket, melyen örülni látszott, hogy hazája iránt ily kedvező vélekedéssel vagyunk. Egyszerű előadással, nyájas magaviselete szinte felejtetni kezdették a beszéd folytatában, hogy tizenhárommillió ember első tisztviselőjével beszélünk. Azalatt többen is érkeztek a terembe, kiket mind oly egyszerű szívességgel köszöntött, mintha polgári háznál fogadná el őket. Búcsúzásunkkor újra kezét nyújtotta, s meghívott, hogyha a Kongresszusra visszatérünk, többszer is látogassuk meg.

Soha nem felejttem el, mely boldognak éreztem magamat eljöttünkben, hogy e nevezetes embert láthattam s vele szólhattam. Az a kézszorítás büszkébbé tette érzelmem, mint a világnak akármely ragyogó kegyelme, s emlékezetem tárát oly kincessel szaporította, melyre mindig kedves érzéssel gondolok vissza.

*

Kik hozzászoktunk azon gondolathoz, hogy az ország legfőbb tisztviselője mint ég választottja van felénkbe rendelve, kihez szent és félelem érzésével kell közelgetnünk; s kik hozzászoktunk ahhoz is, hogy ezen legfőbbnek sugáraitól teremtett több tisztviselőket is bizonyos fénynek és ragyogásnak kell körülvenni, hogy őt tiszteljék és rettegjék az alattvalók, bajosan foghatjuk meg az amerikai tisztviselők ezen egyszerűségét, s készek vagyunk tapasztalásunk után azt hinni, hogy ahol félsz nincs, ott engedelmisség sincs. De az amerikaiak megcáfolták százados tiszta tapasztalásainkat, s náluk minden lépten ellenkezőnek találjuk a hivatalokról elveket. A következő karakterfestő történet, melyet Miss Wright (*Voyage aux États-Unis, par Miss Wright. Traduit par M. Parisot, en 1822* [Utazás az Egyesült Államokban, írta Wright kisasszony, fordította M. Parisot, 1822-ben]) amerikai utazásában, s utána Lasseur mint hitelest beszélnek elé, némű megfogatot adhat az amerikai praesidens mint legfőbb tisztviselő magaviseletéről:

„Bleker Olsten dániai miniszter és követje udvarának az Egyesült Státusokban Jefferson praesidenssége alatt Washingtonba érkezéskor megértvén, hogy a praesidenssel két órákor mindig lehet találkozni, sietett tiszteletét tenni az amerikai nemzet főjénél. Jefferson úr oly szíves és érdekes beszélgetésbe eredt vele, hogy egy egész óra múlt el, miután a miniszter úr észrevette látogatásának igen hosszúra nyúltát. Végre a beszélgetés kezdett lankadni, s a diplomata miniszter várta volna a jeladást az elmevetésre, valamint a praesidens is kívánta volna a látogatást már bevégezve látni. A miniszter mind csak várta a jeladást, de azt nem vehette észre. Általláta végre, hogy már alkalmatlan, kívánt volna menni, de félt, hogy a decorum ellen nagy hibát követ el, ha jeladás nélkül távozik el, s aggodalma mindinkább nőtt. Eljött azonban az ebéd ideje, s még nagyobb zavarodásba jött a miniszter. Jefferson úrnak azon kérésére, hogy maradjon meg csekély ebédjére, felkölt, valamely mentséget habozott elé, s azzal elment.

Ily zavarodásában siet a miniszter egy amerikai ismerőséhez, elbeszélni neki történetét, s a dolog magyarázatába ereszkedve ekként szól: »De ugyan miként jöhettek volna el, ha a praesidens nem kezdte a búcsúzást? Nincsenek-e ezen országnak etikettjei? A rang és hivatalnak semmi megkülönböztetéseit nem ismerik-e itt? Miként tartják fenn a hivatalbeliek tekintetét, hogy azáltal az igazgatásnak méltóságot szerezhessenek? Meglehet, talán valamely más formalitást tartanak. Magyarázza meg azokat! Tanítson meg azon szabályokra, melyekhez tarttam magam a praesidensseli viszonyaimban.«

Az amerikai tudtára adta Bleker Olstennak, hogy minden formalitást s etikettet hagyjon Európában, mivel azoknak itt semmi keletök nincs, s hogy az amerikai praesidens csak azon az egy elsőséggel bír polgártársaival viszonyaiban, hogy a látogatásokat nem köteles visszaadni, azon általlátható oknál fogva, hogy mindennek visszaadni a látogatást csoportos foglaltosságai miatt lehetetlen lenne.

Később Bleker Olsten Jeffersonnál ebédelvén nem mulatta el menteni magát minapi hosszas látogatása miatt, s miután okát megmagyarázta, azoni bámulását is kifejezte, mely igen különbözzék e szokás az európai udvarokéitól. »Tudom, úgy mond, nem illik egy idegenhez azon nemzet szokásait bírálgatni, hol mulat, s arról is meg vagyok győződve, hogy a mostani praesidens túlteheti magát a formalitásokon; de ezen haza iránti részvétem mentségül szolgál, ha helybe nem hagyhatom a szokásoknak ezen szerfeletti egyszerűségét, mely illhetik ugyan egy Jeffersonnak, de bizonyosan káros leszen az utána következőnek. Vannak oly szabályok, melyeknek alája kell vetnünk magunkat, mivel azok minden időt s minden embert köteleznek. Higgyen nekem a praesidens úr, vagy higgyen inkább a századok tapasztalásainak, melyekre hivatkozva bizonyosnak állíthatom, hogy az etikett szabályait nem lehet büntetlenül elmellőzni; és az igazgatás állandósága fenntartására szükséges a tisztviselőknek bizonyos fényel és pompával körülvétteté lenni, hogy a sokaság engedelmisségre hajtása hatalmokban legyen.«

»Nem állíthatom - felelt Jefferson úr -, hogy a miniszter úr megjegyzései igazak ne lennének a királyokra s udvaraikra nézve. De én, én nem vagyok király. Engedjen egy anekdotát elbeszélmem, mely megmagyarázandja a különbséget: ismeri hihetőleg a neápolisi király nagy hajlandóságát a vadászat iránt. Egy szép napon, midőn éppen vadászni készült, a király kéntelen volt nagy levert tartani. A bémutatások számosabbak voltak, mint a király gondolta, s félt, hogy hosszason tartása miatt elmarad a vadászatról. Végre elvesztette türelmét, s a híres Caracciólóhoz fordulván - ki akkor külügyek minisztere volt -, panaszkolta, mely igen meguntta ezen unalmas ceremóniát! Felsőged elfelejti, mond Caracciolo egész mély tisztelettel, hogy felsőged maga is csupán csak ceremónia.«

*

Az, ami európai embernek ily különösnek s megfoghatatlannak tetszik az ország tisztviselőjében, egy amerikainak igen természetesnek jön, s a tisztviselőt másként nem is képzelheti, mivel itt a nép maga igazgat, s a tisztviselők csak határozatai teljesítői. A konstitúció oly nyilván kiszabja minden tisztviselő hatáskörét, hogy bármely fényesnek látszó s sokat ígérő légyen is a praesidensi hivatal, az mégis sem neki, sem hozzátartozóinak sem vagyonszerzésre, sem hatalma nevelésére semmi kinézést nem nyújthat. Az Egyesület törvénye, mely mind a 24 státust egyaránt kötelezi, a második cikkelyben rövideden ekként szabja ki a praesidens minden hatáskörét és hatalmát:

1. A végrehajtó hatalom egy praesidensre bízatik, ki szabad szózatok többsége által választatva, ezen hivatalt négy esztendeig folytatja.
2. A praesidensi hivatalra csak oly polgár választathatik, ki az Egyesült Státusokban született, 35. esztendejét már elérte, s legalább tizennégyet az Egyesületben lakott.
3. Azon esetben, ha a praesidens hivatalától elmozdítatik, meghal, lemond, vagy nem képes kötelességét betölteni, a hivatal a vice-praesidensre bízatik. Vagy ha erre nézve is a fennebbi akadályok fordulnának elé, a Kongresszus törvényénél fogva állítja meg, melyik tisztviselőre bízassék a hivatal az akadályok elhárulásáig vagy az új választás elkövetkezéséig.
4. A praesidens hivatala folytatásáért esztendőnként megállított fizetést von, mely a négy esztendő alatt nem neveltethetik s nem kevesbítettethetik. Ezen idő alatt a praesidens semmi más fizetést nem vehet az Egyesület pénztárából.
5. Mielőtt hivatalába lépne, a következő hitet teszi le: „Esküszöm, hogy az Egyesült Státusok praesidensi hivatalát híven folytatom, s egész igyekezetemet a törvények megtartására s oltalmára fordítom.”
6. A praesidens fővezére a szárazsi és tengeri katonaságnak s nemzeti őrségnek, midőn az Egyesület szolgálatjára felszólíttatnak. Az Egyesület elleni vétkekért megítéltek büntetését szelidítheti, s el is engedheti; kivéven a követek háza által bévádoltak büntetését.
7. Hatalom adatik, hogy a szenátussal egyetértve s annak helybenhagyásával külső hatalmakkal egyezésekre lépjék, de ebben a szenátus kétharmad részének meg kell egyezni. Hasonlólag a szenátus helybenhagyásával követeket, konzulokat nevezhet s küldhet; a főítélőszék s más hivatalokra, melyeket a konstitúció rábízott, személyeket nevezhet ki. Hatalmában áll a szenátus távolléte alatt is az ürült hivatalokra kinevezéseket tenni, de ezen kinevezések a szenátus egybegyűlésével megszűnnek.
8. Időről időre tudósítja a Kongresszust az Egyesület állapotjáról, s elhatározás végett javítóeszközöket ajánl. Rendkívüli esetekben egybehívhatja a képviselők házait. Ő fogadja el az idegen hatalmak követeit, konzulait. Vigyáz, hogy a törvények hívségesen teljesíttessenek.
9. Minden törvényjavallat, mely a követek és szenátorok házai által elfogadtatott, mielőtt törvénnyé válna, a praesidens eleibe terjesztetik, ki ha azt helybenhagyja, aláírja és kihirdetteti. Ha ellenvetései vannak a javallat iránt, azokat általküldi azon háznak, melyben az ez iránti első indítvány tétetett, ott újra felvételvé a tárgy, ha kétharmad rész másodszor is mindenik háznál helybenhagyja, a javallat azonnal törvénnyé vált, s kihirdettetik. Ha valamely javallatot tíz nap alatt vissza nem küld a praesidens, törvénnyé válik, mintha azt helybenhagyta s aláírta volna.
10. A praesidens hivatalából letétethetik, ha árulás, közpénztár pazérlása vagy más hivatalával visszaélés vétkével vádoltatása után törvény útján megítéltetik. (Constitution of the United States [Az Egyesült Államok alkotmánya]. Philadelphia, 1830.)

*

E néhány cikkelyben van kifejezve a praesidens egész hatásköre s minden attribútumai. Az amerikai konstitúció alapítóinak négy szerencsés gondolatjuk volt, melyek által konstitúciójuk minden veszedelmezése ostromait elzárták. E négy tárgyra Európa bukásai által lettek figyelmesekké, s míg ezek törvényeikbe be nem csúsznak, addig nem félhetnek a veszedelmezéstől. Az első szerencsés gondolat volt a státusvallás, második az állandó katonaság, harmadik az örökös hivatalok eltörlései és a negyedik, legszerencsésebb, hogy a törvényhozó, ítélő és végrehajtó hatalmakat teljesen elválasztották egymástól. Senki hát két hatalomnál egyszerre nem szolgálhat, s ezáltal elejét vették, hogy sem egyes személy, sem a három hatalom közül egyik is, mindeniket magához nem ragadozhatja. A fennebbi törvények szerint a praesidens csupán a végrehajtó hatalom fője, s ott is a szenátus ellenőrsége alatt. A más kettőre semmi veszedelmezhető befolyása nem lehet, mely megőrzi az Egyesületet, hogy a praesidens önkényes uralkodó nem lehet, hanem mindig a törvény betűértelme fog uralkodni.

Mivel minden polgár befoly a praesidens választására, ez igen nevezetes tárgy szokott lenni Amerikában, s akkor majdnem az egész Egyesület mozgásba jön. Az egyes státusok törvényeiben elé van hozva, hogy mivel az egész Egyesület nem gyűlhet egybe a választásra, minden státus a negyedik esztendő végén december első vasárnapja előtt harmincnégy nappal annyi választót választ, ahány követet és szenátort küld a kongresszusba. Mind a huszonnégy státus most választ 288 választót. De senki nem választathatik választónak, ki valamely hivatalt visel. Ezeknek további lépéseikre a törvény a következőket határozza: (Amendments to the Constitution. Article XII, adopted 1804 [Módosítások az Alkotmányhoz. XII. cikkely, jóváhagyva 1804-ben].)

„A választók gyűljenek egybe illető státusaikban, s titkos sorsolás által szózatoljanak praesidens és vicepraesidensre, kik közül legalább egyik más státusbeli lakos legyen. Szózataikban különböztessék meg, melyiket választják praesidensnek, s melyiket vicepraesidensnek. Mindenikről külön hiteles kimutatást készítvén, jegyeztessék fel mindenik neve után a szózatok mennyisége, és az bépecsételve küldtessék a szenátorok háza előlülőjének. Ezen kimutatásokat az előlülő a szenátorok és követek háza közgyűlésökben felbontja, s a szózatok megszámláltatnak. Amely személy praesidensségre legtöbb szózatot kapott, az leszen a praesidens - úgy értvén a szózatok többségét, hogy minden választót együttvéve tegye a többséget. Ugyanez értetik a vice-praesidensre is. Ha senki nem kapott volna ily számú szózatok többségét, akkor a három legtöbb szózattal bírók közül a követek háza titkos sorsolás által választja meg a praesidenst. De ezen választás alkalmával mindenik státus csak egy szózattal bír.”

Az eddigi választásokkor csak 1800-ban és 1825-ben került a követek házára a választás, a több esztendőben valamelyiknek mindig többsége volt. Midőn 1800-ban legelőbb a követek házára esett a választás, öt egész nap harminchatszor sorsoltak, míg végre Jeffersonra esett a többség. A konstitúció szerint csak négy esztendő a praesidens hivatali ideje, még egyszer megválasztathatik, de többszer nem. Az egyesületi törvény megállítása után a következő praesidensek voltak:

Washington György	1789-1797
Adams János idősb	1797-1801
Jefferson Tamás	1801-1809
Madison Jakab	1809-1817
Monroe Jakab	1817-1825
Adams János ifjabb	1825-1829
Jackson András	1829-

*

A végrehajtó hatalom a praesidensre bízott ugyan a konstitúció szerint, de arról is gondoskodott a nép, hogyha valamikor megtévedésből nem alkalmas vagy hivatalával visszaélni kívánó ember választatnék - az ily ember veszedelmes befolyásának megint a nép által választott Kongresszus ellensúlyban álljon.

A Kongresszus a követek és szenátorok házaiból áll. Minden státus két szenátort (most 48) és minden 40.000 lélek után egy követet (most 240) választ. A szenátorok hat, a követek két esztendőre választatnak, és semmi más hivatalt nem viselhetnek. A kongresszus minden esztendőben december első hétfőjén egybegyűl. Az első ülésben titkos sorsolással mindenik ház szónokot (speaker) választ. Üléseiket nyilvántartják, s az eléfordult tárgyakot s az azok feletti vitatásokat nyomtatásban közlik a néppel. A kongresszus tárgyai azok, melyeket az egyes státusok magoknak fenn nem hagytak, vagyis amik az Egyesületet egészben illetik, úgymint:

Első cikkely

1. Adók, vám, taxa, rovatatok elhatározása s felszedettetése. (1818 óta a személyes adó megszűnt, s senki az Egyesület pénztárába egyenes adót nem fizet.) A státus adósságai lefizetése. Az egész Egyesület oltalmáról s előmeneteléről gondoskodás.
2. Ha szükséges lenne, pénzkölcsönzés az Egyesület hitelére.
3. A kereskedésnek idegen nemzetek, indus tribusok s a különböző státusokkal rendben tartása.
4. Pénzverés s annak értéke meghatározása.
5. Posták rendezése, utak készítettése.
6. A tudományok s hasznos mesterségek pártfogása tekintetéből az írók és feltalálóknak bizonyos esztendőkre kirekesztő juss adhatás.
7. A főítélőszék mellé alsóbbak rendelése. Tengeri tolvajság s a tengeren a nemzetek jussai megsértésének büntetése iránt hozandó törvények.
8. Háborúindítás, s foglalt helyek és vizek iránti szabályok.
9. Katonáság állítása s fenntartása. De az erre megkívántató költség iránt csak két esztendőre hozhat törvényt.
10. Hajók építése s fenntartások.
11. A száraz és tengeri katonaság igazgatása s elrendelésére szabályok hozatala.
12. A nemzeti őrség elrendelése, fegyverei, fenyítéke s felszólítás azon résznek, mely az Egyesület szolgálatjára szükséges lenne. De a tisztek tétele s a katonaságnak a szabályok szerinti gyakorlása az illető státusoknak hagyatik.
13. Minden jóvallatnak, mely a nép adóját, vámot, rovatalt illet, a követek házában kell kezdődni, de a szenátus is befolyhat erre módosítások ajánlásával.
14. Oly törvények hozatala, melyek a fennebbi tárgyak teljesezésbe vételére intézettek.

Második cikkely

1. A bé- és kiköltözés a státusokban minden ember szabadságában marad.
2. Se vám, se semmi taxa soha ne rovatassék az Egyesületből kiviendő akárminémű portékára. Semmi kereskedési elsőség senkinek és semmi helynek ne adattassék.

3. Csak a törvényben meghatározott végekre tétethetik költség a közpénztárból. Esztendőnként minden jövedelem s kiadásokról pontos számadás vitessék, s az mindenek tudtára közönségessé tétessék.
4. Az Egyesült Státusokba soha senkinek nemesi titulus nem adathatik. Ki valamely hivatalban van, vagy akármely jövedelemmel él az Egyesület pénztárából, a Kongresszus helybenhagyása nélkül semmi ajándékot, hivatalt, titulust, sem király, sem fejedelem, sem semminémű külső hatalom és státustól el nem fogadhat.
5. A különböző státusok polgárai minden státusokban egyenlők a jussokban.
6. Az Egyesület garantírozza az egyes státusokban a respublikai igazgatás formáját és fenntartását.

Harmadik cikkely

1. A Kongresszus nem hozhat törvényt aziránt, hogy akármely vallás státusvallás legyen, sem a különböző vallások szabad gyakorlását meg nem tilthatja. Oly törvényt sem hozhat, mely a sajtószabadság megszorítását tárgyazná. Valamint az is a nép szabadságában marad, hogy csendességet nem háborító gyűléseket tetszése szerint tarthasson, s az igazgatáshoz sérelme megorvoslása végett kérelmet adhasson bé.
2. A jól rendelt nemzeti katonaság szükséges lévén a státus bátorságára, a nép szabadságában marad fegyvert tartani és hordozni.
3. Béke idején katona senkihez nem szállíthatatik a tulajdonos megegyezése nélkül, s háború idején is csak a törvényekben kiszabott módon.
4. A népnek azon jussa, hogy mindenkinek személye, háza, vagyona, írásai önkényes megmotozás s letartóztatástól bátorságba legyen, meg nem sértethetik, és ez ellen semmi rendelés ki nem adattathatik, hanem ha a vádló előre esküvést teszen le vádjá igazsága mellett, és a feladás bizonyosnak látszik.
5. Minden státus a maga körében megtartja függetlenségét, szabadságát, főuradalmát, s mindazon hatalmakot, törvényhatóságot, jussokot, melyeket Egyesülete ezen törvényeinél fogva által nem bízott a Kongresszusra.
6. A konstitúcióban elé nem számlált jussait a nép magának tartotta.

Negyedik cikkely

1. Ki akármely hivatalba lépik, köteles előre hitet letenni, hogy mindenkben a konstitúcióhoz tartja magát. (A személyhez kötő esküvés eltöröltetett, s senki nem az előljárárság tagjainak, hanem csak a konstitúció iránt esküszik hívséget.) De senkinek vallása soha kérdés alá nem hozattathatik mint valamely hivatalra megkívánható tulajdonság.
2. Ha a Kongresszus házainak kétharmad része, vagy az egyes státusok törvényhozóságainak kétharmad része akármikor is szükségesnek találandja, hogy e jelen konstitúcióban módosítások tétessenek, nemzeti gyűlés hirdettetik a megkívántató módosítások jóvallata megvizsgálása s elkészítésére, s ha ezen nemzeti gyűlésnek háromnegyed része, vagy ha a Kongresszus úgy határozza, az egyes státusok törvényhozóságainak háromnegyed része a jóvallott módosításokat elfogadja, azok törvényé válván, ezen konstitúciónak részét teszik. (The Articles of Confederation and the Constitution of the United States [A szövetségi alapszabályok és az Egyesült Államok Alkotmánya]. Philadelphia, 1830.)

*

A Kongresszus december első hétfőjére minden esztendőben múlhatlanul egybegyűl, és erre semmi meghívások előre nem bocsáttatnak. Az első ülésben a praesidens felolvassa tudósítását az ország azon esztendei igazgatása folyamatjáról, s jóvallatokat ajánl értekezés végett. Azután a státus-, kincstár-, hadi és tengeri titoknokok részletesen eladják departamentumaik állapotját s azon esztendei jövedelmet és költségek számadását, melyek megvizsgálására biztosságok neveztetnek ki. Mindezen tudósítások nyomtatásban közöltetnek a nemzettel. Miután a praesidens tudósítása megvizsgáltatott, következnek az egyes indítványok. Minden tag végig kihallgattatik, s bármely hosszas legyen beszéde, félbe nem szakaszthatatik. Emiatt a tárgyak elhatározása igen lassan megyen. A követek házának fele, a szenátorokénak harmadrésze minden esztendőn kilépi, s helyettek jövendőre újak választatnak. A tagok a kongresszus alatt napjára hét dollárt vonnak, melyből szállások és élelmökre gondoskodnak.

Az amerikai kongresszus feltetszőleg különbözik az európaiaktól abban, hogy ennek semminemű tisztviselő tagja nem lehet. A törvény első alapítói előtt igen elevenen állott az angliai parlamentum példája, hol bizonyos időszakokban csak képzeletben van a népnél a törvényhozás, valóságban pedig az igazgatás tisztviselői kényök szerint ejtik minoritásba a kevés független tag vélekedését az igazgatás tetszése szerinti törvényeket hozni. De a hivatalbeliek jelen nem léte itt könnyebben is elkerülhető, mint Európában, mert ezeknek nincsen chartájok, diplomáik, régi privilégiumaik, melyeknek magyarázatását csak az igazgatás folyamatjában belévásott tisztviselők tudhatnák. Nekik minden diplomájok a természet törvénye, s annak magyarázására - csak józan ész kell.

XXV

Az Egyesület jövedelme és költségei - Számadás 1831-re - Katonáság - Nemzeti őrség és szabályai - Hadihajók

A Kongresszus üléseinek első heteit a közpénztár jövedelmei s kiadásai feletti értekezések foglalják el. Az esztendei számadások a legkisebb részletekig sok példányokban kinyomattatnak; kivonatban az újságokban kihirdettetnek, hogy az minden polgár tudtára eljuthasson, s mindenki tudhassa, hová fordítottatik az ő pénze, s vajon célosan fordítottatik-e? A republikának a takarékoság fő elve, hogy a polgárra kevés tereh jusson. A nemzeti takarékoságnak a történelmében eddig példátlan következményeit adta Amerika, mert amellet, hogy a szabadságháború alatt rakott temérdek adósságaiból 1831-ig már 362.719.701 dollárt lefizetett, számtalan belső javításokat tett, 1818 óta minden személyes adót megszüntetett, mégis esztendőnként tizenkétmilliót fordíthat a még hátralevő adósság lefizetésére. A nemzet adóssága 1834-ben egészen le lesz róva, s mégis évenként tizenkétmillió dollára, vagyis 24.000.000 pengő forintja marad fenn a rendes költségek után, anélkül pedig, hogy valaki a maga zsebéből egy krajcár egyenes adót is fizetne az Egyesület pénztárába. Ez valóban elcsüggesztő példa Európára nézve!

1831-re a jövedelmek és költségekről kiadott kincstári számadás kivonata (Abstract of the Report of the Secretary of the Treasury [Kivonat a pénzügyminiszter jelentéséből] és The National Calendar for 1831. I. 216-239) ekként mutatta ki az Egyesület pénztára állását:

Jövedelmek 1830-ban:

1.	Vámokból	22.681.965 dollár
2.	Közföldek eladásából	1.457.004 dollár
3.	Posták és bányák	490.000 dollár
4.	Nemzeti Bankból osztalék	138.153 dollár
5.	Múlt esztendei maradék	4.257.318 dollár
	Összesen	29.024.440 dollár
		(58.048.880 ezüst forint)

Költségek 1830-ban:

1.	Kongresszus tagjai	526.700 dollár
2.	A két törvényhozó ház elegy költségei	135.600 dollár
3.	Kongresszus könyvtára	7.750 dollár
4.	Praesidens fizetése	25.000 dollár
5.	Vice-praesidensé	5.000 dollár
6.	Státus-titoknokok	30.000 dollár
7.	A több tisztviselők és hivatalok fenntartása	593.916 dollár
8.	Idegen udvaroknál követek, konzulok	207.003 dollár
9.	Nemzeti adósság lefizetésére	12.383.800 dollár
10.	Katonaság és tisztek fizetése	1.063.909 dollár
11.	Nemzeti fegyvertárok	360.000 dollár
12.	Erősségekbeli fegyverekre	190.000 dollár
13.	Főhadiszállás departamentuma	407.000 dollár
14.	West Point-i akadémia	100.000 dollár
15.	Katonaság elesége, ruházata s egyebek	752.270 dollár

16.	Erősségek s más katonai épületek	1.004.600 dollár
17.	Hajóosztályok és matrózok fizetése	1.463.449 dollár
18.	Új hajók építése	2.120.909 dollár
19.	Revolúcióból még élők nyugdíja	767.492 dollár
20.	Más katonai nyugdíjak	185.344 dollár
21.	Indusok civilizálása s fizetésük	589.159 dollár
22.	Kikötők javítása	367.123 dollár
23.	Különböző belső javítások	1.600.000 dollár
24.	Elegyes költségek	570.656 dollár
	Összesen	25.456.680 dollár
	Megmarad	3.567.760 dollár

A fennebbi számadás mutatja, hogy az Egyesület jövedelmének csak négy forrása van, s mégis felesleges tizenkétmilliója marad 1834-en túl. Éppen most folynak a vitatások, hogy e felesleges jövedelemmel mitévők legyenek. És ezen nemzeti jóllétel titka azon egyszerű módon áll, hogy sem fényes udvartartásra, sem henyé tisztviselőkre, sem ok nélküli ármádákra s titkos policájokra nem költenek. A praesidensnek mint legfőbb tisztviselőnek 25.000 dollár, vagyis 50.000 pengő forint gazdagon van fizetve; mert ő udvart, gárdákat, libériás cselédséget nem kénytelen tartani, s legfőbb költsége a kongresszus alatt tetszése szerint adandó ebéd. Az angol király egyedül kétszer annyi fizetést von, mint Amerika minden tisztviselői (egymillió font sterling, vagyis ötmillió dollár). A francia király egyedül éppen annyiba kerül, mint Amerika minden hivatalai (12 millió frank).

Az Egyesületnek e példátlan virágzó állapotját még a teszi nevezetessé, hogy a közigazgatás senkinek egy pénzébe nem kerül; s lehet-e oka e nemzetnek békétlenné lenni igazgatósága ellen? Az angol nép különböző szatírák- s pasquillusokban szokta magát kiönteni az adó terhe ellen. Van most Angliában egy furcsa szatírája az adónak, melyet a köznép mohón vásárol, olvassa, s minden kocsmában egész ív papirosra nagy betűkkel nyomtatva függ. Azt mondják, hogy ezt a mostani lord-kancellárius Brougham írta volna tréfából; végső sorai ezek:

Adó, nehéz adó

minden articulusról, mely szánkba megyen, mely testünket fedi, s ami lábunk alatt van;

Adó

mindenről, ami kedves a nézés, hallás, érzés, szaglás és ízéretnek;

Adó

a melegedésről, világításról s házi bútorokról;

Adó

mindenről e földön, s a vizekről is a föld alatt;
mindenről, mi külföldről jön, vagy itthon terem;

Adó

a durva matériákról, s annak minden értékéről, mit az emberi igyekezet belőle eszközölt;

Adó

a mártásról, mely az ember étvágyát gerjeszti, s a fűszerszámról, mely egészségét helyreállítja;
adó a bírák köntösén csüngő hermelinprémért; adó azon kötélről is, mellyel a bűnös felakasztatik; a koporsó rézszegéről, a menyasszony pántlikájáról; az asztalról és azon ágyról, melyen alszunk és felébredünk.

Adót kell fizetnünk

az iskolai gyermek vesszőjéért. A szakállatlan ifjúság adózott lovát adózott zablával vezeti az adózott úton; és a haldokló angol, midőn keveri orvosságát, melyért 7 procentet fizet, azon kalánnal, melyért megint 15 procentet adott, visszarogyik 22 procenttel fizetett ágyába, megteszi rendelését egy nyolcfontos stempelezett papirosra, s kiadja lelkét azon patikárius karjai közt, ki száz fontot fizetett azon jussért, hogy ötöt kiorvosolhassa a világból. Azután minden vagyonaiból 10 procent lehúztatik. Külön fizet a halottvizsgálónak. Nagy summát kell adni, hogy a cinterembe temessék. Végre virtusai általhagyatnak a maradéknak egy adózott márványkövön, s eltakarítatik eleihez - hogy többet ne adózzon.

*

Európa nemzeti költségeinek nagy részét a katonaság nyeli el. A respublikai rendszer irtózik a háborútól, s nincs oka hódolásra vágyani, csak nekie hagyjanak békét. Ezen rendszer elveihez hozzájárul Amerikában a szerencsés helyhezét is, s nekik nincs szükségök és okok számos katonaság tartására. De azt a konstitúció is ellenzi. Az egyes státusoknak nincs állandó katonaságok, az Egyesületnek 1821-ig tízezer állandó katonasága volt, azolta négy artilleria és hét gyalog regimentre szállítattott le, s most csak 6188 főből áll, mely tökéletesen elég a hetvenkét erősségben felvigyázatra s az indusokat zablán tartani. Tiszteletbeli ör egy sincs az egész Egyesületben. E kevés katonaság úgynevezett verbunk által öt esztendei vállalkozással tartja fenn magát. Mindnyájan igen jól vannak fizetve. A közember ételén és ruházatján kívül hónaponként öt dollárt kap, a tisztek fizetése következő:

	dollár	vagyis ezüst forint
Major general	6.535	13.070
Brigadíros general	4.441	8.882
Adjutant general	3.234	6.468
Inspector general	2.796	5.592
Ezredes	2.958	6.016
Ezredes hadnagy	2.460	5.120
Főstrázsamester	2.194	4.288
Kapitány	1.594	3.188
Főhadnagy	1.350	2.700
Alhadnagy	1.290	2.380

Ezen 6188 emberhez hozzávévén a tengeri tiszteket s matrózokat is, 1054, öszvesen az állandó katonaság teszen 7242 embert.

*

De e kevés számú állandó katonaságon kívül Amerikának rettentő hadiereje van a nemzeti őréségben, melynek száma 1831-ben 1.190.000 emberből állott. Oly szám és oly erő, melyhez hasonlót Európában csak Franciaország állíthat ki. A nemzeti őréségnek az újabb rendszerkénti feltalálói az amerikaiak voltak szabadságháborújuk alatt. Ezek után mintázta Franciaország is elébb 1789-ben Lafayette utasításai szerint nemzeti őréségét.

A nemzeti őréségnek szent elvei az amerikai törvények következő cikkelyein alapulnak:

1. Köteles minden ember a társaságnak, mely életét, vagyonát és szabadságát védi, személyesen is szolgálni.
2. Jussa van a népnek fegyvert tartani és hordozni a maga és a közönség védelmére.
3. Béke idején az állandó katonaság veszedelmes a szabadságnak.
4. A katonai erőnek a polgári hatalom alatt és igazgatása alá kell rendelve lenni.

A nemzeti őrség fennállása, rendezése, kötelességei és fenytéke kongresszusi törvény által határozott meg, melynek főbb cikkelyei ezek:

1. Minden ép polgár köteles 18. évétől kezdve 45-ig fegyvert tartani, magát gyakorolni és a katonai szolgálatra mindig készen lenni. Kivételnek az igazgatás melletti tisztviselők, míg hivataljokat folytatják. Minden vallás papjai, a quakerek, shakerek, rappisták, tunkerek vallások elvei miatt, de ezen kivételes személyek is kötelesek fegyvert és egész katonai készületet tartani, s elémutatni az évenkénti vizsgálskor. Azonkívl tartoznak évenként a kerületi pénztárba 2 dollárt fizetni, mely a szegényebb polgárok kiállítására fordítatik.

3. A generálokat a státusbeli törvényhozóság választja. A stábtiszteket a kapitányok és hadnagyok, ezeket pedig az altisztek és a legénység.

4. Az altiszteket a kapitány nevezi ki az ezredes helybenhagyásával.

9. Minden tiszt és közembernek mindig készen álljon a törvényben meghatározott és nevezett fegyvere s öltözete. Kik szegénységök miatt nem tehetnék, a közpénztárból segíttetnek.

11. Senki fegyverét és katonai öltözetét adósságért elfoglalni nem lehet. Polgári hibájáért senki számadás alá nem vonattathatik azalatt, míg katonai gyakorlat vagy szolgálatban van.

18. Minden századalja évenként május első keddjén egybegyűl bémutatni fegyverei és öltözete mibenlétét. - Az ezredes négy nappal előre tett meghívására minden ezred évenként háromszor egybegyűl bizonyos napok alatt magát fegyverből gyakorolni.

22. Minden város és falusi kerület tárában készen álljon 64 font ágyú- és 100 font aprófegyver-puskapor, hasonlólag három ágyú és 124 kova. Mely kerület ezt elmúlatná, 50-500 dollárig büntettetik.

23. Valahányszor tüzze tartatik a gyakorlás, minden ember egy fertály font puskaport kap a kerület tárából.

24. Ellenség hirteleni berohanása vagy más közcsendesség megháborításakor a főtiszt rendeletére minden ember 24 óra alatt megjelenjék a kíirt helyre, magával hozván háromnapi eleséget is, s tovább folytatva.

28. Kötelességét elmulasztó, engedetlen vagy illetlen magaviseletű tiszt és legény a büntető szabályok szerint helybeni ítélőszék által ítéltetik meg s tovább folytatva. (Levasseur, V. I. I. 116.)

*

A nemzeti örökön kívl Amerikának még egy rettentőbb ereje fejlik ki naponként a tengeren. Minden esztendő kétmillió dollár fordítatik új hajók építésére. Hét hajótáraiban szüntelen újak építése foly, mégpedig a nevezetes élő cserefákból (live oaks), mely tartósságával, de különösen azon tulajdonával, hogy a rálövéskor forgácsot nem csinál, felülmúlja az angol eddigi hajókat. Most az Egyesületnek ötvenegy tengeri hajója van 1267 ágyúval. (The Navy List for the Year 1831 [A haditengerészet kimutatása az 1831-es évre].) Éppen most áll készülőben a Pennsylvania linea-hajó száznegyven ágyúval, mely a legnagyobb leszen minden eddig készült tengeri hajók közt.

XXVI

Mount Vernon - Virginiai státus - Washington sírja - Kapitány Smith és Pocahontas története

Van egy szent hely Amerikában, hová minden polgár s minden idegen magos érzelmek közt vetélkedve siet. E szent hely - Mount Vernon, a nagy Washington György volt lakja és sírja helye. Mount Vernon Washington városától húsz mérföldre a virginiai státusban fekszik. Megbocsáthatlan lett volna e helyet nem látnunk. Az Essex gőzhajón a Potomac vizén le néhány óra múlva Alexandriában szálltunk ki, hol a columbiai disztriktus végződik.

A városon túl csakhamar a virginiai státusba értünk. Az erdők közt vivő utak rosszak, mert az utazók többnyire vízen mennek le, s csak azok választják ezen részt, kik Mount Vernont látni akarják. Hosszas kerengések után az erdőben elértünk egy fakerítést, mely belől már a Mount Vernon-i birtokhoz tartozik. A helynek egészen európai színe van; úgy látszik, az erdők már le voltak vágva, s a mostani csak utánnövés. Néhol csoport marhákat találtunk a kerítésen belől és kívül. Végre a sűrűség közt megláttuk egy halmon emelkedve az épületet. A kerítésbe bemenetelnél angolos kapusházak állnak, de romladozófélben. Szerecsen kapus bocsátott bé. Még majd fél órát kerengtünk a nagy parkban; néha meglátszott az épület, s más fordulattal megint eltűnt. A hely soványnak látszik lenni; néhol gabona és dohány műveltetik, másutt darab réteken marhák legelnek.

Az épület egy halmon fekszik gyönyörű kinézéssel a Potomacra. A ház egyemeletes, igen egyszerű, régi stílusú architektúra, körülte gazdasági épületek és szerecsen kalibák; de amint látszik, mindenikre egy idő óta kevés gond fordítva. Hasonlít egy hajdon magát jól bírt, de már maradékaiban hanyatló magyar nemesnek pusztuló kúriájához. Washington Bushrod úr, unokája és egyetlen fiúmaradék Washington Györgynek, e hely birtokosa, többnyire városon él, s kevés gonddal látszik lenni az épület iránt.

Az udvarra béléptünkkel szerecsenek ajánlották magokat a sírhoz elvezetni. A háztól nem messze egy oldalban cédrus- és cserefák közt alig észrevéve - ott nyugszik a nagy ember, a polgárhős egyszerű sírjában. A sírbolt a hegyoldalba van béeásva; nem mély s nem is igen széles. Eleje téglafal egy közönséges ajtóval. Teteje buja fűvel béeöve, három cserefa megette, néhány cédrus és gledíciák körülte, melyeknek agait a látogatók szent emlékül már annyira letördelték, hogy felírást kéntelenítetett tenni a birtokos, kímélnék meg e fákat egészeni megkopasztásoktól.

Állottam királyok és elhírelt emberek sírjaik előtt, bámultam igenis emlékeiket, de a tiszteletnek azon érzelmét, mely mint egy hirtelen borzadás meglepett e sír előtt, csak a Panthéon és Westminsterben éreztem. Végiglebbent lelkemen Amerikának sok szenvedése, sok küzdései, mostani dicső és boldog állapotja s az emberiségnek kivívott jussai, melyekben az ember, kinek porai előtt állunk, oly nagy szerepet játsza, s dobogni éreztem szívemet. [A bekezdés szövege változott a második kiadásban: *Tisztelet érzelme lepett meg e sír előtt, s dobogni érzetem szívemet. Ha az ész hideg ítéletései ne tartóztassanak, leborultam volna e sírhoz.*]

Minden tiltás mellett is kevés jutalomért megengedte szerecsen vezetőnk, hogy a sír felül néhány cédruságat szaggassunk s gledícsiamagot szedjünk. A sírt már régen zárva tartják, mert a látogatók a külső koporsót egybefaragcsálták. Lafayette ittlétekor utoljára nyitattott meg. Az öreg egyedül ment bé barátja koporsójához, soká maradt ott, s zokogás közt hozhatták ki.

A kertben még néhány fordulatot tettünk. A virágházat leggazdagabb állapotban találtuk; rakva a legritkább tropikális növényekkel. Újra az udvarra jöttünk szemlélni az épületeket, melyek, mint mondják, egészen a nagy meghalt idejebeli módon állanak. Már estvéledett, s nem jutott időnk bejelenteni magunkat Bushrod Washington úrnál a szobákat is megnézni, melyet mindenkinek örömmel megenged. E szobákban a többek közt egy nevezetes különösség van. Midőn 1790-ben Párizsban a Bastille-t lerontották, Lafayette általküldötte Washingtonnak a Bastille kulcsát azon hozzáadással, hogy az „európai despotizmus utolsó kolcsát küldi”. A kulcs a levéllel együtt most is üveg alatt áll, ámbár a jövendölés nem tölt bé.

Isten hozzád, szent hely! Nyugodjanak békében poraid, nagy ember, kinek örökösen egyforma tisztaságú nevét, mindig a közjót s igazságot védő karakterét gyermekkorom olta ábrándozó érzelmekkel tiszteltem. A Szentföldön vándorlóknak érzelmeivel térek vissza, hogy e búcsújárást sírodnál megtehettem. - Legyen még ez az utolsó, feletted hideg ész, az ábrándozásnak utolsó szent érzelgése, a tisztelt nagy ember emlékéért.

*

A virginiai státusban tett ezen rövid utunk eszembe juttatta, hogy ezen státus hajdoni egyik alapítója Magyarország történeteiben is jelessé tette magát. Eszembe jutott a hős, a lovagérmű, romános s annyi viszontagságokon keresztülment kapitány Smith, ki Székesfejervárnál oly vitézül viselte magát, ki Erdélyt is kétszer utazta bé, s Báthori Zsigmond erdélyi nemességgel tisztelte meg. Midőn előszer Smithnek indus leány Pocahontas által történt romános megszabadítását olvastam, azon szcénát, mely a Capitolium rotondájában egy gyönyörű márvány basreliefben ábrázoltatik, azt is találtam életében: hogy ő Magyarországon Régálnál vitézül viselte magát, s megint másutt, hogy erdélyi nemességet kapott. A Régál szó soká gyötrött, míg ráakadtam, hogy az Alba Regalis (Székesfejervár), később rátaláltam életének némely kivonataira (The New England Magazine. Boston, 1831. - és Lectures on American Literature [Előadások az amerikai irodalomról] by Samuel Knapp. Boston, 1831.), abban a magyar hazáról is 1500 végén és 1600 elejéről néhány érdeklő történetek fordulnak elő, és Smithnek az indus leánnyali azon szomorú, romános története, mely Amerikában mint históriai nevezetesség igen ismeretes.

Smith Angliában született 1578 körül. Gyermek- és fiatakorából igen érdekes történetek fordulnak elé. De életéből csak néhány vonást hozok fel, melyek a magyar hazában mentek véghez. A tengereken s Európa részeiben tett utazásai után végre Nápolyba vetődött, onnan Albánián és Dalmácián által Grätzbe jött. Itt megismerkedett báró Kiesellel, s ausztriai szolgálatba lépett. Kolumbachnál oly jól viselte magát a török ellen, hogy ezredes Meldrich ötet lovaskapitánnyá nevezte ki. A német császár éppen akkor Ferdinánd főherceg és herceg Morcoeur vezérlésök alatt harmincezer embert szállított Magyarországra, hogy a hatvan év olta török kéz alatt lévő Székesfejervárt visszafoglalja. Smith is jött a táborral, hosszas ostrom után gróf Roszwurm rohanás által támadta meg Székesfejervárt, s a basát elfogta. De ezalatt Muhamed hatvanezret küldött Hasszán basa alatt a székesfejerváriak segedelmökre. Megütközött a két tábor, s egyórai harc után megszaladt Hasszán basa. A törökök hatezeret, kilenc ágyút s a budai basát veszítették; de a keresztyénekből is sok elhullott, Meldrich ezrede majd egészen elveszett, Smith is megsebesített.

A tél békövetkezővén, az ellenfelek szembe, helyt táboroztak sáncaik közt. A vesztegelés unalmai alatt egyik híres török bajnok, Tur basa a keresztyén táborból a legvitézebbet kardra hívta az asszonyok mulattatására. Örömmel fogadtatott a kihívás, s több magyar és német vitézek ajánlkoztak. Sorsvonás által határozottatott el a vívó, s a sors Smithre esett kiállani a pályára. Székesfejervár falait nézők lepték el. Tündöklő fegyverében jött ki a dölfös Tur basa a várból, sisakját arany és ezüst ékesítették. Pompás paripáját két janicsár vezette, lándzsáját

egy harmadik vitte előtte. Smith egyszerű nyájassággal köszöntötte Tur basát. Megharsant a trombita, s a két bajnok sodrószélként rohant egymás ellen. Smith oly ügyesen irányozta lándzsáját, hogy ellenjének sisakján keresztül agyvelejébe futott, leugrott paripájáról, elszelte a török fejét, s vezérének nyújtotta az örvendező nép lármája közt. Látván e megszegyenítést Gualgó basa, Tur basának barátja, kihívta másnapra Smithet, s ő azt elfogadta. Újra megjelentek a vívópályán, első egyberohanáskor mindenik lándzsája eltört, de Gualgó is lezuhant a lováról. Ennek is levágta fejét Smith, s drága fringiai kardjával együtt vezérének ajándékozta.

Ekkor már Smith tartotta illendőnek, hogy a keresztyének becsületéért ő is törököt hívjon ki. Bonny Mulgro jelentette magát. A határozott órán megjelentek a sorompónál temérdek nép jelenlétében. Előbb pisztollyal lőttek, de mindenik elhibázván, nehéz bárdjokkal rohantak egymásnak. Mulgro oly vitézül forgatta a magáét, hogy Smithét csakhamar kicsapta, de Smith hirtelen kirántva kardját, agyonvágta Mulgrót, s fejével és fegyverével tért vissza a táborba. A vezér megölelte Smithet, drága paripával és karddal ajándékozta meg; Meldrich majorrá nevezte ki, az erdélyi fejedelem, Zsigmond pedig 500 arannyal, képével s nemességgel tisztelte meg. Nemesi címerén pajzs és három török fő képeztetik s körülré ez a felírás: Vincere est vivere. [Győzni annyi mint élni.]

Végre megvették Fejérvárt 1601-ben, a törökök mind kardra hányattak, s fejük a sáncokon karóba üttetett, mivel hajdan ők is szinte így cselekedtek a magyarokkal. Hasonló szerencsével visszanyerték Váradot és Solymost. Innen Smith Meldrich osztályával Moldovába ment, a tatár khám és Jerémiás basa ellen. Az itteni ütközetben Smith megsebesedett, vére annyira elfolyt, hogy a holtak közt négykézláb mászva találtak. Ruhájáról ráismertek, s mint rabszolgát Konstantinápolyba hurcolták.

A törökök és tatárok közötti fogságát hosszasan és érdekesen írja le Smith. A tatár fogságból Karignav felé Erdélybe utazott, hol ismerőseitől igen szívesen fogadtatott: „Ekkor Erdély - úgymond Smith - a tatárok sokszori pusztítása miatt igen el volt pusztulva, népe felettébb megkevesedett; háromnapi földre sem lehet öt-hat házat találni, melyeket fából építenek, gerendát keresztbe rakva, deszkával fedik, faszegekkel szegzik, mert vasszegekről nem is tudnak. Némely városaik falai egymásba rakott törzsokből készültek, hármassorral, hézagjaik kővel és földdel betöltve; elég erősek, de könnyen gyúlhatók. E kerítést mély árokkal veszik körül. Némely sáncokon ágyúk is találtak. Őrseregeik nyíllal, karddal és puskával fegyverkeznek.”

Egy ideig Erdélyben tartózkodott barátjainál, innen Magyarországon által Lipsiába utazott, hol Zsigmond erdélyi fejedelemmel s Meldrich gróffal véletlenül találkozott. Onnan Angliába ment.

Smithnek nevezetesebb s az Amerika történeteivel egybekötött időszaka itt kezdődik. Azon időben kezdtek az angolok számosabb gyarmatokat áttelepíteni Amerikába. 1600 elején még csak a massachusettsi státusban voltak nevezetesebb telepedések, Virginia egészen erdő volt, s csak a Jakab vize mentén lakott néhány telepedő Jamestownban, de ezeket is az indusok gyakran pusztították. Végre az angol igazgatás azon módot találta fel, hogy hadihajókat, s katonaságot küldjön által a telepedők oltalmazására az indusok ellen. Virginiát fő pontul választotta ki megnépesíteni, s a telepedők oltalmára 1608-ban általküldött hajókat és katonaságot Smithre bízta az igazgatás.

Smith megszállott hajóival Jamestown előtt. Akkor az egész környéket csoktau indusok bírták Powhatan hatalmas fejedelem igazgatása alatt. Smith gyakori kiütéseket tett az indusok ellen kisebb s nagyobb szerencsével, de egyik ütközetben néhányadmagával elfogattatott, s csak különös ügyessége által menekedett meg. Végre mindenik fél megunván az egymást zaklatást,

békére léptek, de az angolok megint megszegették a pontokat, s újabb háborúba keveredtek, melyben Smith másodszer fogatott el. Most már lehetetlen volt menekednie, s bizonyosnak hitte halálát. De a fejedelem leánya, a szép Pocahontas szíve megesett a rabon, s szenvedéseit minden módon könnyítette. Az indus haditanács meghatározta, hogy Smithet kövekkel verjék agyon, Pocahontas mindent elkövetett a megkedvelt Smithért, de már vitték halálra, már készen állottak agyonverni, azonban Pocahontas ráborult a földön elnyújtóztatott rabra, átölelte testét, hogy vele együtt verjék agyon, ha neki meg nem engednek. Éppen ezen szcena van ábrázolva a capitoliumi basreliefen! Powhatan és a hadi tanács szíve megesett az érzékeny jeleneten, s Smith szabadon bocsátott bizonyos nehéz feltételek alatt, s hogy Powhatannak meghatározott számú fegyvereket s puskaport adjon.

Hazatért most Smith Jamestownba - s az ideig tartott béke alatt szabadon láthatta az egészen szerelemmé vált Pocahontast. A béke megint nem soká tartott, s hosszas titkos tanácskozás után meghatározták az indusok a fejérek végképpeni kiirtását. Az elintézet szerint éjjel kellett meglepni őket, elébb a hajós osztályt embereivel együtt felégetni, s azután a száraziakat pusztítani el. Pocahontas megtudta az egybeesküvést, bizonyosnak látta kedveltje vesztét, s még egy nagy próbára vetette magát. Sűrű erdők s veszedelmek közt hatott le egy szélvész es éjen Jamestownig. Meglátta a Smith hajóját a víz közepén, háborgó hullámokban hánykódtatta a szél a vizet, de az ábrándozó szerelem nem látott veszélyt, beugrott a leány a vízbe, szerencsésen elérte a hajósosztályt és Smithet, s tudtára adván neki az egybeesküvést, másodszer mentette meg a bizonyos haláltól.

Smith hálája határtalan volt Pocahontas iránt, s ennek naponként gyúlóbb szerelme. Azt hitte Pocahontas, azt hitte atyja és az indusok, hogy Smith hitvesének fogja venni Pocahontast, s ezen hiedelemnek köszönhető a fejérek gyarmatja a tartósabb békét, de Smith házas volt Angliában, mit Pocahontas nem tudott. Azonban Smith visszahívatott Angliába. Ily bajos helyzetében, a szerelem érzelmei közt küszködve, s a dolog megtudásával a gyarmat veszedelmeztetését is féltve, azt határozták, hogy Smithnek hirtelen történt halálát hirdessék.

Smith titkon visszatért Angliába. Pocahontas bánatja soka győzhetlen volt, s emiatt bizonyos andalgó betegség nemében sínlődött a meghaltnak hitt kedvesén.

Smith kapitányt Rolf váltotta fel a hajósosztálynál, egy sok tulajdonokkal bíró férfiú. A Pocahontas története nagyon érdekelte őtet. Hosszasabb idejű ottmaradása után ismeretségök szerelemmé vált, s Rolf hitvesének vette Pocahontast. Később Rolf is hazahívattatván, Pocahontas követte őtet Angliába. Egykor a London utcáin történetesen találkozott Pocahontas Smith-szel, első szerelmének imádoztójával, a soká siratott, meghaltnak hitt kedvessel, s e hirtelen meglepetés miatt annyira elvesztette eszméletét, hogy soha többé szomorgó andalgásából ki nem gyógyult. Rolf vissza akart vele költözni Amerikába, ha talán az ottani levegő enyhítené betegségét - de az óceáni út alatt meghalt.

A szerencsétlen Pocahontasnak Rolffali házasságából egy fia maradt, ki Amerikába telepedett, s két leánymaradékot hagyott. E két leány maradéki a Virginiában most nevezetes Randolph és Robinson szélesen elterjedt nemzetségek. Ezen érdeklő történet emlékére a Randolph és Robinson nemzetségekben az idősebb fiú máig is mindig Powhatan, az idősebb leány pedig Pocahontas melléknevet visel.

XXVII

Lóverseny Baltimore-ban - Jockey Klub bálja - Napoleon familiájabeliek Amerikában - Király, lizskai fi Magyarországról - Chesapeak-öböl - Delawere-i státus

Virginiából megtértünkben Washingtonban megint egy napot múltunk, s onnan újra Baltimore-ba jöttünk a lóversenyre. Angliában már néhányon voltunk jelen, s vágytuk látni a különbséget. Három nap tartott a verseny, s azt a hely elrendezése, szabályok, öltözetek és mindenben az angol utánozásának találtuk. Csak a szerencsén jockeyk fekete színe s még azon egy jelenet tette változóvá, hogy itt trappolásra is nevezetes díjak vannak téve. A lovak mind angol fajok, s azok itt éppen nem mecsevésznek el, sőt a Virginiába hozottakról azt tartják; hogy a második ízben még nemesednek. Az eredeti amerikai ló hasonlít az angol ponyhoz.

Amerikában már néhány helyt alapítottak versenyek, de legnevezetesebbek a charlestoni Virginiában és a baltimore-i. E szerencsés utánozás bizonyosan sokat fog befolyjni az amerikaiak férfiaságok fenntartására. A horatiusi „gaudet equis canibusque” [ebnek, lónak örül] igen festői kitétel, s abban nagy pragmatikai igazság van. Ki Angliát látta, s figyelmezte, mely szenvedelemmel él az angol a lótenyésztésnek, az érezni fogja a horatiusi szavak erejét. E férfias, tudományos, fáradhatatlan s bizonyosan a legmerészebb próbákat kezdő nemzetet ló nélkül nem is lehet képzelni. S ha a tengeri élet s egyéb körülmények sokat tettek arra, hogy az egész ily megkülönböztetett férfias karakterben fejlődjen ki, bizonyosan igen nagy részt tett arra a lovaglás kedvelése.

Ki a lovat és lovaglást nem kedveli vagy restelli, annak talán oly hiába mondatik, miért nagy befolyású az amerikaiak e részbeni utánozása, mint aki az újítások, párviadal vagy házasság ellensége. Magyarországon és Erdélyben sokan nevettek közelebbről a lovakról írt két nevezetes munka megjelenését, s meg nem foghatták, hogy okos ember és nem lovászmester s nem lódoctor miként írhat könyvet s gondolkozhatik a lovakról. És Angliában, mely valóban nem léha nemzet, s törvényeit is úgy tudja s bajlódik vele, mint nálunk akármely nagy tekintetű, lovaglást nem kedvelő törvénytevő úr - Angliában a király is lóháton jár, megjelen a versenyeken, futtatja lovát, hogy nyerjen, s éppen így a miniszterek is. A parlamentum tagjainak nagy része lóháton megyen a tanácskozásba, s nem ritka, hogy a hivatalbeliek is lóháton mennek bürójokba.

*

A verseny végével a marylandi Jockey Klub fényes bált adott, hová minket is meghívtak. A hívó billéten az angol szokás szerint ki volt írva az is, minő öltözetben jelenjenek meg a vendégek. Óhajtottam volna, bár e szokás ne utánoztassék Amerikában - mely nem veszi el ugyan tulajdonképpen a szabadságot, mert tetszésében áll a vendégnek a szabály szerint nem öltözködni s meg nem jelenni a hívásra, de mégis nehezíti a társalkodási egyesületet. Midőn megjelentünk, már számosan voltak gyűlve. Ki az amerikai nagyvárosi bálokban republikai egyszerűséget keresne, nagyon megcsalódnék. Az asszonyok itt is nagy figyelemmel, a legújabb párizsi journalok után s az etikett szabályai szerint öltözködnek. A frissítők az oldalszobákban fényűzéssel s nagy bővséggel találtnak. De a szerencsén polgárok muzsikája igen rossz. Többnyire contre-dance foly, s néha valse, táncosok és táncosnők kellem nélkül s tartózkodva mozognak; látszik, hogy az ily nagy bálók - ritkább esetek nálók, mint Európában.

A bál közepe táján megjelent egyik európai udvar itt lévő követje is, L. X. X. úr. Ordóit frakkjára aggatta, s aranyláncon csüngő lornyettjét is; mellje egészen fényesség volt. Megjelentével minden szemet magára vont, s amerre a teremben sétáltában megfordult, csoportok

formálódtak, sugdosódtak, s titkos nevetéssel pillangattak L. X. X. úr után. Az ordók oly szemszúrónak s nevetségesnek látszottak előttük, hogy szinte minden ember rámeresztette szemeit, s elmosolyodott.

*

Még egy nevezetes személy vonta magára figyelmünket e bálban, az ifjú Bonaparte Károly Hieronym, volt westfalai király Bonaparte Hieronymnak, első feleségétől, Patterson-leánytól született fia. Az ifjú a bárba vonva magát a kamin előtt csoportban ülő körben cigározott. Kitérszőleg hasonlítottak vonásai a Napoleonéhoz. Már házas, egy baltimore-i gazdag kereskedő leányát tartja, s ez is jelen volt a bálban. E házasságból két fiai vannak. Ha ne bukják meg Napoleon, ezen ifjú most talán Európa valamelyik trónusán ülne. A Bonaparte-nemzetség már számos Amerikában, Hieronymnak ezen fián s két unokáján kívül itt lakik még Bonaparte József, a spanyol volt király; Lucian Bonapartének egy fia, a caninói herceg, ki a József nagyobb leányát vette, és a szerencsétlen Murat-nak két lelkes fia.

József Brodowntown nevű faluban lakik, a New Jersey státusban. Mint mondják, nagy fényűzéssel bútorozott palotáiban igen megvonva él, csak barátjai s cselédjei körében, gróf Survilliers név alatt. Társaságban ritkán jelenik meg, de midőn megjelent, oly egyszerűséggel viseli magát, mint akármelyik polgár; közintézetek és közjó előmozdítására gazdagon adakozik. Szomszédjai igen becsülik. Ezelőtt néhány esztendővel tűz támadt Brodowntownban. József az újságokban megköszönte szomszédjainak emberszeretetőket s segedelmezéseket a tűzoltásban, azt is hozzátévé, hogy az égés zavarjai közt is semmije el nem veszett. A köszönetet elfogadták ugyan a szomszédok, de a hozzátétel által bántva találták magokat. De a bántást később elfelejtették a József szép vonásai. (Notions of the Americans, by a Travelling Bachelor (by Cooper). Philadelphia, 1830. [Az amerikaiak nézetei, írta Cooper, egy utazó agglégény.])

*

Egy különös ismeretség tette még nevezetessé baltimore-i mulatásunkat. Egyik reggel sétáltunk báró Wesselényivel a Barnum's Hotel csarnokaiban. Vettem észre, hogy a több sétálók közt egy igen csinosan öltözött úr néha figyelmesen hallgatja beszédünket. Végre hozzánk szólott, hogy ezelőtt még harmadnapal látta nevünket a bárban, s azolta mind keres, hogy velünk megismerkedhessék, mivel ő magyar, Királynak hívják. Igen örvendettünk az új ismeretségnek. Király úr keveset beszélt már magyarul, németül meglehetősen. Hosszas viszontagságait s idevetődése történeteit mindnyájunknak elbeszélte.

Király úr Magyarországon, Liszván született, Tokaj környékén. Még Magyarországon laktában utazásokat tett Havasalföld, Konstantinápoly felé és Németországban kereskedés végett. Egy ideig prussus szolgálatában volt mint katona, melyet elhagyván megint kereskedését folytatta. Angliában, Manchesterben három esztendeig lakott. Amerikába csak utazásképpen jött volt által, de itt igen megkedvelte, s végképpen itt kíván maradni. Szülői és atyafiai még élnek Magyarországon, kiket még egyszer szándékozik meglátogatni.

Egy fogadóban lévén velünk Király úr, gyakran találkoztunk együtt. Csinos öltözete s élete módjáról tehetős embernek látszott lenni. Ideköltözte után nevét ő is amerikanizálta, s itt Kingnek hívatja magát. Ámbár sok jeleneteket beszélt el életéből, tisztába mégsem jöhettünk egészen minden dolgaival. Főkereskedése a juvellierség ugyan, de még azonkívül sok portékákkal kereskedik. Némely oly fogásokat is vétetett észre, melyek az országonként kereskedő nemzetbeli emberre mutatnak.

Király úr Magyarország áldott földjéről s a könnyű életmódjáról mindig magasztalva szólt ugyan, de látszott, hogy hazája neve bizonyos keserű emlékezettel van egybekötve. A

szokások, törvények, nemesség privilégiumai nem tetszenek neki. Valami Józsa György nevű vármegye-tisztjével kedvetlen jelenetei lehettek, mert e név említésekor mindig bosszús érzésre fakadva magyarra fordította a beszédet, hogy a dialógus annál festőbb legyen: „Itt nem parancsol Josha Gijuri, itt nem kiáltja: »Hajdú hoz ki banka, feküj le Királ, huszonöt neki.«” Látszott a keserű visszaemlékezet, s valahányszor e tárgyra fordult a beszéd, elbosszankodva költ fel, s heves gesztikulációk közt ismételte e szavakat: „Itt nix Josha Gijuri! Itt Amerika van. Itt nix tiránn vármégi tiszt.”

*

Baltimore-ból a Charles Carrol gőzhajón a Chesapeake vizére szálltunk Philadelphiába menni által. A Chesapeake partjai gyönyörűk; találkoztunk néhány óceánról jövő hajókkal is. Frenchtownál, hol az Elk vize szakad a Chesapeake-be, egy mellékágon feltértünk, s hol a Delaware vizét a Chesapeake-vel egybekötő új kanális kezdődik, partra szálltunk. Portékáinkat a kanálisahajóba költöztettük, melyen a delaware-i státuson által New Castle-ig haladtunk. Itt megint a William Penn gőzhajóra ültünk, s a Delaware vizén fel Philadelphiába érkeztünk, és a Mansions House-ban szálltunk meg.

XXVIII

*Philadelphia - Középkütelek - Intézetek - Leimer - Philadelphiai múzeum -
Quaker templom - Különböző vallások Philadelphiaiban - Pénzverő ház -
Újságok tudósításai Magyarországról*

Sok utazó mondja és írja, hogy Philadelphia legszebb város a világon. Ezen kirekesztő tulajdonságot s dicséretet Európában is annyi más városokról is hallottam, hogy ámbár Philadelphiaát igen szépségek képzeltem lenni, azt előre mégsem hittem, hogy tíznapos ittmulatásunk után mégis azt kelljen megvállanom, hogy Philadelphia egyik a legszebb városok közül. Első nap az utcákat s nevezetesebb helyeket jártuk meg. S minél több részében fordultunk meg, bámulásom mindinkább nevedett, s mindinkább azt hittem, hogy a régi klasszikus Rómában vagy Athénben járok.

Azon terv, mely szerint e várost Penn Vilmos 1682-ben elintézte, a legeredetibb s talán a legelső egy város alapítására, mert a régi városok szinte átaljában csak valamely történet által eredtek, előleges elintézettel addig talán egy sem épült. A Delaware és Schuylkill vizei közti mintegy két angol mérföld téren 634 egyforma szélességű utca vonul keletről nyugatra s délről északra egyenes vonalban, egymásba vágódásaikkal mindenütt kimért négyszöget formálva. Ezen utcák közepe négyszög-kövekkel van kirakva, a nagyobbak macádámizálva. A két soron nyúló trottoirok különös és egyetlen szépségük, többnyire fejez márvány vagy gránitból; de ezek oly vetélkedő csinosággal tartatnak a háztulajdonosok által, mint akármely pompás terem padolatja. A házak nagyobb része fejez márvány vagy gránit. Az utcáról felvezető grádicsokon fényes rézkarzatok. Az egész városnak ily kitetsző szép ízlésű épületei s az a mindenütt egyforma csinoság kimondhatatlan kellemet adnak a szemnek.

A polgári épületeken kívül mintegy kétszáz középkütelek és templom emelik a Philadelphia szépségeit, s szinte mindenik architektúrájában valami különös s látnivaló van. Legelső szépségű a tiszta görög ízlés után épített Egyesült Státusok Bankja. Ez egészen az athéni Parthenón formája, nagysága és terve szerint készült. Mind a két végén egyforma, szabadon álló márványgrádicsok vezetnek a nyolc dóriai oszlopszatú portikus alá. Széles vestibulum viszen a közép nagyterembe, mely világát felülről veszi a két oldalon hat-hat jóniai oszlopszaton nyugvó domból. A padolat olasz és amerikai márvány. Hasonló görögös ízlésű épület a Gerard bankja gránitból, korinthiai oszlopszatú portikusával, és a pennsylvaniai bank jóniai oszlopszattal. A más kilenc bank épületei is hasonló szépségük.

A város közepén áll a régi státusház, hol a Washingtonbani általköltözésig tartotta a kongresszus üléseit. Ennek egyik szobájában határozottatott s fogadtatott el a függetlenség kinyilatkoztatása 1776-ban, s most is fennálló folyosójából hirdettetett ki a népnek. E ház történelmi nevezetességű, s nagy tiszteletben tartatik. Megette egy közsétáló, a függetlenség kertje és tovább a Washingtoné (Independence és Washington Square). A városháza, egyetemek, kollégyomok, játékszín, templomok, kórházak s tovább folytatva mindmegannyi architektúrai szépségek, mennyit egy város sem mutathat az Egyesületben.

Az amerikai más városok figyelmét egészen monopolizálta a kereskedelem s politizálás; Philadelphia pedig a tudományok és filantropiai intézetek terjesztésében kereste dicsőségét. Ki helyben nem látja, alig képzelheti az embereknek ily nemes vetélkedését, önmegtagadásait s temérdek áldozatokat, melyeket a philadelphiaiak eleje ólta a közintézetre szenteltek. A filantropizmus velök születettnek látszik lenni, bámulatos vetélkedéssel áldozzák sajátjokat ez vagy amaz emberiségi intézet alapítására. Naponként néhányat néztünk meg, de az ittenieket figyelemmel s tanulsággal mind megjárni hónapok kellenének. Csupán a hasznos ismeretek

terjesztésére, a szenvedő emberiség engedelmezésére és más közjók előmozdítására az egybeállott társaságok száma 160, azaz százhatvanon felülhalad. (Picture of Philadelphia in the Year 1830. [Philadelphia képe az 1830-as évben] - és The Pennsylvania Register [Pennsylvaniai nyilvántartó]. Philadelphia, 1831.) Ezek közül némelyik a kölcsönös egymáson segítséget, kereskedési, mesterségi egyesülést, idegenek s bevándorlottak felsegíllését is tette célul.

Hasonló nagy számban vannak a vallásos s erkölcsiséget előmozdító intézetek. Azonkívül hogy minden vallásnak a maga kebelében bizonyos egyesülete van, még huszonöt oly társaság áll, melyek minden felekezeti különbség nélkül a tiszta vallásos s erkölcsös gondolatok, nevelés, hasznosabb könyvek s nevezetesen a biblia terjesztését tették céljokul.

De legszebb fényben állnak Philadelphióban a tudományosság különböző osztályai. Úgy tetszik, hogy e város tudományos emberek nevelőhelye s a tudományosság bölcsője. Talán seholt nincs a könyvkedvelés ily divatban. Azonkívül, hogy szinte minden háznak könyvtára van, és az iskolák, egyesületek s intézetek kisebb s nagyobb gyűjteményein kívül még tizenhat köz- és mindennek nyitva álló könyvtár van a városon, 64.000 darab könyvvel. Még ezekhez számtalan újságolvasó szobák. Mintegy ötven újság és folyóírás jelenik meg csak az itteni harminckét nyomtató mívhelyben. A tudományos intézetek közt legelől áll a Franklin által még 1743-ban alapított Amerikai Filozófiai Társaság nevezetes könyvtára, természethistóriai s egyéb gyűjteményével. A társaság célja: a hasznos ismeretek s tudományos nevezetességek terjesztése. Épülete szobái mindig nyitva állnak olvasás és társalkodás végett. Az idegenek bizonyos időre örömmel bévezettetnek. Üléseit tartja minden hónap első és harmadik péntekén. Az ezen gyűlésekben felolvasott s értekezés alá vett munkák évenként kiadatnak. Még ily társaságok állnak a tudományok más osztályaiból is, s esztendőnként közlik dolgozásait.

A tudományos társaságok közül legszámosabb tette a nevelés dolgát céljául. E tárgyat filozófiai szempontból talán seholt nem fejtegették nyomósabban s több sikerrel, mint Philadelphióban. De ezen társaságok nem maradtak csak a teóriánál, hanem annak a praktikus életben bámulatos következményeit is állították elé. Azon nevezetes nagyobb iskolákon kívül, hol minden tudományok rendszeresen tanítatnak, különös figyelmet fordítottak arra, hogy az egész városon átáljában minden gyermek legalább írni és olvasni tudjon. A szegényebbek tanítására társaságok állottak egybe, melyeknek 1831-re kiadott tudósítások szerint csak azon évben 5083 gyermek tanult ingyen.

*

Ennyi tudományos s jóltevő intézetek megalapításában egy idegen figyelmét az bámitja el leginkább, hogy mindezek nem az igazgatás befolyása s segedelmezése, hanem csupán magánosok buzgó igyekezetei s önkéntes adományaik által alapultak s állanak fenn. Valóban fontos következmények egy európai publicista gondolkodása módja előtt! S pedig mindezek a törvény egyszerű elvei következei. Az amerikai igazgatás csak arra fordítja figyelmét, hogy a megállapított törvény szerint minden egyes személy jussa oltalmaztassék, s magokra a polgárokra bízza önnön helyhezetjüket nekik legjobbnak látszó módok szerint elintézni s kellemesíteni. Az igazgatás minden egyes tag munkálkodásának a legszélesebb mezőit engedi, és csak munkája gyümölcsét őrzi, de a tagokra hagyja ezen gyümölcsöket tetszésök szerint használni. Midőn XIV. Lajos minisztere, Colbert által kérdést tett a francia kereskedőséghez, mely módokat gondolnának ők, hogy az igazgatás elkövessen a kereskedés előmozdítására, a kereskedők ezen ismeretes feleletet adták: „Sire, laissez nous faire.” (Engedje felséged, hogy mi gondoskodjunk arról.) A francia kereskedők ezen lakonikus felelete egészen festi, mi kell az embernek, hogy nagyon és szépet tehessen. (America, by Alexander Everett [Amerika, írta Alexander Everett]. Boston, 1828.)

*

Müller Ferenc, kivel az Erie-n találkoztam volt, bizonyos Leimer úrhoz adott utasítást, kit magyarnak mondott lenni. Leimer úr pesti születésű, ezelőtt tizenhat esztendővel származott ide, s gazdag borkereskedést folytat. Leimer úr már elfelejtette a nyelvet, de magyarnak tartja magát. Kétszer próbált úgymond, csupán hazája iránti szeretetből Triest útján magyar bort is hozatni állal, de abba mindig belévesztett, mert nagy része rossz állapotban érkezett meg, azonkívül pedig, az ő állítása szerint, a magyar bor nem is állhatja ki a konkurrenciát a franciáéval sem jósága, sem olcsóságára nézve, s a közönség is már a francia könnyű borhoz szokott. Leimer úr több német kivándorlottakkal ismerkedtetett meg. Ezeknek nagyobb része elfelejtette a nyelvet, a második generáció már csak angolul ért, s nevét is amerikanizálja. Megismerkedtetett még bizonyos Ritter úrral, ki német könyvboltot tart. Áruját többnyire Európában kijött német munkák teszik. Itten csak énekes- és imádságoskönyvek nyomtattnak németül és egy újság.

*

A philadelphiai múzeum Peale úrnak köszöni alapítását, mint a baltimore-i is, s ez a leggazdagabb minden amerikaiak között. Madarak, csigák, pillangók s tovább folytatva egy golconda kígyó, az ördögghal, különösen pedig egy épségben lévő mammutváz - mely egyetlen még az egész világon, s egy szobát foglal el - teszik nevezetessé. Egyik karzatban az újabb idői amerikai és európai nevezetes emberek képei olajban festve állanak. A felső emeletet indus öltözetek s fegyverek legtökéletesebb gyűjteménye foglalja el.

*

A philadelphiai egyik óriási munka a vízierőművek (Waterworks). Mint a város nevedett, akként nőtt a vízszúke is. Még Franklin különböző módokat ajánlott s próbált el a várost elégséges vízzel tartani. De a sok költséges próbák nem feleltek meg a célnak. Végre nagy költséggel épült a mostani erőmű, mely a várostól két mérföldre folyó Schuylkill vizéből százöt láb magasságú hegyeken készült reservoirokba hajtja fel a vizet. Ezen erőmű napjában 76.000.000 kupa vizet bír felhajtani a hegyre, honnan a városba csatornákon bocsátatik. A reservoirok százöt lábra állván fellebb a város fekvésétől, a behozott vizet tetszése szerint minden háztulajdonos csökön épületje harmadik emeletébe is felviheti.

*

Egyik vasárnap némely templomokban fordultam meg, s egy quaker templomba is betértem. Ezen felekezet már Angliában magára vonta figyelmem s tiszteletemet. Begyűltek volt már a hallgatók. Mély csendesség uralkodott. Külön sorba válva ülnek a férfiak fekete öltözetben, széles karimájú kalapjokat szemökre vonva, földre szegzett andalgó tekintettel. Más sorban az asszonyok sötétszín köntösben, sima, mély kalappal, elborított mellyel, mozdulatlan elmerülésben. Midőn belépett az idegen, nem tudja, ha valóban templomban van-e. A kopac falakon semmi attribútum, nincs katedra, s a vallásnak seholt semmi külső jele. Oly közönséges mély hallgatás uralkodik, hogy szinte a szusszanást is hallhatni. Minden ember csak magával van elfoglalva, senki nem figyelmeztet a bójövőre, csak az ajtónálló mutat nagy halkán helyet az idegennek a leülésre.

Szent tisztelet lepi meg az idegent, midőn ennyi népet különböző helyzeteikben, mély andalgásba merülve megtekint. Látszik orcájokon, hogy ez nekik nem tettetés; látszik, hogy a lélek magába szállva belsőjében munkálkodik s elmélkedéseiben mereng. Ezen innepélyes helyzetben ül és marad az egész közönség, e helyzetben vet számot Istenével, bírálhatja múlt tetteit; s elmélkedik erkölcsi kötelességeiről. És e helyzetet semmi vallásos ceremónia meg nem szakasztja, kivéven azon ritka esetet, ha valaki a Szentlélek erejét munkálva érezvén magában, szent sugallatit a közönséghez intézett beszédében önti ki, melynek hallgatására mindenik feláll, s végeztével elébbi helyzetébe merül vissza. Bizonyos idő teltével mindnyájon felkelnek, mély csendességben eloszlanak - s az egész isteni tisztelet ennyiből áll.

Tisztelet érzelmeivel hagytam el e szent hajlékot, az életben közbecsülést nyert ezen emberek egyszerű vallásoknak hajlékát. Az Istenhez folyamodásnak azon különböző módjai jutottak megint eszembe, melyeket a meleg képzelődés, az ábrándozás és a fontolgotó ész különbözőleg találgattak fel bémutatni a Teremtőnek a szív érzelmeit. És ki meri józan ésszel meghatározni, hogy melyiknek tisztelete kedvesebb s kérelme fogatosabb az Isten előtt? Ki az a por és hamu - nevezzék bár azt királynak, eklézsiának vagy státusnak -, ki az embernek lelke és az Isten közé meri magát befűzni, mint ítélő bíró? De akárminők is legyenek a ceremóniák nemei és formái, lehetetlen azon vallás elveit és követőit nem tisztelni, kik az erkölcsiség nagy ideáljához legtöbbet közelítenek, s kik közt a mindennapi életben legállandóbb s tisztább erkölcsi karaktereket találni. Anglia és Amerika annyi vallásai közt lehetetlen kiválasztva nem tisztelni a quakereket. Ők becsületességökről a közvélekedésben legelő állanak. A quaker szava szent, az egyezésben contractus, a társalkodásban a szív igaz érzelme. A jótételben, közjó elmozdításában és vagyoni áldozattételekben a quakerek első. A polgári törvény annyira hiszen nekik, hogy az esküvés alól felmenti. Köztök egyformaság van, rangot, konvenció szabályait nem ismerik, a rendszerező teorizálásnak nem pártfogói. Nagy része tanult és mívelt ember. Századokon által vitatott elv volt, hogy pap és király nélkül státus fenn nem állhat, s íme, a quakerok másfél század s Amerika ötvennégy esztendő alatt az ellenkezőt bizonyítják bé.

*

Az utcákon járkálva még néhány templomba tekintettem bé, mert itt is a vasárnap egészen csak a templomnak van szentelve. Philadelphia a különböző vallások bölcsője, s e következő felekezeteknek vannak templomaik:

1.	Protestáns epizkopálisoknak	13 templomjok
2.	Katolikusoknak	4 templomjok
3.	Presbiteriánusok	19 templomjok
4.	Skótus presbiteriánusok	1 templomjok
5.	Convenanterek	1 templomjok
6.	Baptisták	6 templomjok
7.	Methodisták	10 templomjok
8.	Quakerok	6 templomjok
9.	Szabad quakerok	1 templomjok
10.	Unitáriusok	1 templomjok
11.	Német lutheránusok	5 templomjok
12.	Német reformátusok	2 templomjok
13.	Hollandus reformátusok	3 templomjok
14.	Universalisták	2 templomjok
15.	Swedenborgiánusok	1 templomjok
16.	Moraviánusok	1 templomjok
17.	Svékus lutheránusok	1 templomjok
18.	Szent sioni eklézsia	1 templomjok
19.	Mennoniták	1 templomjok
20.	Bibliai keresztyének	1 templomjok
21.	Tengeriek temploma	1 templomjok
22.	Zsidók	2 templomjok
23.	Szerecsen templom	10 templomjok
	összesen	93

(Picture of Philadelphia. I. 36-54.)

S mindezek egész békében élnek egymás közt, s talán éppen az ily különbözőség egyik főbb oka békében létöknek.

*

Sok utazó tette azon megjegyzést, hogy Philadelphia igen quaker ízlésű város, s hogy a quakerek sanyarú erkölcsös karakterök a társaságos életbe is békélynek, és annak bizonyos hideg egyformaságot adnak. Nem lehetett ugyan módomban rövid ittmulatásunk alatt a házi élet belső vonásaival is megismerkedni, hanem annyit igaznak találtam, hogy aki egy nagy városban csak az érzedek gyönyöreit, a szalonok fényét s a különböző társaságok kellemeit keresi, az Philadelphióban hamar meg fogja unni magát. Philadelphia teljességgel nem mulatság helye. Hanem aki a szellemi gyönyöröket kedveli, azoknak itt kimeríthetlen forrásaira talál.

*

Egyik nap az Egyesület pénzverő házáat is megnéztük, hol igen feltetsző volt előttünk, hogy az arany és ezüst különböző manipulációinál senkinek nincs a más felett ellenőrsége. Európában pedig minden osztálynál legalább három személy ellenőrje egymásnak, hogy egymást a lopástól őrizzék. „Mi az emberekben bízunk - felelt az igazgató úr csudálkozásunkra -, s meg is válogatván karakterökben s vagyoni értékeikre nézve, bizodalunk által igazságosságra kötelezzük.” Minden idegen hatalom pénzét itt újra felolvasztják, s az amerikai címert verik reá. Éppen ekkor is két hordó mexikói tallért találtunk olvasztandóban. Ha magános személy viszen aranyat, ezüstöt vagy idegen pénzt a verőházba, azt az igazgatás költségén ingyen verik ki, s ugyanannyi nehézségükben adják vissza készpénzben.

*

Ittmulatásunk alatt naponként szaporodtak ismeretségeink, s naponként több tárgyak nézése gyönyörködtetett, míg ennyi örömeinket egy kedvetlen újság meg nem zavarta. *Egyik nap a philadelphiai Pennsylvania Inquirer nevű újságban az angliai London Courierből átalvéve a következő tudósítást olvastuk Magyarországról:*

„Kegyatlenségek Magyarországon.” „Közlünk néhány jeleneteket a Magyarország némely vármegyéiben történt néptámadások s a feltámadók által és rajtok véghezvitt kegyatlenségek eseteiből”:

(Hosszasan leíratnak a kolera kiütése alkalmával Felső-Magyarországon folyt tudva lévő történetek.) Folytatja tovább: „De elég ennyi ezen kegyatlenségek jeleneteiből. A Szepesség és Zemplényben történt ezen rémítő néhány esetek is elégségek megfogatot adni, mire vetemedhetik a tudatlanság s baromi állapotban tartott nép, ha bódult dühében néhány pillanatra lerázhatja láncait.”

Félesztendeje már semmit nem tudtunk hazulról, s mely kedvetlen volt ily hírrel lepetni meg! Hazánk neve ritkán fordul elé a külföldi újságokban, s most is ily kedvetlen oldalról lépni az amerikaiak eleibe! - igen elbúsító volt reánk nézve. Ezer gyanítgatások támadtak bennünk; a dolgot minden kedvetlen következáseivel képzelgettük; zavarva volt utazási örömrünk, s meghatároztuk utunkat rövidíteni, és Philadelphiót elhagyni, hová örökösen vissza fognak lebegni bánatos sóhajtásim!

XXIX

*Visszatérés New Yorkba - Albany hajó - Az óceánra szállás -
Orkánok és veszedelmek az óceánon - Partra szállás Havre de Grace-ban*

Philadelphiából Trenton gőzhajón a Delaware-on le egészen Trentonig haladtunk, hol a New Jersey státusban megint szárazra léptünk. A parton mindig számos szekér áll készen a továbbhaladni kívánó utazók számára. A New Jersey státus ezen részében csak Trenton és New Brunswickben állapodtunk meg, honnan a Swan gőzhajón Rariton és Long Island-i öblökön fel megint New Yorkba érkeztünk, miután inneni kiindulásunk óta 2450 mérföldet utaztunk meg szárazon és vízen.

Egy ideig úgy volt szándékunk, hogy a telet a déli státusokban s a tropikusok alatt Nyugat-Indiai szigeteken töltsük, s tavasszal induljunk vissza New Orleansból. De az Európából s hazánkból is nagytva érkezett újsági hírek siettették visszaindulásunkat. A kikötőben éppen akkor készült egy új hajó a legelső útját tenni meg Havre de Grace-ba. Az új épület nagyon vonzott. Híres mester által már három év óta építésben, híres kapitány Hawkins úr kormánya alatt, ki huszonkét esztendő óta járja az óceánt, ráhatároztuk magunkat helyeket bérelni ki. Belsője még akkor készült a legújabb ízlés szerint. Bútorai, falazatja mind mahagóni és fejtér juharból. A kabinétek oly kényelmesen építve, hogy minden utazó külön lakhatik és hálhat.

Azon napok alatt, míg hajónk belsője készült, s terhét rakták, néhány fordulatot tettünk a vidékben. Egyik nap Singsingbe mentünk fel, melyet elmentünkben nem nézhettünk volt meg. Megint máskor a New Jersey státusban tettünk fordulatot, megnézni Newarkban a Morris Canalist és a hajóknak hegyre vontatását. New Yorkban mindinkább nevedtek ismeretségeink. Banquier de Rahm úr ebédjén megismerkedtünk generál Santanderrel, a columbiai volt vice-praesidenssel, ki most tért vissza számkivetéséből. Santander bűnösnek találtatott volt a Bolivar élete elleni egybeesküvésben, s halálra ítéltetett, de Bolivar az ítéletet számkivetésre változtatta. Azóta Santander Franciaországban töltötte idejét. Meghalván Bolívar, hazafiai megint visszahívták. Vele voltak Acosta és Gonzales urak is.

*

Megkeresztelték végre új hajónkat Albanyra, s eljött az indulás napja. Midőn azon partokra kiszálltunk, honnan most indulnunk kell, bámulás és öröm s a remény ezer szép derengései közt léptünk ki. Reményeinket gazdagon megjutalmazta e rövid idő, s életünknek új szép időszakát derítette fel. Akkor az ábrándozásnak minden örömeivel léptem ki, s most határtalan tisztelettel, de a bánat érzelmeivel is hagyom el e hazát, a bánatnak azon érzelmeivel, mint midőn egy becsült és szeretett társunktól kell válnunk bizonytalan hosszú időre s talán örökre.

A Hudson közepén állott a szép Albany lebegő zászlóival, vasmacskákon. Készen várt a Rufus King gőzhajó odaszállítani minket. Még egyszer búcsút vettünk a partig kísért némely ismerőseinktől, s november 23-án beszálltunk a Rufus Kingbe, mely egy fertályóra alatt általszállított az Albanyra. Míg a vasmacskákat húzták fel, új szállásunkba telepedtünk, s ámbár azt mindenekben igen kényelmünkre találtuk, de aggodalmunkat mégsem titkolhattuk el, hogy az esztendőnek legkedvetlenebb részében, jóembereink javaslata ellenére is, s egészen új hajóval mertünk próbálni.

A szél nem volt kedvező, s az öbölből Rufus King vontatta ki hajónkat. Egy párizsi és két lyoni kereskedő egy megkérgeült vén carlista és egy philadelphiai ifjú voltak útítársaink. Az egyik lyoni kereskedő hozta magával amerikai ifjú feleségét is. A vén carlista a júliusi

revolúció után odahagyta volt Franciaországot, s itt is unalmára lévén az igen nagy szabadság, tért most újra hazájába. Kabinéti utazókul öszvesen csak tízen voltunk, s a steerage-en senki sem. A kapitány, altisztek, cselédek és matrózokkal együtt harmincketten. Az Amerikába általmenő hajók közönségesen tömvék utazókkal, visszajövet alig van egynehány. Az Albany 550 tonnás, s szinte szerfelett volt terhelve gypottal és hamuzsírral.

*

Staten Islandtól Rufus King visszatért, s vitorláinkat felhúzván délután Sandy Hookhoz értünk. Kezdtt már a víz kékelleni, s jele volt, hogy a nagy tengert elértük, s túl vagyunk a veszedelmes helyeken. Pilotunk is visszatért, s általa az utolsó amerikai embertől váltunk meg. Haladtunk már bé a nagy tengerbe, s haladtunk mind tovább az Amerika partjaitól is, de szemeim oda voltak láncolva a még kékellő hegyekre. Bágyasztó fájdalom és homályos bánat borongott lelkemben. Búsongó érzelmégek közt s gyermeki elérzékenyedéssel mondogattam magamban istenhozzádot a szép hazának, s szemeim el nem szakadhattak róla. Már alig kékelletek némely hegyek. Isten hozzád tehát még egyszer, dicső haza! Légy az emberiség jussainak örökös védője s menedéke! Állj te örökösen ijesztő példányul a despoták lelke előtt! Állj te örökösen buzdító példányul az elnyomatottak lelke előtt!

*

Szelünk híves volt, de kedvező. 24-én már a 29. szélesség grádusába haladtunk le. Kormányunkat mind délnek tartottuk, hogy a mexikói ár (Gulf stream) közepébe érve annál sebesebben haladhassunk. 26-án a 38. szélességbe értünk, mind kedvező széllel. Déltájban hirtelen megváltozott a levegő. A legkedvesebb nyári szellő lengedezett, s örömmel sétáltunk fenn. De kapitányunk arcája komorodott; aggódva tekingetett körül, s a vitorlákat óránként húzatta egybe. Estvére keményedni s hültni kezdett a nyári szellő, s még inkább megzavarta örömünket annak megtudása, hogy a Mexikói-öbölből az árral felsodródó ezen meleg szellő bizonyos orkánt szokott maga után hozni.

27-én reggel annyira keményedett a szél, hogy csak két vitorla maradhatott fenn. Aggodalom közt tekingettünk ki. Ebédünk kedvetlen volt; kínlódva önmagunkkal, hogy ülésünkben el ne bukjunk, s kínlódva minden falattal, hogy az asztalon megtarthassuk. Minden minutában nevededett a hánykódás; irtózatosszél süvöltött jeges záporral keveredve. Négy órakor nagy kínnal minden vitorlát egybevontak; az árbocok kopacon maradtak; a tenger színe hasonlított egy havasi sziklás vidékhez. Midőn egy ily sziklához hasonló hullám hosszában dőlhetett a hajóra, mint egy ágyú durranása, oly roppanások történtek az oldalán, s egyszerre zúgó patakok lettek az ormon. Sötétüléssel nevededtek a hullámok, s nevededett aggodalmunk is. Fenn a kapitány s matrózok borzasztó kiabálásai hallatszottak. Hét órakor már lehetetlen volt a kormányt az egyenes útnak tartani, s a hajót szélnek bocsátották. Minden ember letakarodott valamely szegletben megvonni magát, csak a kapitány maradt fenn két matrózzal a lehetőségig úgy manőverezni a hajót, hogy mindig hátuljával álljon a szélnek, s a hullámok ne dőljenek egész erővel oldalának.

Vitték már a hullámok kényök szerint hajónkat, de ki tudja, mely vidékeken. Bájött néha a kapitány ruhát változtatni, de oly sietőleg hányta le vizes köntösét, s változtatott mást, s oly aggodalmas vonásokkal haladott megint fel, hogy senki nem mert kérdezősködni. Ily állapotban maradtunk éjfél utánig, különböző szegletekbe elvonulva, szünteleni fogantozások közt. A hajó minden süllyedtével süllyedni véltem magamat, s ezer formátumokban láttam a halált. Egy és két óra közt szünt valamit a hánykódás, el voltunk bágyadva, s lefeküdtünk. Rebbedező szendergés közt virradtunk fel, s úgy tetszett, mint a múlt éjjel egy hosszú, kínos élet lett volna.

28-án egész nap vitorla nélkül haladtunk, s 29-én és 30-án is ritkán volt egy-két óra, hogy valamely vitorlát ki lehetett volna bocsátani. December elsőjén a 40. szélességbe értünk. Megint jeges záporok értek el, s szakadatlan tartó zivatarok hánykódtatták a hajót. Ily kedvetlen helyzetünkben azon nagy szerencsénk volt, hogy a szél többnyire egyenes utunkba hajtotta a hajót.

December 5-én felérkeztünk a 45° 50' szélességbe. Dél tájban az egész láthatárt hirtelen fekete homály borította el. Dörgés és sűrű villámlás jelentette az új orkán közeledését. Aggodalmas sietséggel vonták egybe a néhány fenn lévő vitorlákat. Ködös eső s jégdara közt nevededett a zúgás, s újra nevededett a hánykódás. Ebédünk szomorú volt, s siettünk fel az ablakokhoz. Leírhatatlanul dühödtek az elementumok; mély mormolás hallatszott künn; sűrű fekete homály közt csavargott a zápor, s irtóztatólag hánykódott a hajó, mintha sodorták volna. Óránként nevededett a vihar, s újra elbocsátották a hajót. Remegéssel vártuk az estét s az éjszakát. Aggodalom közt számláltuk a minutákat, s minden minutában nyitva látszott sírunk.

Ily állapotban tölt el estvének, s értük el az éjfélt is az álmatlanság, éhség és aggodás miatt elbágyadva testben és lélekben - e helyezetben arról győződtem meg, hogy a filozófiának minden ereje csak addig tart, míg a lélek el nem fárad, s ez is éppen úgy alája van vetve a gyarlóságoknak elbágyadtával, mint a testnek akármely tagja. Éjfélt után szünni látszott a hánykódás, s lenyugodtunk szenderedni, de három óra tájban újra oly erővel költ fel az orkán, s oly hullámok csapkodódtak be a hajó ormára, hogy a felső ajtót bedőjtötték, s a grádicson le ömlött bé a víz a kabinétekbe. Felugortam portékáinkat a víz elöl menteni, s a veszedelemnek ezen formátuma annyira elkésérített, hogy ezen pillanatban úgy tetszett, mintha óhajtanám, hogy mindezeknek akármiként, ha lesüllyedésünkkel is - bár egyszer már vége lenne.

Reggelre egészen megszűnt a szél, s a hosszas szenvedés után az egész népség soká tartó mély álomba merült. Délre a legszebb idő tett, s nyolc napi tökéletes elzárkózás után mely öröm volt megint az eget látni, s a friss levegőn lehetni. Tréfálva beszéltük szenvedéseinket, de fájdalmas volt mégis e tréfának visszaemlékezete. Ebédünk víg volt, s Miklós poharát ittuk egy erdélyi tisztelt barátunkért. 8-án és 9-én kedvező széllel az Azoresek felett messze haladtunk. Egész nap az ormon fenn lehettünk oly érzelmek közt, mint midőn halálos betegség után először lép friss levegőre az ember. 10-én soká szélszünetünk volt. A víz kékellő színe változni kezdett, s próbáltunk mérni. A tenger méréshez készülődés valamely innepélyes szcénához hasonlít. Lebocsátottuk az ónat, s még 95 ölre haladt le, végén apró csigadarabokat hozott fel.

Virradólag újra fekete homályba borult az ég, s egész nap zúgott a vihar felettünk, de már itt csak 50-60 öles lévén a mélység, a hullámok nem oly borzasztóak, mint az óceánon.

14-én délután megláttuk Franciaország partjait. Estve felé a havre-i sziklához közelgettünk, s zászlónkkal jelt adtunk a hegyen álló telegráfnak, hogy pilotot küldjön. De azonnal megfordultunk, nehogy az éj a parthoz közel érjen. Egész este s egész éjfélt utánig csavarogtunk a part körül, nem merve közelgetni a lámpástornyok felé. Végre észrevették a matrózok a pilot világát, s mi is lámpást hoztunk fel. Közelgett a világosság, lenyújtották a kötelet, s a pilot felmászott hajónkba. Másnap még egész délig kerengtünk a kikötő körül, míg osztán a dagadással estvére Európában, Havre de Grace-ban szárazra léptünk.

.oOo.